

*Zveza Prijateljev
Mladine Slovenije®*

Komisija za delo zgodovinskih krožkov

Sozvočje drugačnosti: sobivanje kultur, religij, narodnosti

Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov
za mentorje zgodovinskih krožkov

Ljubljana, oktober 2025

*Zveza Prijateljev
Mladine Slovenije®*

Komisija za delo zgodovinskih krožkov

Sozvočje drugačnosti: sobivanje kultur, religij, narodnosti

Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov

Izdala in založila:

Zveza prijateljev mladine Slovenije
Komisija za delo zgodovinskih krožkov

Urednice:

mag. Marjetka Balkovec Debevec
Mateja Ribarič
Iris Furlan

Recenzentki:

dr. Estera Čerar
dr. Mojca Šorn

Jezikovno pregledala:

Marjeta Žebovec

Prevodi:

Meta Kožuh

Naslovnica:

Alenka Trotovšek

Organizacija seminarja:

Iris Furlan

Tisk:

Tiskarna Print Point d.o.o.

Naklada:

120 izvodov

Ljubljana, oktober 2025

Za strokovno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji.
Publikacija je za uporabnike brezplačna.

Sponzor programa Mladi raziskovalci zgodovine:
Lek d.d., Ljubljana

SANDOZ | **lek**

Ilustracija na naslovnici:

Častnik trgovske mornarice Kraljevine Jugoslavije Dušan Mayer iz Šoštanja in več drugih pomorščakov z domačini na tovorni ladji ladijske družbe Jugoslavenski Lloyd leta 1939 v Rongoonu. Vir: Arhiv Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran, Trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije, Dušan Mayer.

Ilustracija na zadnji strani:

Glasbeni dogodek na razstavi Afrika in Slovenija. Preplet ljudi in predmetov, Slovenski etnografski muzej, 2018. Vir: Dokumentacija SEM.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.73(082)

SOZVOČJE drugačnosti : sobivanje kultur, religij, narodnosti : zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov / [urednice Marjetka Balkovec Debevec, Mateja Ribarič, Iris Furlan ; prevodi Meta Kožuh]. - Ljubljana : Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2025

ISBN 978-961-6331-78-4
COBISS.SI-ID 251789571

*Zveza Prijateljev
Mladine Slovenije®*

Komisija za delo zgodovinskih krožkov

SOZVOČJE DRUGAČNOSTI: SOBIVANJE KULTUR, RELIGIJ, NARODNOSTI

Zbornik znanstvenih
in strokovnih prispevkov
za mentorje
zgodovinskih krožkov

Ljubljana, oktober 2025

VSEBINA

- 7 mag. Marjetka BALKOVEC DEBEVEC, Mateja RIBARIČ
SOZVOČJE DRUGAČNOSTI: SOBIVANJE KULTUR, RELIGIJ, NARODNOSTI
Razmisleki ob raziskovalni temi v šolskem letu 2025/26
- 13 mag. Miha MLINAR
SOBIVATI V PRETEKLOSTI: NEKAJ ARHEOLOŠKIH PRIMEROV IZ POSOČJA
- 21 Silvester GABERŠČEK
IZZIV IN NUJNOST MEDVERSKEGA SOBIVANJA
- 29 Bogdana MARINAC
SREČANJA POMORŠČAKOV Z NEEVROPSKIMI KULTURAMI
- 39 dr. Marta RENDLA
**ZUNANJE MIGRACIJE SLOVENIJE V SOCIALIZMU S POUDARKOM
NA EKONOMSKIH MIGRACIJAH V ZAHODNO NEMČIJO (ZRN)**
- 55 Irena LAČEN BENEDIČIČ
JESENICE – MULTIKULTURNO MESTO
- 65 Sandi HORVAT
**ROMI MED STIGMO IN INTEGRACIJO:
VPOGLED IN PRIPOROČILA ZA DELO Z ROMSKIMI SKUPNOSTMI**
- 71 dr. Tina PALAIĆ
SLOVENEK PO IZBIRI: MIGRACIJE V ČASU GIBANJA NEUVRŠČENIH
- 81 Matic INTIHAR
IZGUBLJENA KULTURA KOČEVSKIH NEMCEV NA PRIMERU VASI KOPRIVNIK
- 89 Anton ARKO
**(NE)SOBIVANJE JEZIKOV, KULTUR IN NARODNOSTI SKOZI OČI ŠOLARJA
NA PRIMORSKEM PRED STOTIMI LETI IN DANDANES**
- 97 Goran POPOVIĆ, Alenka TRAUNER, dr. Petra Kim KRASNIĆ
**OŠ LIVADA KOT MOST MED KULTURAMI: IZZIVI IN PRILOŽNOSTI
VKLJUČEVANJA PRISELJENCEV**
- 105 Iris FURLAN
Komisija za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS
ZLATA PRAVILA ZA SESTAVLJANJE RAZISKOVALNIH NALOG
PREDSTAVITEV PROGRAMA MLADI RAZISKOVALCI ZGODOVINE
**SEZNAM MENTORJEV IN MENTORIC TER OSNOVNIH ŠOL PRI RAZISKAVI
SOBIVANJE ČLOVEKA IN ŽIVALI SKOZI ČAS V ŠOLSKEM LETU 2024/2025**

Marjetka BALKOVEC DEBEVEC

Mag. znanosti etnologije in prof. zgodovine, muzejska svetnica
Predsednica Komisije za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS,
Slovenski šolski muzej, Ljubljana

E: marjetka.balkovec@solskimuzej.si

Mateja RIBARIČ

Prof. zgodovine in sociologije, muzejska svetnica
Podpredsednica Komisije za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS,
Slovenski šolski muzej, Ljubljana

E: mateja.ribaric@solskimuzej.si

SOZVOČJE DRUGAČNOSTI: SOBIVANJE KULTUR, RELIGIJ, NARODNOSTI

Razmisleki ob raziskovalni temi v šolskem letu 2025/26

Izvelek: Uvodni prispevek podaja razmisleke o letošnji raziskovalni temi v programu Mladi raziskovalci zgodovine pri ZPMS: *Sozvočje drugačnosti: sobivanje kultur, religij, narodnosti*. Živimo v svetu, polnem različnih kultur, jezikov, običajev, prepričanj, religij, narodnosti. Občudovanje in strpnost na eni ter nestrpnost in sovraštvo do drugačnosti na drugi strani spremljajo človeštvo skozi vsa obdobja. Izobraževanje mladih o drugačnosti in sobivanju je v današnjem trenutku, ko v svetu vlada toliko nerazumevanja, vojn in konfliktov, pomembno in potrebno. Zbornik vsebuje članke desetih avtorjev, ki prinašajo vpogled v različne vsebine obravnavane teme od davne preteklosti do sodobnosti.

Ključne besede: kulture, religije, narodnosti, sobivanje, strpnost, Mladi raziskovalci zgodovine

Pravijo, da niti vsi ptiči v gnezdu niso enaki, kaj šele tisti, ki priletijo iz drugega gnezda! S to mislijo se lahko spomnimo na zanimive in raznovrstne raziskovalne naloge, ki so jih mladi raziskovalci zgodovine v programu Zveze prijateljev mladine Slovenije pripravili v lanskem šolskem letu. Spoznavali smo pester živalski svet in se spraševali, kako znamo ali ne znamo sobivati ljudje in živali skozi čas. Ugotavljali smo, da pravzaprav vse izhaja iz kulture, saj se kultura naroda odraža tudi v kulturi odnosa do živali. Ljudje se imamo za kulturna bitja – zato smo že v šolskem letu 2023/24 raziskovali in spoznavali široko paleto kulturnih vsebin in potrdili lepo misel, da je kultura izraz najboljšega v

družbi. Vsebine o kulturi razširjamo še naprej, zato se v letošnji raziskovalni temi sprašujemo: kako pa je z našo kulturo do drugačnosti?

Ko se kot majhni otroci oblikujemo ob najbližjih družinskih članih, opazimo prve razlike med nami. Sami bi želeli nekaj, drugi nekaj drugega in tretji spet drugače. V najožji družini se srečamo s prvimi razlikami in z umetnostjo tega, kako te razlike uskladiti in speljati v skupno prijetno sobivanje. In nato odletimo iz domačega gnezda v širni svet. Bolj ko se svet širi, več je stikov z drugačnostjo.

Že zgodaj so naju zanimale različne kulture, predvsem običaji (ali šege in navade – kot se jim bolj pravilno reče). Koliko neprecenljivega nam lahko prinese spoznavanje drugih ljudi in njihovih zgodb. Pa ni nujno, da odpotuješ ravno v Indijo Koromandijo, lahko tudi v domačih krajih spoznaš ljudi, ki ti z drugačnim načinom življenja odprejo oči – in dušo.

Ker pa je svet širen, nas vleče tudi v to raznolikost zunaj meja Slovenije. Radi potujemo in spoznavamo tuje države in ljudi. Domov prihajamo polni navdušenja, nove energije, novih vtisov in dragocenih življenjskih izkušenj, tkemo nova prijateljstva, se naučimo novih jezikov, navad. Predvsem pa se učimo hvaležnosti, spoštovanja, strpnosti, razumevanja, sodelovanja. Učimo se od ljudi, ki nam pridejo na pot. Včasih to ni preprosto; marsikaj se naučimo tudi o sebi, kako se spopadamo s problemi, kako sprejemamo drugačnost ...

Ta drugačnost nas vedno znova preseneča, saj živimo v svetu, polnem različnih kultur, jezikov, običajev, prepričanj, religij, narodnosti. Vse to lahko bogati naš vsakdan in nam omogoča, da širimo svoja obzorja, se učimo drug od drugega novih načinov razmišljanja in življenja. Drugačnost nas lahko navdušuje, očara, lahko pa utesnjuje, plaši in v nas zbudi osuplost, ogorčenje, jezo, nestrpnost, strah pred tujim in drugačnim, zavračanje in nerazumevanje neznanega, pomanjkanje empatije in sprejemanja. Iz teh negativnih odzivov lahko nastanejo strašne stvari, takšne kot je vojna. Tega si ne želimo. Vsak dan se prek medijev srečujemo s prizori uničenja in tragedij, ki jih prinašajo vojne ne tako daleč od nas. Nastale so in nastajajo tudi zaradi nesprejemanja drugačnosti.

In prav izobraževanje mladih o drugačnosti in sobivanju je v današnjem trenutku, ko v svetu vlada toliko nerazumevanja, sovražnosti, vojn in konfliktov, še toliko bolj pomembno in potrebno. Razumevanje je možno le z dialogom.

»Različnost nas ne bi smela ločevati, temveč nas učiti, kako drug drugega bolje razumeti,« je zapisal francoski razsvetljenec, književnik in pedagog Jean-Jacques Rousseau. Ob tej plemeniti misli raziskovalno področje v letošnjem šolskem letu posebej posvečamo vprašanju, ki smo jih združili v naslovu: *Sozvočje drugačnosti: sobivanje kultur, religij, narodnosti.*

Prepletanje kultur, jezikov in narečij, navad in verovanj srečamo tudi v slovenskem prostoru. Od davne preteklosti sega do Brižinskih spomenikov, ki pričajo o prvih stikih slovenščine z latinskim krščanstvom, pa do časa Avstro-Ogrske, ko so se na našem ozemlju srečevali Nemci, Italijani, Madžari in Slovani, ter vse do današnjega dne, ko se v naših mestih slišijo jeziki priseljencev s celega sveta. Učenci lahko v teh zgodbah spoznajo, da sobivanje narodnosti ni le izziv, ampak vir ustvarjalnosti in bogastva. Sozvočje drugačnosti ni samoumevno. Je proces, ki zahteva trud, odprtost, potrpežljivost in – kar je najpomembnejše – pripravljenost, da priznamo dostojanstvo vsakemu človeku, ne glede na njegovo ozadje. Ni pomembno, ali prihajamo iz različnih koncev sveta, ali verujemo v različne bogove, govorimo različ-

ne jezike – pomembno je, da znamo drug v drugem prepoznati človeka. Drugačnost se ne nanaša le na etnično ali versko pripadnost, temveč tudi na način razmišljanja, življenjski slog, jezik, kulturne izraze in zgodovinske izkušnje posameznikov.

Letošnji zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov ponuja zelo različne teme, predstavljene v kar desetih zanimivih prispevkih.

Začenjamo v davnih časih, z opomnikom, da se z drugačnostjo ne srečujemo le dandanes ali v bližnji preteklosti. Arheolog mag. Miha Mlinar v svojem prispevku na podlagi izbranih arheoloških primerov iz Posočja prepričljivo prikazuje sobivanje različnih kultur od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka. Tudi arheološka odkritja nas učijo, da je sobivanje kultur predvsem nekaj naravnega, morda celo nujnega za napredek določenih skupnosti.

Religija je od pradavnine zaznamovala razvoj civilizacij in vplivala na družbeni red, hkrati pa je bil odnos do »druge« religije povezan z nerazumevanjem in nestrpnostjo. Članek Silvestra Gaberščka nas nagovarja k nujnosti medverskega sobivanja in opozarja na izzive, ki so skozi obdobja nastajali pri tem. Podrobneje so predstavljene abrahamske religije – judovstvo, krščanstvo in islam, vsebina pa opozarja na nevarnost zlorabe religije za politične in ideološke cilje ter hkrati poudarja aktualne pobude za medversko spoštovanje.

Do druge polovice 20. stoletja so bili pomorščaki najbolj številni med poklici, ki so imeli možnost potovati v neevropske kraje. Prispevek Bogdane Marinac se osredotoča na potovanja pomorščakov avstrijske in avstro-ogrske vojne mornarice v neevropske kraje, njihova srečanja s tujimi kulturami ter njihovo vlogo pri širjenju vedenja o slabo poznanih kulturah pri nas.

Slovenci so se izseljevali v tujino v različnih obdobjih zaradi različnih vzrokov. Dr. Marta Rendla nam v svojem članku oriše selitveno dinamiko Slovencev v času socializma (od ilegalnih migracij predvsem zaradi političnih razlogov do legalnih predvsem zaradi ekonomskih razlogov). V ospredje postavlja ekonomske migracije Slovencev v Zahodno Nemčijo.

Jesenice so znane kot multikulturno mesto, ki se izraža v jeziku, veri, kulinariki in običajih. Irena Lačen Benedičič nam v svojem članku prikaže zgodovinski in kulturni razvoj mesta, ki se je iz industrijskega središča preoblikovalo v eno najbolj multikulturnih skupnosti v Sloveniji.

Članek Sandija Horvata govori o romski skupnosti v Sloveniji, ki je ena najstarejših in hkrati najbolj marginaliziranih etničnih skupin. Bistvo članka so priporočila mentorjem študijskih krožkov za raziskovanje romske zgodovine in kulture za delo z romskimi skupnostmi. Prispevek zaključuje osebna izkušnja s poudarkom na pomenu izobraževanja pri vključevanju v družbo.

Gibanje neuvršenih in migracije v obdobju socialistične Jugoslavije nam v svojem članku oriše dr. Tina Palaić. V tem času je prišlo do številnih izmenjav med državami v razvoju. Na podlagi refleksij posameznikov, ki so kot študentje prišli z afriške celine, nato pa v Sloveniji ostali, si ustvarili kariero in družino, prikaže njihovo integracijo v slovensko družbo.

Prispevek Matica Intiharja obravnava zgodovino, življenje in izginotje nemške manjšine na primeru vasi Koprivnik na Kočevskem. Prikaže različne izraze nestrpnosti skozi zgodovino, ki so zaznamovali usodo kočevske manjšine in njene dediščine, in služi kot opozorilo, naj se ne bi več dogajalo, da določena narodna skupnost skoraj popolnoma izgine iz določenega prostora in zavesti ljudi.

Kako močan je vpliv ideologije v šolstvu, predstavlja članek Antona Arka, ki obravnava sobivanje slovenskega in italijanskega naroda na primorskem ozemlju, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Kraljevini Italiji. Predstavlja pot od izjemne nestrpnosti do slovenskega naroda pred približno stotimi leti do današnjega sobivanja slovenske in italijanske narodnosti, kulture in jezika. Prispevek lahko navežemo na aktualen projekt čezmejne evropske prestolnice kulture GO 2025! Nova Gorica – Gorizia, ki s številnimi dogodki opozarja na preseganje mej.

Vsebino zbornika zaključuje pogled v izzive sodobnega šolstva. Prispevek avtorjev Gorana Popovića, Alenke Trauner in dr. Petre Kim Krasnič predstavlja razvoj Osnovne šole Livada v Ljubljani z bogatimi izkušnjami šole pri vključevanju učencev priseljencev v slovenski izobraževalni sistem in novo šolsko okolje. Šola je s svojim strokovnim kadrom in strpnim odnosom prešla od začetne t. i. »geto šole« do prepoznavne multikulturne ustanove.

Spoštovane mentorice in mentorji mladih raziskovalcev – s predavanji na seminarju in z objavami v zborniku smo vam želeli le nakazati nekaj možnih smeri raziskovanja sobivanja kultur, religij, narodnosti. Teme so lahko različne, vsaka lahko zazveni v svojem tonu, vse skupaj pa naj se povežejo v harmonično sozvočje drugačnosti. Pomembno vlogo pri gradnji strpnega odnosa do drugačnosti ima tudi šola, zato verjamemo, da nas bodo znova navdušile raziskovalne naloge mladih, ki jih pričakujemo do 31. marca 2026. Verjamemo, da nam bodo v njih pokazali, da je možno graditi mostove namesto zidov.

POVZETEK

Program Mladi raziskovalci zgodovine pri Zvezi prijateljev mladine Slovenije (ZPMS) neprekinjeno poteka že 57 let. Strokovno pa ga vodi Komisija za delo zgodovinskih krožkov, ki jo sestavljajo zgodovinarji, etnologi, sociologi in drugi strokovnjaki iz različnih muzejev, inštitutov, zavodov za varstvo kulturne dediščine in drugih ustanov. Raziskovalna tema v šolskem letu 2025/26 je *Sozvočje drugačnosti: sobivanje kultur, religij, narodnosti*. Za mentorje zgodovinskih krožkov ZPMS skupaj s komisijo organizira izobraževalni seminar, ki poleg uvodnega dela prinaša 10 različnih predavanj, njihova vsebina je objavljena v zborniku.

V letošnji raziskovalni temi se sprašujemo - kako je z našo kulturo do drugačnosti? Živimo v svetu, polnem različnih kultur, jezikov, običajev, prepričanj, religij, narodnosti. Drugačnost nas lahko bogati, lahko pa v nas zbudi nestrpnost. Iz negativnih odzivov lahko nastanejo strašne stvari, tudi vojna. Prav izobraževanje mladih o drugačnosti in sobivanju je v današnjem trenutku, ko v svetu vlada toliko nerazumevanja, vojn in konfliktov, še toliko bolj pomembno in potrebno.

Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov ponuja različne teme od davne preteklosti do sodobnosti: uvodna razmišljanja in napotke ob raziskovalni temi predstavitelja urednici mag. Marjetka Balkovec Debevec in Mateja Ribarič, arheolog mag. Miha Mlinar na podlagi izbranih arheoloških primerov iz Posočja prikazuje sobivanje različnih kultur od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka. Članek Silvestra Gaberščka nas nagovarja o nujnosti medverskega sobivanja in opozarja na izzive, ki so skozi obdobja nastajala pri tem. Prispevek Bogdane Marinac se osredotoča na potovanja pomorščakov avstrijske in avstro-ogrske vojne mornarice v neevropske kraje in njihova srečanja s tujimi kulturami. Dr. Marta Rendla v članku oriše selitveno

dinamiko Slovencev v času socializma, od ilegalnih migracij predvsem zaradi političnih razlogov do legalnih predvsem zaradi ekonomskih razlogov. Irena Lačen Benedičič prikaže zgodovinski in kulturni razvoj mesta, ki se je iz industrijskega središča preoblikovalo v eno najbolj multikulturnih skupnosti v Sloveniji. Članek Sandija Horvata govori o romski skupnosti v Sloveniji, ki je ena najstarejših in hkrati najbolj marginaliziranih etničnih skupin. Gibanje neuvrščenih in migracije v obdobju socialistične Jugoslavije oriše dr. Tina Palaić. Prispevek Matica Intiharja obravnava zgodovino, življenje in izginotje nemške manjšine na primeru vasi Koprivnik na Kočevskem. Močan vpliv ideologije v šolstvu predstavlja članek Antona Arka, ki obravnava sobivanje slovenskega in italijanskega naroda na primorskem ozemlju. Prispevek avtorjev Gorana Popovića, Alenke Trauner in dr. Petre Kim Krasnič prinaša predstavitev Osnovne šole Livada v Ljubljani z izkušnjami šole pri vključevanju učencev priseljencev v slovenski izobraževalni sistem. Zbornik zaključi Iris Furlan s predstavitvijo programa Mladi raziskovalci zgodovine pri ZPMS.

SUMMARY

The **Young Researchers – Young Historians** programme organised by the Slovenian Association of Friends of Youth (ZPMS) has been ongoing for 57 years. It is professionally overseen by the Commission for the Work of History Societies, which is composed of historians, ethnologists, sociologists, and other experts from various museums, institutes, cultural heritage protection institutions, and other organisations. The research topic for the 2025/26 school year will be *Harmony of diversity: Coexistence of cultures, religions, and nationalities*. For the mentors of history societies, the ZPMS, together with the Commission, will organise a training seminar, which, in addition to the introductory part, will feature 10 different lectures. The content of these lectures will be published in the collection of papers.

In this year's research theme, we ask ourselves – how does our culture relate to difference? We live in a world full of diverse cultures, languages, customs, beliefs, religions, and nationalities. Diversity can enrich us, but it can also awaken intolerance. Negative reactions may give rise to terrible things, even war. That is why educating young people about diversity and coexistence is, at this moment – when so much misunderstanding, war, and conflict prevail in the world – all the more important and necessary.

This collection of scholarly and professional articles for mentors of history societies offers a wide range of topics, from ancient history to the present day. The editors, Marjetka Balkovec Debevec, MA, and Mateja Ribarič, provide the introductory reflections and guidance on the research theme, while archaeologist Miha Mlinar, MA, illustrates the coexistence of different cultures from prehistory to the early Middle Ages through selected archaeological examples from the Soča Valley. Silvester Gabersček's article addresses the necessity of interfaith coexistence and draws attention to the challenges that have arisen in this regard over the centuries. Bogdana Marinac's contribution focuses on the travels of sailors from the Austrian and Austro-Hungarian navies to non-European countries and their encounters with foreign cultures. Dr Marta Rendla outlines the dynamics of Slovenian migration during the socialist period, from illegal migrations largely for political reasons, to legal ones mainly for economic purposes. Irena Lačen Benedičič presents the historical and cultural development of a town that has transformed from an industrial centre into one of the

country's most multicultural communities in Slovenia. Sandi Horvat's article discusses the Roma community in Slovenia, one of the country's oldest yet most marginalised ethnic groups. Dr Tina Palaić describes the non-aligned movement and migration during the period of socialist Yugoslavia. Matic Intihar examines the history, life, and disappearance of the German minority through the example of the village of Koprivnik in the Kočevje region. The strong influence of ideology in education is addressed in Anton Arko's article on the coexistence of Slovenians and Italians in the Primorska region. The joint contribution by authors Goran Popović, Alenka Trauner, and dr Petra Kim Krasnič presents the experience of Livada Primary School in Ljubljana in integrating immigrant pupils into the Slovenian education system. The collection concludes with Iris Furlan's presentation of the *Young Researchers – Young Historians* programme at the ZPMS.

Miha MLINAR

Mag. arheoloških znanosti, muzejski svetnik,
Tolminski muzej

E: miha.mlinar@tol-muzej.si

SOBIVATI V PRETEKLOSTI: NEKAJ ARHEOLOŠKIH PRIMEROV IZ POSOČJA

Izvleček: Sobivanje različnih kultur lahko z različnimi primerjalnimi raziskovalnimi metodami poskušamo razumeti tudi v arheoloških obdobjih. Gre predvsem za opazovanje razlik med »lokalnim« in »tujim«, ki so očitne v raznih obredjih (predvsem pogrebnem) kot tudi v materialni kulturi. Na nekaj primerih z arheoloških najdišč Posočja smo poskušali predstaviti posebnosti, ki so jih arheologi zasledili v sklopu proučevanja železnodobnih (najdišči Most na Soči in Čadrg) in mlajših kultur (najdišči Most na Soči in Tonovcov grad pri Kobaridu) in kot take odstopajo od ustaljenih vzorcev in praks.

Ključne besede: Posočje, arheologija, arheološka najdišča, svetolucijska kultura, idrijska kultura, rimska doba

Sobivanje različnih kultur na enem prostoru je družbeni pojav, ki ni vezan le na novejšo zgodovino, ampak ga lahko opazujemo ali vsaj poskušamo razumeti tudi v obdobjih, v katerih prevladujejo ali celo povsem vladajo materialni, arheološki viri. V vsaki arheološki kulturi se pojavljajo predmeti ali ostaline aktivnosti, ki že na prvi pogled kažejo drugačnost od sicer znanega spektra védenja in najdb, ki določeno arheološko entiteto loči od druge. V nadaljevanju bomo poskušali predstaviti nekaj posebnosti, ki so jih arheologi zasledili v sklopu proučevanja železnodobnih in mlajših kultur s prostora današnjega Posočja in kot take odstopajo od ustaljenih vzorcev in praks.

Prvi primer izhaja iz svetolucijske starejšeželeznodobne skupnosti, ki je med letoma 900 in 300 pr. n. št. obvladovala Posočje, že na začetku 6. stol. pr. n. št. pa so njeni pripadniki poselili tudi predele zunaj svojega matičnega območja, med drugim Bohinj. Ime je dobila po središčnem naselju na Mostu na Soči, nekdanji Sveti Luciji, po svojem kulturnem izročilu pa je dobro prepoznavna. Slovenski arheologi to skupnost, ki sicer kaže izrazitejšo sorodnost in navezavo z estensko, venetsko kulturo, obravnavajo kot samostojno v okviru jugovzhodnoalpske halštatske kulture.¹

1 Stane Gabrovec, Svetolucijska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5, Željezno doba*, (ur. A. Benac), str. 120–150, Sarajevo 1987; Biba Teržan, Neva Trampuž 1973, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine (Contributo alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia), *Arheološki vestnik* 24, str. 416–460, Ljubljana 1973.

Ob svojstvenem stavbarstvu, ki so ga arheologi dokumentirali med raziskavami železnodobne naselbine na Mostu na Soči v 70. in 80. letih 20. stoletja,² so svetolucijski kulturi samosvoje tudi glavne poteze pogrebne rituala, ki ostanejo skozi celotno 1. tisočletje pr. n. št. skoraj nespremenjene. Pokojne so sežigali na grmadah. Njihove kostne ostanke in oglje grmade so po navadi razsuli po dnu grobne jame, le desetina raziskanih grobov je vsebovala lončene ali bronaste žare. Grobovi so bili pokriti z eno, včasih celo več kamnitimi ploščami. Žgana plana grobišča so navadno ležala na rečnih terasah (npr. Most na Soči, Kobarid, Koritnica, Idrija pri Bači, Srpenica). Skupno je bilo v Posočju raziskanih že več kot 9000 železnodobnih grobov, od tega samo na Mostu na Soči okrog 7000. Veliko večino pridatkov s tega grobišča hranita tržaški Mestni muzej Winckelmann (*Musei Civici di Storia ed Arte Trieste*) in dunajski Naravoslovni muzej (*Naturhistorisches Museum Wien*). Nekropolo sta namreč na prelomu iz 19. v 20. stoletje sistematično raziskala arheologa Carlo Marchesetti iz Trsta in Josef Szombathy z Dunaja. Raziskave grobišča na osojni, levi strani Idrijce potekajo z manjšimi prekinitvami vse do danes.³

Glede na že omenjeno dejstvo, da so pokojne v svetolucijski kulturi dosledno sežigali na grmadi, preseneča podatek, da je izmed tisočerih pokopanih na svetolucijski nekropoli le nekaj takih, za katere pogrebne obreda niso izvedli v skladu s to tradicijo.⁴ Ob tem se nam upravičeno zastavljajo različna vprašanja o teh posameznikih. Kdo so bili? So to bili domačini, ki so drugje prevzeli željo biti pokopani po Posočju tujem pogrebnem obredju? Gre v teh primerih morda za tujce, ki so preživeli ob sotočju Soče in Idrijce zadnji del svojega življenja? Ti naj bi bili, kot kaže, lepo sprejeti znotraj svetolucijske skupnosti, saj so njeni oblastniki družinam pokojnikov celo dovolili, da so bili kot prišleki pokopani v svoji domači tradiciji. Sam se bolj nagibam k takemu razmišljanju. Vsekakor je že sam pokop, izveden v drugem običaju, dovolj očitni dokaz mirnega sobivanja dveh, verjetno različnih kultur znotraj svetolucijske skupnosti.

V zadnjih dvajsetih letih je bilo v Posočju odkritih kar nekaj arheoloških najdišč, ki so obogatila vedenje o mlajšeželeznodobni idrijski skupnosti, ki je nadomestila svetolucijsko v času med 300 pr. n. št. in drugo polovico 1. stol. pr. n. št.⁵ Eno zanimivejših je najdišče na ledini Laze pri vasi Čadrg, ki leži visoko nad ozko strugo Tolminke, okoli 700 m nad morjem. Najdišče je na današnjem pašniku odkril domačin Jani Kutin, ko je ob kopanju jame za posaditev oreha naletel na odlomke keramike in oglja.⁶

2 Prim. Drago Svoljšak, Janez Dular, *Železnodobno naselje Most na Soči. Gradbeni izvidi in najdbe/The Iron Age Settlement at Most na Soči. Settlement Structures and Small Finds*, Opera Instituti Archeologici Sloveniae 33, Ljubljana 2019; Janez Dular, Sneža Tecco Hvala (ur.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave/The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*, Opera Instituti archaeologici Sloveniae 34, Ljubljana 2018.

3 O železnodobnem grobišču na Mostu na Soči gl. predvsem Carlo Marchesetti, *La necropoli di S. Lucia presso Tolmino, scavi del 1884*, Bolletino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste 9, Trieste 1886; isti, *Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino*, Bolletino della Società, Adriatica di Scienze Naturali in Trieste 15, Trieste 1893; isti, *Relazioni sugli scavi preistorici nel 1894*, Bolletino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste 17, Trieste 1896; Biba Teržan, Fulvia Lo Schiavo, Neva Trampuž Orel, *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja/Die Ausgrabungen von J. Szombathy*, Katalogi in monografije 23 in 24, Ljubljana 1984–1985; Miha Mlinar, *Železnodobno najdišče v Čadrgu (Iron Age site at Čadrg), Življenje v Alpah. Življenje v Alpah nekoč in danes – od prve obljudenosti visokogorskega sveta pred več tisoč leti do trajnostnega razvoja turizma danes. Zbornik posveta 6. oktobra 2017 v Stari Fužini v Bohinju* (M. Ogrin et al. ur.), Bohinjska Bistrica: Turizem Bohinj, 2020, str. 53–58.

4 prim. Marchesetti 1893, str. 227; Drago Svoljšak, Beatrice Žbona Trkman, Načini pokopa v prazgodovini Posočja, *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici*, Materiali 20, Novi Sad 1985, str. 87; Dular, Tecco Hvala 2018, str. 128–129.

5 Mitja Guštin, *Posočje in der Jüngereren Eisenzeit/Posočje v mlajši železni dobi*, Katalogi in monografije 27, Ljubljana 1991.

6 Miha Mlinar, Matija Turk, *Prapoti skozi praproti: arheološka topografija dolin Tolminke in Zadlaščice, Katalog razstave*, Tolmin: Tolminski muzej, 2016, str. 38; Mlinar 2020.

V nadaljevanju sta bili v letih 2016 in 2022 izkopani dve arheološki sondi, s katerimi so raziskali 8 žganih železnodobnih grobov. Pomembnost železnodobnega najdišča Čadrg - Laze lahko razlagamo v luči bližnjih bogatih najdišč železove rude, ki so jih takrat s pridom izkoriščali. Upoštevati moramo tudi dejstvo, da leži najdišče ob poti, ki je Posočje čez gorske prelaze povezovala z Bohinjem.⁷

Bolj kot grobovi iz starejše železne dobe je za proučevanje sobivanja v arheoloških obdobjih zanimiva mlajšeželeznodobna »jama«, ki zelo verjetno predstavlja grob, vendar brez sežganih ostankov človeških kosti. V njem so arheologi izkopali komplet orožja, značilnega za keltskega bojvnika. Sestavljali so ga železen meč z železno nožnico, verižni pas za nošnjo nožnice, železna sulična ost s suličnim kopitom in ščitna grba, ki je edini ostanek sicer lesenega ščita. Od polne bojvniške oprave manjka edino bojni nož, ki pa se le redko pojavlja znotraj posoških bojvniških grobov.⁸ Značilnost keltskih bojvniških grobov je namerna zvitost pridanega orožja,⁹ na kar kažejo tudi najdbe iz Čadrga. Meč je bil namreč v jamo položen zviti in verjetno že prelomljen na dva dela. Tudi nožnica meča je bila večkrat zvita, kar je prav tako posledica opravljenega rituala. Čadrški bojvnik je bil oborožen z eno sulico, katere ost je rahlo zvita, na njenem listu pa so vidne namerne poškodbe, napravljene s topim predmetom. Glede na rombični presek lista brez sredinskega rebra, značilnega za keltske osti, je verjetneje, da gre za lokalno izdelano ost. Gre torej za zanimiv skupek keltskega orožja in lokalno izdelane sulične osti, ki opredeljuje zakop v čas okoli leta 200 pr. n. št.¹⁰ Skupaj z orožjem je bila v zakopu še bronasta certoška fibula različice Xg,¹¹ s kakršnimi so si sicer lokalni prebivalci spenjali oblačila ob koncu starejše železne dobe, v 4. stoletju pr. n. št. Najverjetnejša razlaga zakopa bi bila, da gre za keltskega bojvnika, ki je imel poleg keltskega orožja (meč, nožnica meča in verižni pas ter ščit) lokalno izdelano sulično ost in starejšo lokalno zaponko. Lahko bi šlo za pripadnika Karnov, ljudstva, ki je v mlajši železni dobi po zapisih rimskih zgodovinarjev domnevno živelo tudi v ozkih posoških dolinah.¹² Kot kaže primer tega bojvnika, so se Karni v hribovskih predelih Posočja očitno miroljubno zliili z lokalnim prebivalstvom, na kar kažeta tako certoška fibula in sulična ost kot tudi lega jame, verjetno grobne jame (brez kostnih ostankov), znotraj sicer starejšeželeznodobnega grobišča.

Še en primer je z Mosta na Soči, ki je kot pomembno središče na stičišču soške in idrijske doline živelo tudi v rimskem času. O tem pričajo ostaline rimskih hiš, odkritega in delno raziskanega rimskega grobišča na skrajnem vzhodnem predelu naselbinskega prostora¹³ ter posamezni rimski grobovi, odkriti na levem bregu Idrije, na prostoru železnodobnega grobišča.¹⁴

Tokratni primer bi lahko nakazoval nasprotno, željo po nesodelovanju med dvema skupnostima na nekem prostoru, ki jo morda poudarjajo rimski grobovi z levega brega Idrije na Mostu na Soči. Kot že omenjeno, je bilo nekaj rimskodobnih grobov odkritih tudi na levem bregu Idrije, med

7 Maja Bausovac, Jure Krajšek, Miha Mlinar, *Od groba do groba: način pokopa na Celjskem in v Posočju od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka*. Katalog razstave, Tolmin: Tolminski muzej, 2023, str. 32.

8 Mlinar, Turk 2016, str. 38.

9 prim. Guštin 1991.

10 Mlinar, Turk 2016, str. 39–44.

11 po: Biba Teržan, Certoška fibula/Die Certosafibel, *Arheološki vestnik* 27, Ljubljana 1977, str. 333–334.

12 Dragan Božič, Poljedelci in živinorejci v Posočju, *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije. Od neandertalcev do Slovanov*, Ljubljana: Založba Modrijan in Znanstvenoraziskovalni Center SAZU, Inštitut za arheologijo, 1999, str. 180; Janka Istenič, Evidence for a very late republican siege at Grad near Reka in Western Slovenia, *Carnuntum Jahrbuch* 2005, str. 84.

13 Beatrice Žbona Trkman, Drago Svoljšak, *Most na Soči 1880–1980 – sto let arheoloških raziskovanj*, Katalog razstave, Nova Gorica: Goriški muzej, 1981.

14 Mlinar 2020, str. 108–109.

drugim med raziskavami Tolminskega muzeja v letih 2000 in 2002 na ledini Repelc, posamičen poznorimski žgan grob pa je bil izkopen tudi na ledini Lipičarjev vrt v bližini Repelca. Grobovi morda kažejo na zakoreninjenost lokalnega prebivalstva, ki navkljub dejstvu, da so Rimljani svoje »novo« pokopališče vzpostavili na vzhodnem prostoru naselbine, to »pravovernih« staroselcev ni odvrnilo od želje pokopavati svojce na prostoru večstoletnega pokopališča, na katerem so pokopavali njihovi železnodobni predniki.¹⁵ Na zakoreninjeno tradicijo tega »svetega« mesta morda kaže tudi odkritje jame z zgodnj srednjeveško lončenino, ki morda predstavlja ostalino groba s konca 8. stoletja, ki je nasploh najstarejši materialni dokaz za slovansko prebivalstvo na območju današnje Primorske.¹⁶

Poselitvena slika današnje Slovenije se je ob koncu antike močno spremenila, saj so bila mesta, podeželske vile in kmečka naselja na ravninah skoraj popolnoma opuščena. Težišče poselitve se je ob koncu 5. stoletja premaknilo na naravno bolj zaščitena območja, kjer so se sčasoma razvila naselja, zavarovana z obzidji in obrambnimi stolpi. Ena večjih in bolj ohranjenih postojank z vzhodnoalpskega območja je Tonovcov grad pri Kobaridu, ki prav tako kaže na zanimiv vzorec sobivanja različnih kultur. Tu je že konec 4. stoletja obstajala vojaška utrdba, vrhunec poselitve najdišča pa nakazujejo ostanki stavb in bogate najdbe s konca 5. in 6. stoletja. S previsnimi skalami in visokim obzidjem varovano naselje, ki so ga med večletnimi raziskavami raziskali arheologi Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, je dajalo zavetje prebivalcem. Glede na izsledke arheološke analize izkopanih najdb, lahko ugotovimo, da so z zadnjimi romanskimi staroselci v utrjeni naselbini sobivali germanski osvajalci, sprva Vzhodni Goti in kasneje Langobardi.¹⁷ Na različno etnično pripadnost prebivalstva naselbine kažejo značilne najdbe, ki jih lahko opredelimo kot najdbe romaniziranih staroselcev, tako predvsem nakit in posodje. Prav tako so opredeljive tudi najdbe germanske komponente, med njimi novci¹⁸ in nakitni predmeti. Najmogočnejši stavbni sklop na skalnem platoju ob prepadni steni se sestoji iz treh zgodnjekrščanskih cerkva, ki naselju dajejo tudi pečat verskega središča. V te cerkve so po vsej verjetnosti zahajali romanizirani staroselci, medtem ko je v naselju po predvidevanju izkopavalca dr. Slavka Ciglenceškega domnevno obstajala še četrta cerkev,¹⁹ tokrat morda arijanska, v katero so hodili pripadniki germanske manjšine – še en dokaz strpnosti in sobivanja v arheoloških kontekstih Posočja.²⁰

Kot smo razbrali iz opisanih »arheoloških« primerov, lahko vidimo, da je sobivanje kultur predvsem nekaj naravnega, morda celo nujnega za napredek, zagon določenih skupnosti. Sobivanje kulturo bogati, ne siromaši. Za propad bogate rimske civilizacije, ki je ob grški zgradila temelj razvoja evropske miselnosti in kulture, danes ne krivimo zgolj germanskih in drugih »barbarov«, ampak je bila zanj ključna enostranskost rimske politike, ki ni dovoljevala prostora drugačnosti in drugačnim.

15 Mlinar 2020, str. 108–109.

16 Mlinar 2002, str. 111–112.

17 Slavko Ciglenceški, Tonovcov grad pri Kobaridu, *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, Ljubljana: Založba Modrijan in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo, 1999, str. 349–352.

18 Slavko Ciglenceški, Najstarejše cerkve na Primorskem in poznoantična naselbina na Tonovcovem gradu, *Trinkov koledar*, 1997, str. 65.

19 Slavko Ciglenceški, Interpretacija cerkvenega sklopa/Interpretation of the ecclesiastic complex, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija/Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 23, Ljubljana 2011, str. 236.

20 Ciglenceški 1997, str. 68.

POVZETEK

V prispevku poskušamo z nekaj primeri iz Posočja prikazati sobivanje različnih kultur v arheoloških obdobjih. Za proučevanje življenja ljudi in človeških skupnosti v prazgodovini smo bolj ali manj primorani uporabljati materialne (arheološke) vire, saj zgodovinskih primanjkuje ali jih ni. Arheologom in drugim raziskovalcem je zato velik izziv, pokazati ali poskusiti dokazati sobivanje neke skupnosti z drugo ali zgolj sobivanje nekaj posameznikov v drugi skupnosti. Morda so dokaz za to že različni pogrebni rituali znotraj železnodobnih skupnosti. V Posočju so pokojne namreč dosledno sežigali na grmadah, le nekaj pa je bilo odkritih skeletnih grobov. Teh nekaj posameznikov verjetno ne moremo enačiti z domačini, dejstvo pa je, da so jih ti verjetno lepo sprejeli v svojo skupnost.

Drugi primer obravnava pokop bojvnika z grobišča Čadrg iz okoli leta 200 pr. n. št. Na osnovi analiziranih najdb lahko predvidevamo, da so se Karni v hribovskih predelih Posočja očitno miroljubno zlili z lokalnim prebivalstvom, na kar kaže kombinacija pretežno keltskega (karnskega) orožja in dveh lokalno izdelanih predmetov, fibule in sulične osti.

Na Mostu na Soči lahko opazujemo zanimivo situacijo tudi v rimski dobi. Čeprav so Rimljani osnovali svoje pokopališče na desnem bregu Idrijce, so nekateri še vedno pokojne pokopavali na prostoru nekdanjega (železnodobnega) pokopališča na levem bregu Idrijce. Sklepamo lahko, da gre verjetno za pripadnike lokalne skupnosti, ki se ni želela romanizirati.

Na sobivanje različnih kultur v času od 5. do začetka 7. stoletja kaže poznoantična naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Tu so skupaj z zadnjimi romanskimi staroselci živeli germanski Vzhodni Goti in kasneje Langobardi. V naselbini so bile raziskane tri zgodnjekrščanske cerkve, v katere so verjetno zahajali romanizirani staroselci. Morda je obstajala še četrta, ki pa bi lahko bila namenjena pripadnikom germanske manjšine.

SUMMARY

In this article, we attempt to illustrate the coexistence of different cultures in archaeological periods using a few examples from the Posočje region. To study the lives of people and communities in prehistory, we are more or less obliged to rely on material (archaeological) sources, since historical records are scarce or non-existent. For archaeologists and other researchers it is therefore a considerable challenge to demonstrate or at least attempt to prove the coexistence of one community with another or simply the coexistence of a few individuals in another community. Various burial rituals within Iron Age communities may already provide evidence of this. In the Posočje region, the dead were consistently cremated on pyres, while only a handful of inhumation graves have been found. These few individuals probably cannot be regarded as locals, yet the fact remains that they were likely welcomed into the community.

Another example is the burial of a warrior at the Čadrg cemetery, dating to around 200 BC. Based on the analysed finds, we may assume that the Carni, who lived in the mountainous areas of the Soča Valley appear to have merged peacefully with the local population. This is suggested by the combination of predominantly Celtic (Carni) weaponry and two locally made items: a fibula and a spearhead.

An interesting situation can also be observed in Most na Soči during the Roman period. Although the Romans established their cemetery on the right bank of the Idrijca River, some still buried their dead in the former (Iron Age) cemetery on the left bank of the Idrijca River. This suggests that these were probably members of the local community who did not wish to adopt Roman customs continued to bury their dead in the traditional place.

The late antique settlement of Tonovcov grad near Kobarid shows the coexistence of different cultures between the 5th and early 7th centuries. Here, the last Romanised indigenous people lived alongside the Germanic Eastern Goths and later the Langobards. Three early Christian churches have been excavated in the settlement, which were probably attended by the Romanised indigenous people. There may have been a fourth, perhaps intended for members of the Germanic minority.

VIRI IN LITERATURA

1. Bausovac, Maja; Krajšek, Jure; Mlinar, Miha: *Od groba do groba: način pokopa na Celjskem in v Posočju od prazgodovine do zgodnjega srednjega veka*. Katalog razstave, Tolmin: Tolminski muzej, 2023.
2. Božič, Dragan: Poljedelci in živinorejci v Posočju, *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije. Od neandertalcev do Slovanov*, Ljubljana: Založba Modrijan in Znanstvenoraziskovalni Center SAZU, Inštitut za arheologijo, 1999, str. 177–180.
3. Ciglencečki, Slavko: Najstarejše cerkve na Primorskem in poznoantična naselbina na Tonovcovem gradu, *Trinkov kalendar*, 1997, str. 59–68.
4. Ciglencečki, Slavko: Tonovcov grad pri Kobaridu, *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov*, Ljubljana: Založba Modrijan in Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo, 1999, str. 349–352.
5. Ciglencečki, Slavko: Interpretacija cerkvenega sklopa/Interpretation of the ecclesiastic complex, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija/Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 23, Ljubljana 2011, str. 225–247.
6. Dular, Janez; Tecco Hvala, Sneža (ur.): *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave/The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*. Opera Instituti archaeologici Sloveniae 34, Ljubljana 2018.
7. Gabrovec, Stane: Svetolucijska grupa, *Praistorija jugoslavenskih zemalja 5, Željezno doba*, (ur. A. Benac), Sarajevo 1987, str. 120–150.
8. Guštin, Mitja: *Posočje in der Jüngereren Eisenzeit/Posočje v mlajši železni dobi*, Katalogi in monografije 27, Ljubljana 1991.
9. Istenič, Janka: Evidence for a very late republican siege at Grad near Reka in Western Slovenia, *Carnuntum Jahrbuch* 2005, 2005, str. 77–87.
10. Marchesetti, Carlo: *La necropoli di S. Lucia presso Tolmino, scavi del 1884*, Bolletino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste 9, Trieste 1886.
11. Marchesetti, Carlo: *Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino*, Bolletino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste 15, Trieste 1893.
12. Marchesetti, Carlo: *Relazioni sugli scavi preistorici nel 1894*, Bolletino della Società Adriatica di Scienze Naturali in Trieste 17, Trieste 1896.
13. Milavec, Tina: Kovinske najdbe. V: Z. Modrijan, T. Milavec, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe/Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, Ljubljana 2011, str. 21–81.
14. Mlinar, Miha: Zgodnjesrednjeveški posodi z Mosta na Soči, ledina Repelc/Zwei frühmittelalterliche Gefäße aus Most na Soči, Flur Repelc. V: M. Guštin (ur.), *Zgodnji Slovani. Zgodnjesrednjeveška lončenina na obrobju vzhodnih Alp/Die frühen Slawen. Frühmittelalterliche Keramik am Rand der Ostalpen*, Ljubljana 2002, str. 111–112.

15. Mlinar, Miha: *Most na Soči. Arheološke raziskave v letih 2000–2016 na levem bregu Idrijce/The 2000–2016 archaeological investigations on the left bank of Idrijca*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 43, Ljubljana 2020.
16. Mlinar, Miha: Železnodobno najdišče v Čadrgu (Iron Age site at Čadrg). – V: M. Ogrin et al. (ur.), *Življenje v Alpah. Življenje v Alpah nekoč in danes – od prve obljudenosti visokogorskega sveta pred več tisoč leti do trajnostnega razvoja turizma danes*. Zbornik posveta 6. oktobra 2017 v Stari Fužini v Bohinju, Bohinjska Bistrica: Turizem Bohinj, 2020, str. 53–58.
17. Mlinar, Miha; Tecco Hvala, Sneža: Poselitvena slika posoške/svetolucijske skupine – nova najdišča in spoznanja/ Settlement in the Posočje/Sveta Lucija group – new sites and insights, *Arheološki vestnik* 73, 2022, str. 397–469.
18. Mlinar, Miha (ur.), Knific, Timotej, Laharnar, Boštjan, Turk, Matija: *V deželici Simona Rutarja: arheologija podkranskega prostora. Katalog razstave*, Tolmin: Tolminski muzej, 2021.
19. Mlinar, Miha; Turk, Matija: *Prapoti skozi praproti: arheološka topografija dolin Tolminke in Zadlaščice, Katalog razstave*, Tolmin: Tolminski muzej, 2016.
20. Modrijan, Zvezda; Milavec, Tina: *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe/Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, Ljubljana 2011.
21. Svoljšak, Drago; Dular, Janez: *Železnodobno naselje Most na Soči. Gradbeni izvidi in najdbe/The Iron Age Settlement at Most na Soči. Settlement Structures and Small Finds*, Opera Instituti Archeologici Sloveniae 33, Ljubljana 2019.
22. Svoljšak, Drago; Žbona Trkman, Beatriče: Načini pokopa v prazgodovini Posočja, *Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici*, Materiali 20, str. 87–89, Novi Sad 1985.
23. Teržan, Biba; Trampuž, Neva: Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine (Contributo alla cronologia del gruppo preistorico di Santa Lucia), *Arheološki vestnik* 24, Ljubljana 1973, str. 416–460.
24. Teržan, Biba: Certoška fibula/Die Certosafibel, *Arheološki vestnik* 27, Ljubljana 1977, str. 317–536.
25. Teržan, Biba: Fulvia Lo Schiavo, Trampuž Orel, Neva: *Most na Soči (S. Lucia) 2. Szombathyjeva izkopavanja/Die Ausgrabungen von J. Szombathy*, Katalogi in monografije 23 in 24, Ljubljana 1984–1985.
26. Žbona Trkman; Beatriče, Svoljšak, Drago: *Most na Soči 1880–1980 – sto let arheoloških raziskovanj, Katalog razstave*, Nova Gorica: Goriški muzej, 1981.

Silvester GABERŠČEK

Univ. dipl. etnolog in prof. sociologije,
nekdanji državni sekretar na Ministrstvu za kulturo

E: silvester.gaberscek@gmail.com

IZZIV IN NUJNOST MEDVERSKEGA SOBIVANJA

Izvleček: Kultura, religija in narodnost so temelj identitete in sobivanja. Judovstvo, krščanstvo in islam kot abrahamske religije si delijo monoteizem in moralna načela, a so med njimi tudi razlike, ki so oblikovale evropsko in svetovno zgodovino. Na Slovenskem je krščanstvo odločilno vplivalo na kulturo, pozneje pa so se pridružile tudi druge veroizpovedi. Medverski dialog in ekumenska srečanja, kot so Assisi 1986 in Koprski forum, dokazujejo, da so verstva lahko moč miru in sožitja, ne pa razdora.

Ključne besede: veroizpoved, krščanstvo, islam, kultura, dialog

Nesporno dejstvo je, da so kultura, religija in narodnost pomembni gradniki ter nosilci identitete – tako osebne kot identitete širših družbenih skupnosti.

Za uvod kratka, morda za nekatere drzna izhodiščna misel: kultura in kult sta besedi s skupnim korenem, ki segata v sam začetek samozavedanja človeštva. Označujeta presežno dejanje oziroma dojemanje sebe in stvarstva, ki jasno ločuje človeka od drugih živih bitij. Le človek ima namreč čut za presežno oziroma transcendentno – do samega sebe, v medsebojnih odnosih, do umrlih in do stvarstva. To dokazujejo arheološke najdbe grobov z grobnimi pridatki in ob njih sledovi svetišč oziroma kulturnih prostorov, ki segajo v najstarejše dobe človeštva in začetek civilizacije.

Od prvotnih oblik verovanja so se skozi tisočletja razvila posamezna večja in manjša verstva, ki so močno vplivala na kulturni, civilizacijski in družbeni razvoj različnih zemljepisnih območij po svetu.

V strnjenem vodniku *Vplivna verstva sveta* Seana O'Callaghana je ob krščanstvu, judovstvu in islamu navedenih še devet najvplivnejših verstev: zaratuizem, bahajstvo, hinduizem, džainizem, sikhizem, budizem, konfucijanstvo, daoizem in šintoizem, ki so pomembno sooblikovali podobo našega sveta in jo še vedno sooblikujejo.

Za Evropo, zahodno civilizacijo in Mediteran – katerih del smo tudi mi – pa so ključnega pomena judovstvo, krščanstvo in islam, t. i. abrahamska verstva oziroma verstva Knjige. Abraham iz Ura na

Kaldejskem v Mezopotamiji,¹ ki se je rodil okoli leta 1800 pr. Kr., je z uvedbo monoteizma² začetnik velikega preobrata v zgodovini verstev. V svetovnem merilu je Bog oziroma Stvarnik prvič postal neposreden sogovornik človeka kot posameznika in človeštva kot celote.

Biblija oziroma Sveto pismo v Stari zavezi predstavlja kroniko odnosov med izvoljenim judovskim ljudstvom in Bogom, v Novi zavezi pa veselo oznanilo, ki ga je Kristus prinesel za odrešenje vsega človeštva.

Antični grški filozofi miletske šole³ iz 7.–6. stol. pr. Kr. in poznejši klasiki⁴ iz 5.–4. stol. pr. Kr. so na miselnem področju pripravili pot pojavu krščanstva in dojemanju njegovega transcendentnega,⁵ antropološkega oziroma evangeljskega⁶ sporočila.

Kršćanstvo je povzročilo globoko spremembo v miselnosti in načinu življenja rimskega cesarstva. Po Kristusu se je uveljavilo novo štetje let, na ruševinah antičnega sveta pa se je rodila evropska oziroma zahodna civilizacija. Nesporno dejstvo je, da je krščanstvo odločilno vplivalo na nastanek in razvoj evropske kulture ter oblikovanje zahodne civilizacije.

Negotove gospodarsko-politične razmere v vzhodnem in zahodnem delu rimskega cesarstva, zlasti pa na strateško pomembnih poteh Bližnjega vzhoda so v 7. stol. po Kr. ustvarile okolje, v katerem je prerok Mohamed v Meki oblikoval novo monoteistično vero – islam. Ta se je hitro razširil najprej po Bližnjem vzhodu in Severni Afriki, nato še drugod.

Za boljši prikaz glavnih podobnosti in razlik med judovstvom, krščanstvom in islamom – tremi abrahamskimi religijami, ki vse izvirajo iz Abrahamove vere v enega Boga – je spodaj preglednica:

1. Skupne značilnosti

- **Monoteizem** – pripadniki vseh treh ver verujejo v enega Boga;
- **preroki** – priznavajo obstoj prerokov, ki posredujejo Božje sporočilo;
- **svete knjige** – vsaka ima svojo razodeto sveto knjigo;
- **moralna načela** – poudarek na pravičnosti, sočutju in poštenosti;
- **izvor** – vse izvirajo z Bližnjega vzhoda.

2. Glavne razlike

a) Judovstvo

- Najstarejša izmed treh (ok. 2000 pr. Kr., Abraham, Mojzes);
- sveta knjiga: Tora (prvih 5 Mojzesovih knjig) in Tanah (celotna hebrejska Biblija);

1 Današnji Irak.

2 Enoboštvo.

3 Tales Anaksimander, Anaksimenos.

4 Sokrat (470–399), Platon (427–347), Aristotel (384–322).

5 Presegajočega.

6 Štirje evangeliji: po Mateju, Marku, Luku in Janezu, so temelji krščanskega oznanila.

- Mesijo še pričakujejo;
- Bog je sklenil zavezo z Abrahamom in kasneje z Mojzesom.

b) Krščanstvo

- Izvira iz judovstva v 1. stol. po Kr.;
- osrednja oseba: Jezus Kristus – po krščanskem prepričanju Božji Sin in Mesija;
- sveta knjiga: Sveto pismo (Stara in Nova zaveza);
- ključna ideja: odrešenje po veri v Jezusa Kristusa;
- verovanje v Sveto Trojico: Očeta, Sina in Svetega Duha.

c) Islam

- Nastal v 7. stol. v Arabiji;
- osrednja oseba: prerok Mohamed – zadnji in največji prerok;
- sveta knjiga: Koran, ki velja za neposredno Božjo besedo;
- Bog je eden (Alah), ni trojice;
- Jezus (Isa) je priznan kot prerok, a ne kot Božji Sin;
- pet stebrov islama: veroizpoved, molitev, post (ramadan), miloščina, romanje v Meko.

3. Pregled v tabeli

Značilnost	Judovstvo	Kršćanstvo	Islam
	Eden, Jahve	En, Trojica (Oče, Sin, Duh)	Eden, Alah
Sveta knjiga	Tora/Tanah	Sveto pismo (Stara + Nova)	Koran
Ustanovitelji	Abraham, Mojzes	Jezus Kristus	Mohamed
Jezus	Učitelj, človek	Božji Sin, Mesija	prerok (ne božanski)
Mesija	še čakajo	Jezus Kristus	Jezus (ob koncu časov)
Obredi	Postava, šabat	zakramenti (krst, evharistija ...)	Pet stebrov islama

Na splošno so vere, zlasti monoteistične pogosto izpostavljene še eni veliki nevarnosti – vsakokratnim vplivom in podjarmljenju različnih ideologij ter političnih sistemov, kar lahko spremljamo skozi zgodovino. V takih primerih se vera po prepričanju nekaterih znanih teologov, med njimi moravskega kardinala Tomaša Špidlíka,⁷ nezavedno pretopi v do podrobnosti izoblikovano služnostno religijo, ki pogosto zasenči bistvo sporočila, pristnost in duhovno globino posamezne veroizpovedi.

⁷ Eden največjih poznavalcev duhovnosti zlasti vzhodnega krščanstva.

Prve težave znotraj enotnosti krščanstva so se začele pojavljati že s Konstantinovem milanskim ediktom leta 313, ko je bilo krščanstvu dano dovoljenje za svobodno izpovedovanje, še bolj pa po Teodoziji⁸ razglasitvi krščanstva za državno vero. Politična nasprotja med vzhodnim in zahodnim delom Svetega rimskega cesarstva so s kronanjem Karla Velikega⁹ pozneje povzročila, da je leta 1054 prišlo do velikega vzhodnega razkola, ki je razdelil krščanski svet na rimskokatoliški in pravoslavni del, iz katerega so se pozneje oblikovale posamezne nacionalne pravoslavne avtokefalne¹⁰ cerkve.

Vrnimo se h kratkemu orisu večinskih veroizpovedi na Slovenskem.

Več kot trideset prepoznanih lokacij zgodnjekrščanskih cerkva, posejanih po vsej Sloveniji, med njimi vsaj tri s škofijskim sedežem,¹¹ kaže na to, da je bilo krščanstvo na naših tleh prisotno in dobro organizirano že v rimskem času oziroma v pozni antiki. Preseljevanje narodov po padcu Rima¹² ter prihod naših slovanskih prednikov ob koncu 6. stoletja je vidno navzočnost krščanstva za kakšno stoletje zabrisalo. Do ponovnega pokristjanjevanja našega ozemlja je prišlo v 8. stoletju s strani Salzburga in Ogleja,¹³ stoletje pozneje pa še iz Kocljevega Blatograda.¹⁴ Krščanstvo je s svojo prisotnostjo odločilno vplivalo na dvig splošne omike ter na nastanek in razvoj slovenske evropske kulturne istovetnosti.¹⁵

V prvi polovici 16. stoletja je tudi na slovenska tla pljusnil val protestantizma, ki je s svojo duhovno svežino v kratkem času preplaval vse naše dežele. Po zaslugi protestantov smo Slovenci leta 1550 s *Katekizmom* in *Abecednikom* dobili prvi tiskani knjigi, leta 1584 pa še celoten prevod Svetega pisma, ki je bil enajsti prevod celega Svetega pisma v katerega od tedaj znanih jezikov.

Po sklepu augsburškega miru iz leta 1555 *cuius regio, eius religio* (čigar dežela, tega vera) in po koncu tridesetletne vojne v Evropi se je začela rekatolizacija,¹⁶ ki je s prihodom jezuitskega, kapucinskega in uršulinskega reda zajela tudi Slovenijo. Ustanovitev jezuitskega kolegija v Ljubljani leta 1597 pomeni tudi začetek prvega visokošolskega študija pri nas. Od takrat se je prisotnost protestantov¹⁷ v bolj strnjeni obliki ohranila le še na Slovenski okroglini oziroma v Prekmurju.

S prvo svetovno vojno¹⁸ in še posebej po njej se je z ustanovitvijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev¹⁹ začel spreminjati zemljevid verske pripadnosti v Sloveniji. Od takrat je navzočih več

8 Teodoziji Veliki – vzhodno rimski cesar (346–395).

9 Na božič leta 800 je papež Leon III. Karla kronal za cesarja.

10 Med njimi tudi Srbska pravoslavna cerkev in pred nekaj leti priznana tudi Makedonska pravoslavna cerkev.

11 Emona, Celeia, Poetovio in morda še Neviodunum na Dolenjskem.

12 Padec Rima 476.

13 Z misijonom škofa Modesta med Karantanci in patriarha Pavlina II. južno od Drave.

14 Panonski misijon solunskih bratov Cirila in Metoda.

15 Civilizacijski pomen Brižinskih spomenikov iz 9. st. in drugih poznejših rokopisov.

16 Po podatkih iz 2024 je Katoliška cerkev v Sloveniji delujoča v 6 (nad)škofijah z 673 župnijami.

17 Evangeličanov augsburške veroizpovedi.

18 Ali Velika vojna od 1914 do 1918.

19 Leta 1929 preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo.

vernikov Srbske pravoslavne cerkve²⁰ in islamske veroizpovedi,²¹ po osamosvojitvi pa se povečuje tudi število vernikov Makedonske pravoslavne cerkve.²²

Iz zgodovine in iz današnjih vojnih žarišč vemo, da so veroizpovedi pogosto zlorabljene za netenje medverskega in medetničnega sovraštva ter spopadov. Tem skušnjavam se je v 13. stoletju prvi resno postavil po robu Frančišek Asiški, ko je začel vzpostavljati stik z islamskim svetom.²³ Do velike in odločilne spremembe v pogledih na ekumenskem²⁴ področju in v medverskih odnosih pa je v Rimskokatoliški cerkvi prišlo na Drugem vatikanskem zboru²⁵ v prvi polovici šestdesetih let prejšnjega stoletja.

Poleg koncilskih dokumentov sta za spodbujanje ekumenskega dialoga še posebej pomembni encikliki *Ecclesiam Suam* Pavla VI. iz leta 1964 in *Ut Unum Sint* Janeza Pavla II. iz leta 1995.²⁶

Do velikega premika na ekumenskem področju je prišlo leta 1965 s preklicem medsebojnega izobčenja iz leta 1054, ki sta ga hkrati v Rimu in Carigradu podpisala papež Pavel VI. in carigrajski patriarh Atenagora I., leta 1999 pa je s podpisom Skupne izjave o nauku o opravičenju²⁷ v Augsburgu prišlo po petstotih letih še do uradne sprave Rimskokatoliške cerkve s Svetovno luteransko zvezo.

Pravi veliki zgodovinski prelom v medverskem dialogu pa se je zgodil na pobudo papeža Janeza Pavla II. z zgodovinsko prvo medversko molitvijo za mir v Assisiju 27. oktobra 1986, ki se jo je udeležilo 160 predstavnikov različnih verstev sveta. Ta simbol dialoga, miru in spoštovanja med verstvi je postal večkrat ponovljena tradicija.

Za globlji medverski dialog med kristjani in muslimani je temeljnega pomena *Dokument o človeškem bratstvu za svetovni mir in skupno sobivanje*, ki sta ga leta 2019 v Abu Dabiju podpisala papež Frančišek in veliki imam kairske univerze Al-Azhar Ahmed al-Tayyib. Sledila pa mu je še za medverski dialog izredno pomembna enciklika papeža Frančiška *Fratelli Tutti*²⁸ iz leta 2020.

O pomenu prispevka verstev za kulturo miru je zelo nagovarjajoč odlomek uvodnika Maria do Sameiro Freitas v reviji *Ekklesia*,²⁹ kjer med drugim piše:

»Vsa verstva nosijo v svojem jedru željo po miru in blaginji. Na poseben način tudi krščanstvo, ki si mora utirati pot med različnimi dogajanjem in je pogojeno s človeško slabostjo, ni vedno pospeševalo miru. Kljub temu so vidne vrednote, ki so iz njega vzcvetele – ljubezen, mir, odpuščanje, sprava – in so se razširile na vseh področjih. Krščanstvo je odločilno prispevalo k izgradnji nekaterih najdaljših obdobj miru po stoletjih krvavih bojov, kot je primer Evropske unije. Toda mirne izkušnje poznamo

20 Danes so na ozemlju RS povezani v sklopu Zagrebško-ljubljanske metropolije v 15 parohijah – župnijah.

21 V sklopu mešihata je delujočih 17 krajevnih odborov – organiziranih islamskih skupnosti.

22 V okviru Evropske metropolije MPC so organizirani v 5 parohijah – župnijah.

23 Sv. Frančišek se je srečal s sultanom al-Kamilom v Egiptu leta 1219.

24 To je dialog med krščanskimi cerkvami in krščanskimi skupnostmi.

25 II. Vatikanski koncil je potekal v letih od 1962–1965.

26 Poleg navedenih še: Ad Petri Cathedram Janeza XXIII. iz leta 1959 in istega papeža Pacem in Terris iz leta 1963 ter Evangelii Gaudium papeža Frančiška iz leta 2013.

27 Pomemben dokument je tudi: Od konflikta do skupnosti, skupno luteransko-katoliško obeleževanje reformacije leta 2017, Cerkevni dokument št. 150, *Družina*, Ljubljana 2016.

28 Papež Frančišek, Okrožnica Vsi smo bratje, Ljubljana; *Družina*, 2000.

29 Maria do Sameiro Freitas, Je mir sploh možen?, *Ekklesia*, leto VII. št. 25–26, 2025, št. 1–2, str. 1–2.

tudi v civilizacijah, ki se navdihujejo iz drugih verstev, denimo v nekaterih predelih Kitajske in Indije. To pomeni, da je mir možen, da se je treba in da smo dolžni boriti se za to, da spremenimo smer tistemu, kar se zdi neizogibno.«

V tem duhu in z namenom, da verstva prispevajo k miru na Balkanu in v Evropi, se je v Kopru junija 2023 ter letos že drugič odvijal Koprski forum. Potekal je pod pokroviteljstvom vatikanskega državnega tajnika in predsednice Republike Slovenije. Udeležili so se ga predstavniki škofovskih konferenc od Carigrada do Triglava: kardinali in (nad)škofi Rimskokatoliške cerkve, metropoli in episkopi Carigradske, Srbske in Makedonske pravoslavne cerkve, evangeličanska škofa iz Slovenije in Vojvodine, ljubljanski in sarajevski mufti ter visoki islamski predstavnik s Kosova. Poleg verskih predstavnikov so bili navzoči tudi pomembni predstavniki akademskega in političnega sveta ter veleposlaniki šestnajstih držav Balkana in sosednjih držav. Obakrat je bila državnikom in prek sredstev javnega obveščanja širši javnosti posredovana posebna deklaracija verskih skupnosti s poudarki temeljnih vrednot človeškega življenja, ki so potrebne za vzpostavitev in ohranitev miru in jih zastopajo na Forumu navzoča verstva.

Poleg predstavitve deklaracije in pogledov pa je bila še pomembnejša izkušnja medsebojnega druženja, ki je preraslo v globoke in pristne prijateljske vezi.

Tovrstno skupno prizadevanje in pričevanje za mir je v današnjih geopolitičnih okoliščinah najpomembnejše sporočilo svetu. K udejanjenju te naloge smo morda bolj kot kdaj prej povabljeni vsi ljudje. Prešeren bi tu rekel: »Vsi, ki v srcu dobro mislimo, dobre volje,« ne glede na spol, narodnost, veroizpoved ali svetovni nazor.

POVZETEK

Besedilo obravnava pomen kulture, religije in narodnosti kot temeljnih gradnikov identitete posameznika in družbe. Religija je od pradavnine zaznamovala razvoj civilizacij ter vplivala na kulturo in družbeni red.

Posebna pozornost je namenjena abrahamskim religijam – judovstvu, krščanstvu in islamu, ki vse izvirajo iz Abrahamove vere v enega Boga. Kljub razlikam jih povezujejo monoteizem, preroki, svete knjige in moralna načela. Krščanstvo je močno oblikovalo evropsko kulturo, islam pa se je hitro razširil iz Arabije.

Na Slovenskem je imelo krščanstvo pomembno vlogo pri oblikovanju kulturne istovetnosti. Pozneje so vplivali tudi protestantizem, katoliška prenova ter prihod pravoslavnih in muslimanskih vernikov.

Besedilo opozarja na nevarnost zlorabe religije za politične in ideološke cilje, a hkrati poudarja pomen medverskega dialoga in ekumenizma. Ključni mejniki so Drugi vatikanski koncil, ekumenski dokumenti, srečanja za mir (npr. Assisi 1986) ter novejša pobude papeža Frančiška, kot sta *Dokument o človeškem bratstvu* (2019) in enciklika *Fratelli Tutti* (2020).

Zadnji del poudarja aktualne pobude za mir, kot je Koprski forum, kjer se verski in politični predstavniki Balkana srečujejo z namenom gradnje sožitja. Sporočilo besedila je, da imajo religije – ob preseganju delitev – moč prispevati k miru, spravi in skupnemu dobremu.

SUMMARY

The text explores the importance of culture, religion, and nationality as fundamental building blocks in shaping the identity of both individuals and societies. From earliest times, religion has marked the development of civilisations and influenced culture and social order.

Particular attention is given to the Abrahamic religions – Judaism, Christianity, and Islam – all of which stem from Abraham's faith in one God. Despite their differences, they are linked by monotheism, prophets, holy books, and moral principles. Christianity had a profound influence on European culture, while Islam spread rapidly from Arabia.

Christianity played an important role in shaping cultural identity in the territory of present-day Slovenia. Later influences included Protestantism, the Catholic Reformation, and the arrival of Orthodox and Muslim believers.

The text highlights the danger of religion being misused for political and ideological purposes, while at the same time emphasising the importance of interfaith dialogue and ecumenism. Key milestones include the Second Vatican Council, ecumenical documents, peace meetings (such as Assisi in 1986), and more recent initiatives by Pope Francis, such as the Document on Human Fraternity (2019) and the encyclical *Fratelli Tutti* (2020).

The final section highlights contemporary peace initiatives, such as the Koper Forum, where religious and political representatives from the Balkans come together with the aim of fostering coexistence. The text conveys the message that religions – when divisions are overcome – have the power to contribute to peace, reconciliation, and the common good.

VIRI IN LITERATURA

Viri:

1. *Koran*, Tržič: Učila International, Zbirka Žepna knjiga, 2005.
2. *Sveto pismo: Stara in Nova zaveza: Jeruzalemska izdaja*, Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca, Družina, 2024.

Literatura:

1. *2000 let krščanstva*, Ljubljana: Mihelač 1991.
2. 2008, *Trubarjevo leto: Primož Trubar (1508–1586): 500. obletnica rojstva*. Ljubljana: Koordinacijski odbor za državne proslave, 2008.
3. Ambrožič, Matjaž: *Prvih 1000 let krščanstva na Slovenskem*, Ljubljana: Teološka fakulteta, 2010.
4. Cvelfar, Bojan: *Srpska pravoslavna crkva u Sloveniji između dva svetska rata*, Ljubljana: Kulturno prosvetni centar »Sveti Kirilo i Metodije«, zavod za obrazovanje i kulturu: Srpska pravoslavna crkvena opština, 2024.

5. Gazinkovski, Mitko; Atanasov, Aleksandar: *Formiranje na Makedonskata pravoslavna crkva kako naslednička naohridskata arhiepiskopija*, Skopje: Pečati; Evropa 92, 2020.
6. Janežič, Stanko: *Ekumenski leksikon*, Celje: Mohorjeva družba, 1986.
7. Kerčmar, Vili: *Evangelikičanska cerkev na Slovenskem*, Murska Sobota: Evangelikičanska cerkev v Sloveniji, 1995.
8. O'Callaghan, Sean: *Vplivna verstva sveta: strnjen vodnik*, Koper: Ognjišče, 2011.
9. Salihović, Asmir: *Status drugog u islamu*, Sarajevo: Bookline, 2023.
10. Tanasović, Darko: *Islam in mi*, Nova Gorica: Ma-no, 2007.
11. Velimirović, Nikolaj D.: *Življenje svetega Save*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2023.
12. *Zgodovina cerkve na Slovenskem*, Celje: Mohorjeva družba, 1991.

Bogdana MARINAC

Univ. dipl. etnologinja in sociologinja kulture,
Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran

E: bogdana.marinac@pommuz-pi.si

SREČANJA POMORŠČAKOV Z NEEVROPSKIMI KULTURAMI

Izvleček: V 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja so bili pomorščaki med redkimi ljudmi s slovenskega etničnega ozemlja, ki so potovali v neevropske kraje in jih spoznavali. Bilo jih je tudi največ. Zaradi tega in ker so prihajali iz različnih družbenih slojev in različnih delov države ter iz urbanega in podeželskega okolja, njihova vloga pri širjenju védenja o neevropskih krajih ni bila zanemarljiva. To je bilo najbolj izrazito v obdobju habsburške monarhije, ko je največ pomorščakov iz slovenskega prostora neevropske kraje obiskalo v sklopu vojne mornarice. Prispevek se osredotoča na potovanja pomorščakov avstrijske in zlasti avstro-ogrske vojne mornarice v neevropske kraje, njihova srečanja s tujimi kulturami, dejavniki, ki so na to vplivali, ter njihovo vlogo pri širjenju védenja o malo znanih kulturah na naših tleh.

Ključne besede: potovanja, pomorščaki, medkulturni stiki, neevropske kulture, vojna mornarica habsburške monarhije

Uvod

Med poklicnimi skupinami, ki so imele možnost potovati po svetu, so bili do 2. polovice 20. stoletja na Slovenskem najbolj številni pomorščaki. Na njihovo spoznavanje neevropskih krajev in prebivalcev ter na njihov odnos do njih so med drugim vplivali okolje, iz katerega so izhajali, čas in razmere, v katerih so jih obiskali, namen potovanj, njihov položaj na ladji, izobrazba in zanimanje. V obdobju habsburške monarhije so po oceanih pluli z ladjami vojne in trgovske mornarice, po prvi svetovni vojni in med 2. svetovno vojno, so neevropske kraje obiskovali z vojaškimi in trgovskimi ladjami Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije in Kraljevine Italije, po 2. svetovni vojni, ko je bila na slovenski obali ustanovljena pomorska šola (1947), pa predvsem z ladjami slovenske ladijske družbe Splošna plovba, ki je bila ustanovljena leta 1954. Po oceanih pa je tedaj s spremljevalnimi ladjami plula tudi šolska ladja jugoslovanske vojne mornarice Galeb, s katero je potoval predsednik Josip Broz Tito.¹

1 Bogdana Marinac, Pomorske poti med vzhodnim Jadranom in Vzhodno Azijo, *Kanček Vzhodne Azije* (ur. Nataša Vampelj Suhadolnik, Maja Veselič, Bogdana Marinac), Ljubljana 2025, str. 23–41.

Ker pomorščaki niso prihajali le iz obmorskih krajev, temveč iz vseh delov države, iz urbanega in podeželskega okolja ter iz vseh družbenih slojev, lahko njihovo dediščino najdemo po vsej Sloveniji. Pomemben vir za raziskovanje njihovih potovanj in srečevanj z neevropskimi kulturami so poleg literature² in arhivskih virov, tudi dnevniki pomorščakov, njihovi objavljeni ali neobjavljeni spomini, pisma in fotografije pa tudi ustni viri. Ne nazadnje govorijo o tem tudi različni uporabni in spominski predmeti, ki so jih pomorščaki prinesli iz tujih krajev. Ti predmeti, ki so v stanovanjih navadno izstopali, so v novem okolju prezentirali tuje kulture in širili védenje o njih.

Čezoceanska potovanja vojne mornarice habsburške monarhije

Čeprav so se ladje vojne mornarice habsburške monarhije zadrževale pretežno v domačih vodah, so nekatere poslali tudi na oceane, s čimer se je številnim fantom iz slovenskega etničnega prostora ponudila možnost, enkrat ali celo večkrat obiskati oddaljene dele sveta. Med posadkami, ki so štele od 185 do 475 mo³, so Slovenci predstavljali vsaj tri odstotke,⁴ med njimi pa so bili tudi pomorščaki drugih narodnosti iz slovenskega prostora, zlasti avstrijski Nemci. Posamezna čezoceanska potovanja lahko beležimo že v 18. stoletju, večji razmah pa so doživela v drugi polovici 19. stoletja.⁵ V tem času je postalo za gospodarstvo habsburške monarhije in njen napredek vse pomembnejše trgovanje z oddaljenimi kontinenti. Sredi 19. stoletja sta se Trst in Reka razvila v pomembni trgovski pristanišči, iz Benetk so preselili glavno vojaško pomorsko oporišče v Pulj,⁶ na Reko pa pomorsko vojno akademijo. Bližina pristanišč, do katerih so tedaj čez slovensko ozemlje speljali železniške povezave, je v mornarico pritegnila več mo⁷ s slovenskega prostora. To pa je pospešila tudi mornarica, ki je nezaupljiv italijanski pomorski kader načrtno nadomeščala s pomorščaki drugih narodnosti monarhije.⁷

V prvi polovici 19. stoletja je bilo čezoceanskih potovanj vojne mornarice le nekaj, odtlej do razpada monarhije pa nad 100. Okoli 33 jih je bilo usmerjenih v Ameriko, 48 v Vzhodno Azijo, Avstralijo in Oceanijo, do začetka 20. stoletja pa so bila pogosta tudi potovanja okoli sveta.⁸ Enoletna ali daljša potovanja so imela v 19. stoletju izobraževalne, diplomatske, ekonomske ter znanstvene in raziskovalne namene. Na njih so bili trgovci, diplomati in znanstveniki različnih strok. Nekatere posadke so za muzeje in za raziskave prinesle različne predmete, rastlinske in živalske vrste, z nekaterimi pa je pripotoval celo predstavnik domačinov.⁹ Kljub temu, da je bila velika večina misij miroljubnih in monarhija ni nameravala postati kolonialna sila, je bilo nekaj odprav usmerjenih v iskanje ozemlja za premogovne postaje ali nahajališč rudnin, pri čemer so domačini napadli tako odpravo ladje Albatros, ki je na otoku Guadalcanal (Salomonovi otoki) leta 1878–1888 prikrilo iskala

2 Prva obsežna znanstvena dela na to temo je napisal dr. Zmago Šmitek: Zmago Šmitek, *Klic daljnih svetov*, Ljubljana 1986; Zmago Šmitek, *Poti do Obzorja*, Ljubljana 1988.

3 Wilhelm M. Donko, *Österreichs Kriegsmarine in Fernost*, Berlin: Epubli, 2013.

4 Renate Bach-Ritter, *L'Austria sui mari del mondo*, Trieste: Edizioni Lint, 1989, str. 171–172.

5 Heinrich Bayer von Bayersburg, *Die k. u. k. Kriegsmarine auf weiter Fahrt*, Wien: Bergland Verlag, 1958.

6 Dieter Winkler, Pula kao glavna ratna luka monarhije, *Carska i kraljevska mornarica u Puli* (ur. Bruno Dobrić), Pula 1999, str. 7–9.

7 Miroslav Pahor, Slovenski dijaki na avstrijskih vojno pomorskih akademijah, *15 let Višje pomorske šole Piran 1960–1975* (ur. Dušan Kernev), Piran, 1975, str. 66–78.

8 Bayer v. Bayersburg 1958.

9 Bogdana, Marinac *Čez morje na nepoznani Daljni vzhod*, Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2017, str. 54.

nikljevo rudo, kot odpravo ladje Erzherzog Friedrich, ki je iskala območje za kolonijo na otoku Borneo leta 1875. Primerno ozemlje za premogovno postajo sta posadki ladij Kaiserin Elisabeth in Saida leta 1899 našli na Kitajskem, a se je država zaradi številnih uporov domačinov proti tujcem v tistem času svojemu namenu odpovedala. Brez težav pa je pridobila ozemlje na Arktiki.¹⁰

Po odprtju Sueškega prekopa in sklenitvami trgovskih sporazumov s Kitajsko, Japonsko in Siamom (Tajsko) leta 1869, je bilo največ ladij napotenih v Vzhodno Azijo, kjer je bila odtlej nenehno vsaj ena avstro-ogrska vojaška ladja, ki je tam ostala po leto dni ali več in ščitila interese države in svoje državljane zlasti na Kitajskem, ki so si jo imperialistične sile po dveh opijskih vojnah (1840–1848 in 1856–1860) vse bolj podrejale. Še več vojaških ladij je bilo v Vzhodni Aziji v času boksarske vstaje na Kitajskem leta 1900 ter po letu 1902, ko je dobila Avstro-Ogrska v zahvalo za sodelovanje z imperialističnimi silami pri zatrtju boksarske vstaje majhno koncesijsko cono v Tianjinu. Tam je imela pozneje tudi mornariški odred.¹¹

Srečanja pomorščakov z neevropskimi kulturami

Ladje so v posameznih pristaniščih ostale po en dan do dva tedna, redkeje mesec dni. Postajne ladje v Vzhodni Aziji, ki so po leto dni ali več plule med številnimi kitajskimi, japonskimi in korejskimi pristanišči, so v tem času ista pristanišča obiskale tudi po večkrat. Prosti izhodi pomorščakov na kopno so bili večinoma le poldnevni. Celodnevni ali večdnevni so bili redki in večinoma omejeni le na častnike, ki jim je tudi njihov zaslužek omogočal daljša potovanja po kopnem in v bolj oddaljene kraje. Poleg tega so častnike vabili tudi na sprejeme in srečanja pri tujih predstavnikih oblasti ter pri premožnih in vplivnih domačinih. Nekateri so bili celo na dvorih. Zanje pa so organizirali tudi izlete po krajevnih znamenitostih, ki so se jih udeleževali tudi kadeti.¹² Anton Dolenc iz Loža se je na potovanju okoli sveta s korveto Saida v letih 1890–1892 kot kadet udeležil izleta po Novi Zelandiji, kjer so si ogledali tudi vas Maorov.¹³ Pomorščaki nižjih činov so se pogosteje zadrževali v pristaniških krajih. Na izlete in sprejeme so jih povabili redko. Tako je bil mornar Anton Lipovž iz Batuj leta 1914 na Kitajskem na poroki mandarina.¹⁴

Toda tuji kraji in prebivalci niso zanimali vseh pomorščakov. Možnost spoznavanja oddaljenih krajev je sicer marsikaterega fanta zvalila v mornarico, a mornarica je bila privlačna tudi zaradi plovbe in brezplačnega šolanja. Na potovanjih pa so bili tudi rekruti, ki si potovanje niso želeli. Nekateri pomorščaki so tako raziskovanju tujih krajev namenili velik del prostega časa, številni pa so se podali le do bližnjih gostinskih lokalov ter javnih hiš. A možnosti za srečanja z domačini so imeli tudi na ladji. Kramarji so v številnih pristaniščih pripluli s čolni do ladij ali svoje izdelke prinesli na krov. Na ladjo so prihajali tudi lokalni delavci, ki so natovarjali ladjo. Častniki pa so gostili veleposlanike, trgovce,

10 Bach-Ritter 1989, str. 75–112.

11 Donko 2013; Marinac 2017, str. 13–22, 43, 53–54, 75, 109.

12 Bach-Ritter 1989, str. 165–166; Marinac 2017, str. 23–30.

13 Anton Dolenc, Okolo sveta, *Ljubljanski zvon* (ur. Ivan Tavčar), Ljubljana 1892, str. 552–626.

14 PMSMP, Avstro-ogrska vojna mornarica, Anton Lipovž, Spomini, P 1665.

vplivne domačine ali celo večje skupine.¹⁵ Mornar Matija Kliner iz Radovljice, ki je bil na potovanju okoli sveta s fregato Novara v letih 1857–1859, je v pismu prijatelju opisal kitajskega duhovnika, ki so ga povabili na ladjo.¹⁶ Po zapisih Antona Dolenca pa so med plovo po Magellanovem prelivu na krov dvignili nekaj domačinov z Ogrnjene zemlje, ki so s čolnom pripluli do ladje.¹⁷

Zaradi pretežno kratkotrajnih postankov pomorščaki domačinov in njihove kulture navadno niso globlje spoznali, spoznavali so pa številne kraje po svetu, kar jim je omogočalo primerjavo in širilo obzorja. Redki so z domačini sklenili kratkotrajno prijateljstvo. O daljšem, večmesečnem bivanju na kopnem lahko govorimo razen pri pripadnikih mornariškega odreda v kitajski koncesiji in na veleposlaništvu v Pekingu tudi pri odredih, ki so se na Kitajskem borili v času boksarske vstaje in med 1. svetovno vojno. Vendar so jim vojne razmere tedaj omogočale še manj tesnejših stikov z domačini.¹⁸ Matija Domjan iz Dokležovja, ki je med 55-dnevnim kitajskim obleganjem diplomatske četrti v Pekingu leta 1900 branil veleposlaništva, je napisal, da so skrbeli za dva izgubljena kitajskega dečka.¹⁹ Najdlje so ostali v Vzhodni Aziji pomorščaki ladje Kaiserin Elisabeth, ki so se borili v nemško-japonski vojni leta 1914. Po porazu je manjšina ostala na Kitajskem. Med temi je bil častnik Ivan Skušek, ki se je leta 1920 domov vrnil z veliko zbirko predmetov za muzej azijske kulture ter bodočo ženo – Japonko Tsuneko Kondo Kavase in njunima otrokoma.²⁰ Večino posadke ladje Kaiserin Elisabeth pa so po porazu odpeljali v ujetništvo na Japonsko. Tam so nekateri navezali razmeroma prijateljske stike celo s pazniki. Pripovedovali so, da so bili Japonci do njih korektni. Vozili so jih na ogled japonskih znamenitosti ter jim v taboriščih omogočali ukvarjanje s športom, glasbo, gledališčem in drugim. Na tekme in predstave so vabili domačine, s katerimi pa so ob spremstvu paznikov navezovali stike tudi zunaj ograde. Ivan Lešnik iz Maribora, ki je imel pogoste stike z domačinko, se je menda naučil kuhati nekaj japonskih jedi, po drugih virih pa naj bi odtlej na Japonskem poznali klobase.²¹

Odnos pomorščakov do tujih kultur – dojemanje drugačnosti

Poznavanje neevropskih kultur je bilo na naših tleh še sredi 19. stoletja zelo skromno in izkrivljeno. Več vesti in opisov je bilo iz bližnjih neevropskih krajev. Iz bolj oddaljenih pa so pihajali pogostejše prek evropskih kolonialnih držav. Postopoma se je povečevalo število zapisov domačih misijonarjev, popotnikov, pomorščakov in drugih oziroma o njih.²² Proti koncu 19. stoletja je bilo vse več besedil tudi v učbenikih geografije, ki so jo poučevali tudi na pomorski vojni akademiji na Reki. A vse to je bilo dolgo omejeno na višji sloj in izobražence.²³ Informacije pa so se hitreje širile tudi med pomorščaki.

15 Marinac 2017, str. 27–28.

16 Pismo našega rojaka K. iz Kitajskega na barki »Novara«. *Novice gospodarske, obrtnijske, rokodelske* 16, 1858, 44, str. 349–350.

17 Dolenc 1992, str. 685–686.

18 PMSMP, Avstro-ogrska vojna mornarica, Anton Lipovž, spomini, P 1665; Marinac, 2017.

19 Matija Domjan, Potovanje na Njegovega Veličanstva ladji »Zenta«: *Slovenske večernice: za pouk in kratek čas*, 1912, zv. 66, str. 159.

20 Ralf Čeplak Mencin, *V deželi nebesnega zmaja*, Ljubljana: Založba /*cf., 2012, str. 98–117.

21 Marinac 2017, str. 149–168.

22 Šmitek 1986.

23 Aleš Gabrič, *Od popolne neznanke do pristrane prijateljice: Slovensko spoznavanje Japonske, njenih prebivalcev in običajev*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2003, str. 18, 19.

Rezultate raziskav nekaterih odprav ter potopise z njih z opisi krajev, narave in kultur so izdajali tudi v knjigah. A boljše predstavo so dobili pomorščaki šele z lastnimi izkušnjami. Šele tedaj so nekateri presegli stare imaginarne predstave in stereotipe, ki pa so jih marsikdaj tudi potrdili. V tistem času je bil razširjen evrocentristični pogled, ki je z večvrednostnim kompleksom belega človeka in prepričanjem, da skušajo belci v kolonijah izobraziti in razviti »necivilizirana ljudstva«, upravičeval kolonializem in celo pobijanje avtohtonega prebivalstva. Tuje kulture so presojali z lastnimi merili, vrednotami in estetskimi normami, ki so bili neustrezni in večkrat povezani z njihovimi interesi. A med pomorščaki so bile razlike. Nekateri so bili avtohtonim prebivalcev naklonjeni bolj, drugi manj. Nekateri častniki so bili prepričani, da bi se morala Avstro-Ogrska bolj vključiti v tekmo za kolonije, drugim se je zdelo to nesmiselno. Zlasti pomorščaki nižjih činov življenja niso želeli tvegati za tuje interese daleč od doma.²⁴

Z nerazumevanjem tujih kultur so se nekateri srečali že v muslimanskih krajih v Evropi.²⁵ Toda številnim se je zdela najbolj zanimiva Vzhodna Azija, saj je bila med najbolj oddaljenimi, kultura njenih prebivalcev pa najbolj drugačna. Opisovali so naravo, rasne posebnosti, oblačilni videz, bivališča ter nekatere navade domačinov, od katerih so se jim zdele nekatere bolj, druge manj sprejemljive. Zaradi spreminjanja Kitajske v polkolonialno državo so bili belci tam pri številnih domačinih osovraženi. Pomorščaki so se v nekaterih predelih mest počutili ogrožene.²⁶ Opažali so veliko revščine in umazanije. A kljub temu so poleg zgradb, ki so jih sezidali Evropejci, občudovali dosežke kitajske civilizacije, zlasti v arhitekturi, obrti in umetnosti. O tem govorijo tudi predmeti, ki so jih tam kupovali. Veliko bolje so se počutili na Japonskem, ki se je hitro modernizirala in tudi sama postala imperialistična sila. Japonce so opisovali kot čiste in prijazne.²⁷

Posredovanje védenja ožjemu in širšemu krogu prebivalstva na slovenskih tleh

Ne glede na to ali so si pomorščaki želeli videti tuje kraje ali ne, so se jim potovanja vtisnila globoko v spomin. O svojih izkušnjah, ki so se jim zdele izjemne in neponovljive, so pripovedovali znanec in sorodnikom, pri čemer so si marsikdaj pomagali s predmeti, ki so jih od tam prinesli, zlasti s fotografijami in razglednicami. Nekateri so pisali dnevnike ali spomine, ki so jih v prepričanju, da so oddaljene dežele Slovincem malo znane, nekateri tudi objavili. Slovenski časopisi in revije so poleg potopisov radi objavljali tudi njihova osebna pisma z opisi krajev, s čimer se je védenje pomorščakov širilo tudi med širšo javnost. V zapisih so bolj ali manj obširno poleg znamenitosti opisovali geografske značilnosti, naravo, zgodovino krajev in posamezne segmente načina življenja prebivalcev. Tisti, ki jih to ni zanimalo ali so bili priča zgodovinskim dogodkom, pa so več pozornosti namenjali svojim izkušnjam ter družbenopolitičnim razmeram.²⁸

24 Marinac 2017, str. 28–43.

25 Anton Lipovž je med balkansko vojno leta 1912, ko je na avstro-ogrski ladji Aspern v Carigradu stražil, streljal proti minaretu, misleč, da je kričanje, ki od tam prihaja, poziv na klanje (PMSMP, Avstro-ogrska vojna mornarica, Anton Lipovž, Spomini).

26 Po zapisih Mirka Božiča iz Idrije, ki je bil na Kitajskem kot italijanski vojak med 2. svetovno vojno, zaradi slabega ravnanja tujcev z domačini med njimi ni moglo biti pristnih odnosov (Nande Žužek, Idrijčan na Daljnem vzhodu, *Tedenska tribuna* 10. 9., 17. 9., 24. 9. 1959, str. 4, 5).

27 Marinac 2017, str. 30–43.

28 Marinac 2017, str. 43–172.

Nezanemarljivo vlogo pri predstavljanju tujih kultur so imeli predmeti, ki so jih pomorščaki od tam prinesli zase ali za druge. Ti so v njihovih domovih izstopali in vzbujali pozornost obiskovalcev, pomorščaki pa so o njih radi pripovedovali. Iz obdobja habsburške monarhije se je ohranilo največ predmetov iz Vzhodne Azije, med katerimi prevladujejo uporabni predmeti iz Japonske: čajni servisi in vaze iz porcelana, svilene vezenine ter šatulje, albumi za fotografije, slike in drugi lakirani predmeti z intarzijami iz biserne matice in slonovine. Priljubljeni so bili še budistični kipci, slike, deli orožja japonskih samurajev in drugo. Častniki so prinašali tudi umetnine in kose pohištva, zlasti paravane. Številni uporabni predmeti, ki so bili tedaj v evropskem prostoru zelo modni in so predstavljali prestiž, so bili prilagojeni okusu in uporabi Evropejcev. Kljub temu so v očeh Evropejcev prezentirali kulturo izvirnega okolja.²⁹

Najbolj je bilo med pomorščaki vseh činov razširjeno kupovanje razglednic in fotografij. Razglednice, ki so bile dostopne v večini obmorskih krajev, so kupovali za pošiljanje ter kot spominke zase in za druge. Številni pomorščaki so jih načrtno kupovali, jim z znamkami in žigi povečali vrednost in dokumentarnost ter jih vložili v albume. Konec 19. stoletja, pred zlato dobo razglednic, so pogosteje kot razglednice za spomin kupovali fotografije. Nekatere so bile posnete z ladijsko fotografsko opremo, druge so kupovali v tujini. Na začetku 20. stoletja je več pomorščakov kupilo lastne fotoaparate. Njihove fotografije so za razumevanje življenja pomorščakov še bolj dokumentarne, saj prikazujejo to, kar so resnično videli, pogosto pa tudi njih.³⁰

Fotografije in razglednice, ki so bile kupljene v tujini, so bile v številnih krajih namenjene predvsem tujcem. Prodajalci so izbirali motive, ki so bili zanimivi za tujce in so pogosto prikazovale sliko dežel skozi oči kolonialistov. Tako so vplivali na odnos kupcev in prejemnikov razglednic do tamkajšnjih kultur. Razglednice Japonske, ki so bile priljubljene tudi med domačini, zato prikazujejo deželo v lepši luči kot razglednice Kitajske, ki so jih izdelovali tujci ali domačini po njihovih željah. Na japonskih razglednicah prevladujejo poleg znamenitosti Japonske tudi japonske lepote in delavci pri različnih opravilih, medtem ko na kitajskih razglednicah najdemo tudi stavbe v evropskem slogu, tradicionalna plovila in različne skupine domačinov, med katerimi so poleg otrok, mandarinov, menihov, gledališnikov in rikšarjev ter kulijev tudi kadilci opija, dekleta s povitimi stopali, zaporniki in eksekucije, kar se je zdelo številnim pomorščakom nesprejemljivo.³¹

Tragično življenje domačinov pa se skriva tudi na motivih iz drugih delov sveta. V zbirki fotografij s potovanja Antona Dolenca okoli sveta leta 1890–1892 sta portreta dveh Tasmancev, pod katera je napisal: »Zadnja reprezentanta domačinov tega otoka.«³² Fotografija ženske Truganini (1812–1876) in moškega Williama Lanna (okoli 1836–1869), ki sta tedaj predstavljala »zmagoslavno uničenje manjvredne rase«, danes opozarjata na angleško kolonizacijo in iztrebljenje avtohtonega tasmanskega prebivalstva.³³ Z njima so fotografski studii, kot dokazujeta Dolenčevi fotografiji, služili še dolgo po njuni smrti.

29 *Kanček Vzhodne Azije* (ur. Nataša Vampelj Suhadolnik, Maja Veselič, Bogdana Marinac), Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025.

30 Bogdana Marinac, Album razglednic s potovanjem v Vzhodno Azijo Ivana Koršiča, *Podobe iz daljnih dežel* (ur. Chikako Shigemori Bučar, Maja Veselič), Ljubljana 2021, str. 104–108.

31 Ibid, 106; Maja Veselič, Fotografije in razglednice, *Kanček Vzhodne Azije*, Ljubljana 2025, str. 269–296.

32 PMSMP, Avstro-ogrsko vojna mornarica, Anton Dolenc, Album s potovanja okoli sveta s korveto Saida 1890–1892, P163–389.

33 Alexander Alison: *Truganini: Tasmanian History*, Hobart 2006: https://www.utas.edu.au/library/companion_to_tasmanian_history/T/Truganini.htm (pridobljeno: 5. 7. 2025); Ian McFarlane, William Lanne: *Tasmanian History*, Hobart 2006: https://www.utas.edu.au/library/companion_to_tasmanian_history/L/William%20Lanne.htm (pridobljeno: 5. 7. 2025).

Zaključek

V 2. polovici 19. stoletja in na začetku 20. stoletja je največ pomorščakov iz slovenskega etničnega prostora neevropske kraje obiskalo z ladjami vojne mornarice habsburške monarhije. Njihova vloga pri širjenju vedenja o neevropskih kulturah na naših tleh zato ni zanemarljiva. Na stike pomorščakov z neevropskimi kulturami ter poglede nanje so vplivale družbenopolitične razmere doma in v obiskanih krajih, namen potovanj, položaj posameznikov na ladji, njihov socialni status, izobrazba in zanimanje. Pomorščaki habsburške monarhije so bili v neevropskih krajih v času evropskega kolonializma. To je treba upoštevati pri prebiranju potopisov in njihovih pisem, ki se razlikujejo tudi po tem, komu so bila namenjena. Na ta način pa moramo gledati tudi predmete, ki so jih od tam prinesli, zlasti razglednice in fotografije, saj pomorščaki niso kupovali le tega, kar so želeli, temveč predvsem tisto, kar jim je bilo dosegljivo.

POVZETEK

V 19. stoletju in v prvi polovici 20. stoletja so bili pomorščaki med redkimi, ki so potovali v oddaljene neevropske kraje in z lastnimi izkušnjami spoznavali tamkajšnje kulture. Med najštevilnejšimi so bili pomorščaki vojne mornarice habsburške monarhije, ki so prihajali iz vseh družbenih slojev in vseh delov države. Njihova vloga pri širjenju vedenja o oddaljenih kulturah zato ni zanemarljiva.

Na njihova srečanja in odnos do tujih kultur so poleg okolja, iz katerega so izhajali, vplivale družbenopolitične razmere doma in v obiskanih krajih, zlasti kolonializem, posledica katerega so bile vojne in spopadi, pri katerih so nekateri tudi sodelovali. Razlike med pomorščaki pa so bile odvisne od njihovega položaja na ladji, družbenega sloja, izobrazbe in zanimanja. Več možnosti za spoznavanje tujih krajev in kultur so imeli častniki, ki so jih pogosto gostili tamkajšnji diplomati in ugledni domačini ter zanje organizirali izlete. Pomorščaki nižjih činov so se pogosteje zadrževali v pristaniških krajih. Ker pa so domačini prihajali tudi na ladjo in v njeno bližino, so se z njimi srečali vsi. Med tistimi, ki so v neevropskih krajih ostali najdlje, so bili člani posadke ladje Kaiserin Elisabeth, ki so bili med 1. svetovno vojno v japonskem ujetništvu ali so po koncu nemško-japonske vojne leta 1914 ostali na Kitajskem. Ti so z nekaterimi domačini spletli tudi globlje prijateljstvo.

Pomorščaki so po vrnitvi o svojih izkušnjah in tujih krajih pripovedovali znancem in sorodnikom, pri čemer so si nekateri pomagali tudi s predmeti, ki so jih od tam prinesli, zlasti z razglednicami in fotografijami. Številni so iz tujine pošiljali pisma in razglednice ter pisali dnevnike in spomine, od katerih so nekatere objavili v časopisih in revijah tistega časa. Tako so svoje vedenje širili tudi med širšo javnost.

SUMMARY

In the 19th century and the first half of the 20th, sailors were among the few who travelled to distant, non-European regions and gained first-hand knowledge of local cultures. Particularly numerous were the sailors of the Habsburg Monarchy's navy, drawn from all social strata and from

across the empire. Their contribution to the spreading and expanding of knowledge about distant cultures was therefore by no means negligible.

In addition to their backgrounds, sailors' encounters with and attitudes towards foreign cultures were shaped by the socio-political circumstances both at home and in the regions they visited – particularly by colonialism, which gave rise to wars and conflicts in which some of them took part. Differences among sailors were also determined by their position on board, social class, education, and personal interests. Officers had greater opportunities to become acquainted with foreign places and cultures, as they were frequently received by local diplomats and prominent figures who organised excursions for them. Lower-ranking sailors, by contrast, generally remained in port towns. Yet, since local people often came aboard ship or to its vicinity, all had the chance to encounter them. Among those who stayed the longest in non-European places were the crew members of the ship *Kaiserin Elisabeth*, who were held captive in Japan during World War I or remained in China after the end of the German-Japanese War in 1914. There they also formed deeper friendships with some of the local population.

Upon their return, sailors recounted their experiences and impressions of foreign lands to relatives and acquaintances, often illustrating their stories with objects they had brought back from their travels, especially postcards and photographs. Many also sent letters and postcards from abroad and kept diaries and memoirs, some of which were published in newspapers and journals of the time. In this way, their knowledge was disseminated to a wider public.

VIRI IN LITERATURA

Viri:

1. PMSMP [Arhiv Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran], Avstro-ogrska vojna mornarica, Anton Lipovž, Spomini, P 1665.
2. PMSMP, Avstro-ogrska vojna mornarica, Anton Dolenc, Album s potovanja okoli sveta s korveto Saida 1890–1892, P163–389.
3. Alison, Alexander: *Truganini: Tasmanian History*, Hobart 2006: https://www.utas.edu.au/library/companion_to_tasmanian_history/T/Truganini.htm (pridobljeno: 5. 7. 2025).
4. Dolenc, Anton: Okolo sveta, *Ljubljanski zvon* (ur. Ivan Tavčar), Ljubljana 1892.
5. Domjan, Matija: Potovanje na Njegovega Veličanstva ladji »Zenta«, *Slovenske večernice 1912: za pouk in kratek čas*, zv. 66. Celovec 1912, str. 159.
6. McFarlane, Ian; William Lanne: *Tasmanian History*, Hobart 2006: https://www.utas.edu.au/library/companion_to_tasmanian_history/L/William%20Lanne.htm (pridobljeno: 5. 7. 2025).
7. Pismo našega rojaka K. iz Kitajskega na barki Novara, *Novice gospodarske, obrtniške, rokodelske*, letnik 14/1858 št. 44, str. 349–350.
8. Žužek, Nande: Idrijčan na Daljnem vzhodu, *Tedenska tribuna* 10. 9., 17. 9., 24. 9. 1950, str. 4, 5.

Literatura:

1. Bach-Ritter, Renate: *L'Austria sui mari del mondo. Storia dell'i(e)r. Marina da guerra fra 1382 ed il 1918*. Trieste: Edizioni Lint, 1989.
2. Bayer von Bayersburg, Heinrich: *Die k. u. k. Kriegsmarine auf weiter Fahrt*. Wien: Bergland Verlag, 1958.

3. Donko, Wilhelm M.: *Österreichs Kriegsmarine in Fernost: Alle Fahrten von Schiffen der k.(u.)k. Kriegsmarine nach Ostasien, Australien und Ozeanien von 1820 bis 1914*, Berlin: Epubli, 2013.
4. Čeplak Mencin, Ralf: *V deželi nebesnega zmaja, 350 let stikov s Kitajsko*, Ljubljana: Založba /* cf, 2012.
5. Gabrič, Aleš: *Od popolne neznanke do prisrčne prijateljice: Slovensko spoznavanje Japonske, njenih prebivalcev in običajev*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2003.
6. *Kanček Vzhodne Azije: Spominski in okrasni predmeti v zbirkah pomorščakov na Slovenskem* (ur. Nataša Vampelj Suhadolnik, Maja Veselič, Bogdana Marinac), Ljubljana, Založba Univerze v Ljubljani, 2025.
7. Klinger, Wiliam: *Mornarička akademija, Riečka doba – godine največeg uspona, 1866–1914, Mornarička akademija i pomorsko školstvo u Rieci, Bakru in Malom Lošinjju*, Rijeka: Muzej grada Rijeke, 2013.
8. Marinac, Bogdana: *Album razglednic s potovanj v Vzhodno Azijo Ivana Koršiča, Podobe iz Daljnih dežel: Stare vzhodnoazijske razglednice v slovenskih javnih zbirkah* (ur. Chikako Shigemori Bučar, Maja Veselič), Ljubljana 2021, str. 104–108.
9. Marinac, Bogdana: *Čez morje na nepoznani Daljni Vzhod: Potovanja pomorščakov avstrijske in avstro-ogrske vojne mornarice v Vzhodno Azijo*, Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2017.
10. Marinac, Bogdana: *Pomorske poti med vzhodnim Jadranom in Vzhodno Azijo, Kanček Vzhodne Azije: Spominski in okrasni predmeti v zapuščinah pomorščakov na Slovenskem* (ur. Nataša Vampelj Suhadolnik, Maja Veselič, Bogdana Marinac), Ljubljana 2025, str. 23–41.
11. Pahor, Miroslav: *Slovenski dijaki na avstrijskih vojno pomorskih akademijah, 15 let Višje pomorske šole Piran 1960–1975* (ur. Dušan Kernev), Piran 1975, str. 71–130.
12. Šmitek, Zmago: *Klic daljnih svetov; Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana: Založba Borec, 1986.
13. Šmitek, Zmago: *Poti do obzorja: Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko*, Ljubljana: Založba Borec, 1988.
14. Veselič, Maja: *Fotografije in razglednice, Kanček Vzhodne Azije: Spominski in okrasni predmeti v zbirkah pomorščakov* (ur. Nataša Vampelj Suhadolnik, Maja Veselič, Bogdana Marinac), Ljubljana 2025, str. 269–296.
15. Winkler, Dieter: *Pula kao glavna ratna luka monarhije, Carska i kraljevska mornarica u Puli* (ur. Bruno Dobrić), Pula 1999, str. 7–12.

Marta RENDLA

Dr. zgodovinskih znanosti, znanstvena sodelavka
Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana

E: marta.rendla@inz.si

ZUNANJE MIGRACIJE SLOVENIJE V SOCIALIZMU S POUDARKOM NA EKONOMSKIH MIGRACIJAH V ZAHODNO NEMČIJO (ZRN)

Izvleček: V razmerah uradno zaprtih meja Jugoslavije do začetka šestdesetih let (1963) so s slovenskega prostora potekale ilegalne migracije, predvsem zaradi političnih razlogov. Bile so v znamenju begunstva, pregnanstva in prebežništva oseb slovenskega, nemškega in italijanskega izvora. V petdesetih letih so se jim pridružile tudi legalne selitve zaradi združevanja družin v tujini živečih emigrantov na osnovi odobrenih prošelj. Pojavljale so se tudi že selitve iz ekonomskih razlogov. Čeprav je izseljevanje postajalo vse bolj sprejemljivo, pa so bili vsi, ki so ilegalno ali legalno zapustili Jugoslavijo, v tem času označeni kot begunci oziroma politični emigranti. Po odprtju meja je izbruhnil množičen val začasnih ekonomskih migracij, predvsem v Zahodno Nemčijo, ZRN. Začasne migracije so se v sedemdesetih in osemdesetih letih v velikem delu pretvorile v stalno izselitev, gostujoči/tuji delavci, v Sloveniji poimenovani zdomci, so postali priseljenci.

Ključne besede: migracije, ekonomske migracije, socializem, Slovenija, Zvezna republika Nemčija

Uvod

Prispevek z obravnavo selitvene dinamike Slovencev v času druge Jugoslavije v ospredje postavlja vrste migracij in znotraj njih ekonomske migracije Slovencev v Zahodno Nemčijo, saj je Zvezna republika Nemčija, ZRN, po uradnem odprtju meja 1963 za izseljevanje kmalu postala glavni cilj priseljevanja Slovencev in drugih državljanov Jugoslavije.¹ Prispevek s kompleksno predstavitvijo migracijskih procesov in ozadij zanje mladim raziskovalcem zgodovine lahko služi kot primer za razumevanje sozvočja drugačnosti, do katerega pride v primeru, da izseljenci uspešno presežejo kulturni

1 Franci Stare, *Migracije-Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju od 1965-1975 : bilten 16*, Ljubljana: RSS, 1977, str. 8.

šok, se postopno prilagodijo in vključijo v novo delovno, družbeno, kulturno in jezikovno okolje, a ob tem ohranjajo svojo identiteto z ohranjanjem jezika, gojenjem svoje kulture, vrednot, običajev, norm.

Migracije s slovenskega etničnega ozemlja so bile v preteklosti tesno povezane s pripadnostjo prebivalstva in dežele vsakokratni državni tvorbi. Na prvi val migracij v času Avstro-Ogrske je vplivala periferna lega slovenskega ozemlja v njeni sestavi; v času drugega vala med obema vojnoma pripadnost večjega dela slovenskega ozemlja sosednjim državam; po koncu 2. svetovne vojne nerešeno vprašanje teritorialne razdelitve ter hiter gospodarski razvoj večine zahodno-, srednje- in severnoevropskih držav.² Mobilnost prebivalstva slovenskega prostora je v obdobju socialistične Jugoslavije pogojeval tudi svojstven značaj procesov industrializacije, urbanizacije in deagrarizacije.

Vrste migracij

Neposredno po drugi svetovni vojni je bil evropski prostor prežet s premikanjem prebivalstva, najprej bolj zaradi politične dinamike in revanšizma po drugi svetovni vojni, postopno pa vse bolj zaradi (neo)liberalne gospodarske dinamike in gospodarskega razvoja.³ Jugoslavija je po vojni do začetka šestdesetih let imela zaprte meje in je dovoljevala le redke in zelo nadzorovane prehode. Po Zakonu o gibanju na meji, ki je bil objavljen v Uradnem listu FLRJ novembra 1947, se je meja lahko prestopala na določenih mejnih prehodih in z veljavno pravno listino. Neposredna dinamika, postopki v praksi in prehajanje državnih meja so bili odvisni tudi od postopnega vzpostavljanja državnega sistema.⁴

Meja med Jugoslavijo in Avstrijo je bila do šestdesetih let sorazmerno zaprta,⁵ meja z Italijo se je bolj zaprla leta 1947 z mirovno pogodbo in razmejitvijo, ki je bila dokončno določena leta 1954,⁶ z Madžarsko so se odnosi zaostrili po Informbiroju leta 1948. Do uradnega odprtja meja v šestdesetih letih je migracije v slovenskem prostoru zaznamovalo begunstvo, pregnanstvo in prebežništvo oseb slovenskega, nemškega in italijanskega izvora.⁷ Prehajanje meja je na čas odhoda možno razdeliti na obdobje beguncev, ki so odšli takoj ob koncu vojne in bili vse do razpada Jugoslavije (1991) razumljeni kot politična/sovražna emigracija, ter obdobje beguncev, t. i. prebežnikov, ki so odhajali med letoma 1948 in 1961 in bili v Jugoslaviji sčasoma »prekvalificirani« v kategorijo t. i. ekonomskih izseljencev.⁸

2 Anton Gosar, *Geografska opredelitev regionalnega migracijskega cikla zdomcev med ST Slovenijo in inozemstvom*, Magistrsko delo, Ljubljana, 1979, str. 32.

3 Marina Lukšič Hacin, *Političnost delovnih migracij v Evropi po drugi svetovni vojni do naftne krize (1973)*, *Slovenske selitve v socializmu*, Ljubljana: Založba ZRC, 2024, str. 30.

4 Prav tam, str. 27, 28.

5 Maja Božič, *Na poti v svet: prebežniki severne meje 1945–1961*, *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2010, str. 413–429.

6 Nevenka Troha, *Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 priključeno Ljudski republiki Sloveniji*, *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2010, str. 437.

7 Glej: Jure Gombač, *Esuli ali optanti?: Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU 2005, Dušan Nećak, »Nemci« na Slovenskem ob koncu druge svetovne vojne – maščevanje ali pregon? *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2010, str. 576–599.

8 Marjan Drnovšek, *Zunanje migracije Slovencev v prvi in drugi Jugoslaviji : primerjalni vidik*, *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 279.

V prvih povojnih letih so se Slovenci ilegalno izseljevali v tujino zaradi političnih razlogov. Po komunističnem prevzemu oblasti in z uvedbo socializma so se pojavili beg pripadnikov domobranskih enot, protirevolucije, in njihovih družin ter beg dela civilnega prebivalstva v begunska taborišča v Avstrijo in Italijo. Bežali so zaradi neposredne ogroženosti življenja in strahu pred novo politično oblastjo.⁹ Maja 1945 je Slovenijo zapustilo okoli 25 000 ljudi. Manjšini je uspel beg v Italijo, večina, 20 000 ljudi, pa se je umaknila v Avstrijo. Slovenski begunci, najprej naseljeni v taboriščih v Italiji in Avstriji, so se pozneje razselili večinoma v Argentino, Avstralijo, Kanado, v ZDA ali po Evropi, nekateri pa so za stalno ostali na Koroškem, Goriškem, Tržaškem.¹⁰ Prebežniki med letoma 1948 in 1961 so bili pretežno mladi ljudje delavskega izvora, ki so med razloge za odhod na jugoslovanski strani selektivno navajali ekonomske dejavnike in avanturizem, na drugi, npr. avstrijski strani, pa politično situacijo v državi izvora.¹¹

Posebno skupino prebežnikov so predstavljali tisti, ki so iz Slovenije/Jugoslavije zbežali zaradi ideoloških razhajanj po izključitvi Jugoslavije iz Informbiroja leta 1948. Ideološki/politični obračuni s t. i. informbirojevci so znotraj Jugoslavije/Slovenije namreč sprožili prebege posameznikov v vzhodnoevropske države večinoma med letoma 1948–1951. Spremembo odnosa do političnih emigrantov, informbirojevcev ter njihovega položaja je prinesel jugoslovanski Zakon o amnestiji leta 1962.¹²

Prehodi ljudi, ki so ilegalno, nezakonito oziroma nedokumentirano prestopili državno mejo, so bili do leta 1951 opredeljeni kot »politično kaznivo dejanje« in strogo kaznovani z odvzemom svobode ali s prisilnim delom.¹³ Individualne, neorganizirane ilegalne prehode meje so z omilitvijo kaznovalne politike leta 1951 začeli obravnavati kot prekrške.¹⁴

Poleg ilegalnega prestopanja meje, prebežništva, so ljudje iz slovenskega prostora v tem obdobju odhajali tudi legalno, dokumentirano, zaradi združevanja družin. Leta 1950 so se namreč pojavile želje po združevanju družin, katerih člani so bili zaradi različnih razlogov ločeni in so živeli v različnih državah po svetu. Jugoslovanske oblasti so v imenu združevanja družin dopuščale izselitev na podlagi vloženih prošenj. Sredi petdesetih let so se tako na legalen način izseljevali družinski člani v tujini živečih emigrantov. Temu izseljevanju pa se je pridružilo tudi veliko slovenskih fantov, ki niso hoteli služiti vojaškega roka ali pa so nasprotovali političnemu sistemu v Sloveniji. Politični/ideološki razlogi za odhod so se tudi že prepletali z ekonomskimi.¹⁵

Slabe ekonomske in socialne razmere doma, značilne za vse ekonomske izseljenske procese, so postajale tako vse pogostejši razlog emigriranja že v obdobju, ko naj ne Slovenija ne Jugoslavija ne bi poznali emigriranja iz države zaradi dela. Obdobje do šestdesetih let je bilo z vidika migracij zaradi

9 Glej: Rozina Švent, *Slovenski begunci v Avstriji: 1945–1950*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU 2007.

10 Glej: Helena Jaklitsch, Helena Janežič, Lenart Rihar, *Rojstvo novih domovin. Bogata ustvarjalnost slovenskih beguncev v Italiji in Avstriji*, Ljubljana 2017, Družina, Jernej Zupančič, *Slovensko izseljenstvo v Evropi po drugi svetovni vojni*, Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič), Ljubljana: Slovenska izseljenska matica 2001, str. 291–299, Lev Detela, *Povojna slovenska zdomska književnost*, *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Rokus, 1999, str. 122–127.

11 Božič 2010, str. 428.

12 Lukšič Hacin 2024, str. 28.

13 Marina Lukšič Hacin, *Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi*, *Dve domovini : razprave o izseljenstvu = Two homelands : migration studies*, št. 48, 2018, str. 62, 63.

14 Božič 2010, str. 415–416.

15 Vida Deželak Barič, *Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995*, Ljubljana: Nova revija, str. 99.

dela predvsem čas ustalitve migracij iz vasi v mesta. V večini industrijskih držav Zahodne in Severne Evrope so bili imigranti v petdesetih in šestdesetih letih zaradi pomanjkanja delovne sile kot posledica 2. svetovne vojne zaželeni.¹⁶

Geograf, sociolog in ekonomist Janez Malačič je selitvene procese obravnavanega časa do obdobja samostojne Slovenije, 1991, časovno razdelil v štiri obdobja: prvo (1945–1963), ki se je zaključilo z odprtjem jugoslovanske meje leta 1963; drugo (1964–1973), ko je prišlo do emigracijske eksplozije; tretje (1974–1979), ko je izseljevanje začelo upadati zaradi reemigracij/povratništva; in četrto (1980–1990), ki je še vedno bilo v znamenju reemigriranja, a v manjšem obsegu.

V petdesetih letih so se postopoma že pojavljali ilegalni prehodi »zaprte meje« iz ekonomskih vzrokov. Za migracijske procese in prve selitvene tokove zaradi dela je bil značilen odliv ljudi iz eksistenčne nujnosti z manj razvitih območij Slovenije, Pomurja, severnega dela Slovenije, Štajerske in Kozjanskega v dežele alpskega oziroma zahodnoevropskega sveta. Odhajala je nekvalificirana, predvsem moška delovna sila. Čeprav je bil to čas najintenzivnejšega zaposlovanja z odlivom kmečkega prebivalstva v nekmetijske dejavnosti, pa je šlo na omenjenih območjih za zadržana vlaganja v industrijo in za manj razvita območja. Ljudje so zato iz eksistenčne nujnosti navezali stike z emigracijo starejših generacij. Odločili so se za odhod v tujino, kjer so se usmerili v stara izseljenska rudarska in industrijska jedra.¹⁷ Če si je politična emigracija zatočišče poiskala predvsem v Argentini, Angliji, ZDA, Kanadi, Avstraliji in državah zahodne Evrope¹⁸ pa je ekonomska emigracija zadržala smer izseljevanja iz obdobja med obema vojnama, saj se je zaposlila v prejšnjih zaposlitvenih centrih Slovencev v Porurju, Franciji, Avstriji, Belgiji in Italiji ali celo v Kanadi in Avstraliji. Od sredine petdesetih let do odprtja meja na začetku šestdesetih let je izseljevanje postajalo vse bolj tolerirano, čeprav so bili vsi, ki so ilegalno ali legalno s potnimi listi zapustili Jugoslavijo, do uradnega odprtja jugoslovanskih meja 1963 označeni kot begunci oziroma politični emigranti. Z uveljavitvijo Zakona o amnestiji (1962) je prišlo do prekvalifikacije do takrat prepoznane politične, sovražne emigracije v ekonomsko migracijo.

Med letoma 1955 in 1963 naj bi iz Slovenije prebегnilo 11 000 ljudi. Jugoslovanska komunistična oblast, ki je vse do uradnega odprtja meja zanikala ekonomsko izseljevanje, saj naj bi bil to pojav kapitalističnih družb, v propadajoči kapitalizmu pa naj se tudi nihče ne bi želel preseliti, je polagoma priznala, da je večina beguncev, ki so ilegalno zapustili Jugoslavijo, zapustila državo predvsem zaradi ekonomskih vzrokov v želji, da si v tujini ustvari boljše življenje.¹⁹

Čeprav je Jugoslavija imela ideološke zadržke do zunanjih migracij s tujino, pa se je v šestdesetih letih v okviru spremenjenega koncepta ekonomskega razvoja in izvajanja gospodarske reforme, ki sta krčila zaposlitvene možnosti, začela v izogib naraščajoči brezposelnosti kot izhod iz zaposlitvene krize odpirati in dopuščati delovno emigracijo, t. i. začasno ekonomsko emigracijo. Pritiska nekvalificiranih delavcev iz vasi v industrijska središča in vsega naravnega prirastka delovne sile nekmetijske dejavnosti niso zmogle več zaposliti. Rast prebivalstva je bila namreč večja od rasti števila delovnih mest. Zaposlitvene možnosti so se s prehodom jugoslovanskega gospodarstva od ekstenzivne na intenzivno

16 Stare 1977, str. 15–23.

17 Gosar 1979, str. 33–35.

18 Lukšič Hacin 2024, str. 20.

19 Vzroki za izseljevanje Slovencev v zadnjih dveh stoletjih, http://www2.arnes.si/~krsrd1/conference/Speeches/Drnovsek_slo.htm (pridobljeno: 25. 8. 2025).

proizvodnjo zaostrovala. Na drugi strani pa so razvite evropske države imele povečano povpraševanje po delavcih na trgu dela, višje plače in bile so relativno blizu. Jugoslavija je v takih razmerah s postopno liberalizacijo in zaradi splošne tendence migracij iz nerazvitih v razvite države leta 1963 odprla meje in dopustila t. i. začasno ekonomsko emigracijo. Začasno zaposlovanje v tujino je postalo integralni del zaposlovanja. Največje potrebe po tujih delavcih (1,500.000) je med industrijskimi državami Zahodne Evrope imela v obdobju 1960–1965 Zahodna Nemčija (ZRN).²⁰

Jugoslovanski oblasti je v okviru gospodarskega reformiranja v šestdesetih letih postalo jasno, da naraščajoče brezposelnosti ne bo mogoče rešiti drugače kot z odpiranjem meja. Med razlogi za dopustitev delovne emigracije so bili tudi pomanjkanje kapitala, odsotnost primerne tehnologije za industrijski razvoj, majhna potrošna sposobnost trga ter želja po demokratizaciji in odprtosti.²¹

Tretji izselitveni val: emigracijska eksplozija

Migracije v ZRN v času socializma, glede na čas preseljevanja, nekateri delijo na prvi izselitveni val (1945–1955), drugi izselitveni val (1956–1962) in tretji izselitveni val (1963–1973). Po letu 1973 z izbruhom naftne krize do osamosvojitve Slovenije pa je prišlo do upadanja zaposlovanja tuje delovne sile v Nemčiji,²² saj je prišlo v migracijski politiki držav sprejema do preloma migracijske liberalistične kontinuitete in do sistemsko izraženega radikalnega obrata v smeri ustavljanja nadaljnjega pritoka tuje delovne sile.²³ Obdobje po emigracijski eksploziji (1963–1973) nekateri delijo še v čas med letoma 1974 in 1979, ko so se pojavile težnje po vračanju naših izseljencev v domovino, in zadnje obdobje socializma (1890–1990), ko se je ta težnja nadaljevala oziroma je prišlo do združevanja družin in integriranja v nemško družbo.²⁴

V prvem obdobju izseljevanja (1945–1955) so Slovenijo zapuščali begunci, ki so v Nemčijo odhajali prek zbirnih taborišč v Avstriji. Političnim emigrantom so se v drugem izselitvenem valu (1956–1962), kot že omenjeno, pridružili tudi že ekonomski emigranti. Obdobje tretjega izselitvenega vala (1963–1973) pa označuje množično ekonomsko začasno izseljevanje – emigracijska eksplozija iz vseh republik in pokrajin takratne Jugoslavije, ki so jo poganjali notranji in zunanji dejavniki. Notranji dejavniki, kot je zgoraj že opisano, so bili poleg političnih, socialnih in avanturističnih motivov povezani tudi s spremembami gospodarskega sistema in ekonomske politike. Med zunanjimi dejavniki pa je izstopala odprtost zahodnoevropskega trga dela. Večina zahodno- in severnoevropskih držav je v petdesetih in šestdesetih letih vzporedno z gospodarskim razcvetom in s politiko povojnega mednarodnega gospodarskega povezovanja zaradi pomanjkanja domače delovne sile vodila aktivno mednarodno rekrutacijsko politiko, politiko novačenja (tuje) delovne sile v gospodarsko manj razvitih evropskih državah. Sporazum o liberalizaciji migracij, čezmejnem zaposlovanju ob deficitarnosti za posamezna

20 Stare 1977, str. 15–23.

21 Barbara Verlič-Dekleva, Učinki socialne politike na socialno strukturo, *Teorija in praksa: družboslovna revija* 25/7/8, str. 1111–1114.

22 Miroslav Peternel, *Zunanje migracije Slovenije in Slovenci v izseljenstvu*, magistrsko delo, Ljubljana 2003, str. 65.

23 Milan Mesić, Emil Heršak, Evropa, integracija i (jugoslavenska) migracija, *Migracijske teme : časopis za istraživanje migracija i narodnosti*, 5, 1989, št. 1, str. 11.

24 Peternel 2003, str. 65.

delovna področja se je ob sklenitvi oktobra 1953 nanašal na države članice v letu 1948 oblikovane Organizacije za evropsko ekonomsko sodelovanje (Organisation for European Economic Cooperation, OEEC), ki je pomenila zametek današnje Evropske unije. Iz dogovora sta bili zaradi specifične zemljepisne, kulturne in vladno-politične situacije izvezeti Portugalska in Turčija. Portugalska je bila izvezeta zaradi diktature, Turčija pa zaradi politične nestabilnosti. Dogovor je bil pomemben in je vodil v postopno naraščanje števila t. i. gostujočih (ali t. i. tujih) delavcev v naslednjih letih.²⁵ V okviru političnega in gospodarskega mednarodnega povezovanja gospodarsko razvitejših držav Zahodne in Severne Evrope je bila pravzaprav sprejeta odločitev za uvoz tujih delavcev iz držav nečlanic nastalih povezav.²⁶

Predvsem zaradi vprašanja vzdrževanja polne zaposlenosti je Jugoslavija in z njo Slovenija odprla meje. Z uradnim odprtjem meje leta 1963 je jugoslovanski Zavod za zaposlovanje v sodelovanju s tujimi podjetji in vlada mi začel spodbujati izseljevanje, saj so predvidevali rotacijo emigrantov v smislu začasnih migracij. Šlo naj bi za začasno emigracijo delovne sile agrarnega in delavskega izvora v dežele Zahodne Evrope ter hkrati za povratni prenos sredstev v domače okolje. Z liberalnejšo migracijsko politiko je Jugoslavija želela prek prilivov stabilnih valut tudi pospešiti ekonomski razvoj. Predvidevala je, da se bo večje število izseljencev vrnilo, še posebej v obliki bolj izobraženega kadra, in da se bo vzpostavila socialna klima, v kateri bi izseljenci investirali prihranke iz tujine v domače gospodarstvo.²⁷

Novačenje tuje delovne sile v države sprejemnice, uvoznice tuje delovne sile, ki je sledilo modelu gostujočih delavcev, je potekalo podprto z dvostranskimi dogovori. Nemčija je prvo pogodbo o najemanju tuje delovne sile podpisala že v petdesetih letih z Italijo (1955), leta 1960 s Španijo in Grčijo, leta 1961 s Turčijo, leta 1964 s Portugalsko, med letoma 1963 in 1966 z Marokom, leta 1965 s Tunizijo in leta 1968 z Jugoslavijo.²⁸ Na področju migracij, še posebej delovnih, je bila pomembna Mednarodna organizacija dela (ILO) s sedežem v Ženevi, ki je bila ustanovljena leta 1919. Pomen ILO je v petdesetih in šestdesetih letih, ko je bila sprejeta odločitev o uvozu tujih delavcev, prihajal vse bolj v ospredje, saj je z mednarodnimi akcijami skrbela za izboljševanje delovnih in življenjskih razmer ljudi. ILO je namreč oblikovala minimalna (mednarodna) merila na področju trga dela ter osnutke mednarodnih konvencij o plačah, delovnem času, najnižjih starostnih mejah pri zaposlitvi, pogojih za delo pri različnih kategorijah delavcev, odškodninah, socialnem zavarovanju, plačnem dopustu, varstvu pri delu, pomoči pri zaposlovanju, nadzoru nad delom in svobodi združevanja.²⁹

Po uradnem odprtju jugoslovanske meje za začasno delovno emigracijo in po uveljavitvi Zakona o amnestiji (1962) se je ljudem v izseljenstvu odprla tudi možnost obiskovanja domačih. Jugoslavija si je za sklepanje meddržavnih sporazumov o zaposlovanju začela prizadevati tudi zato, ker je bilo zaposlovanje v tujini pred letom 1963 jugoslovanskemu gospodarstvu tudi v škodo, saj je zaradi nekontroliranega emigriranja odhajal tudi najkvalitetnejši kader,³⁰ prav tako pa so bili ti v tujini

25 Peter Gatrell, *The Unsettling of Europe: The Great Migration, 1945 to the Present*. London: Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2019, str. 81.

26 Lukšič Hacin 2024, str. 38.

27 Glej: Janez Malačič, *Demografija – teorija, analiza, metode in modeli*, Ljubljana: EF, 2000.

28 Klaus J., Bade, *Evropa v gibanju: Migracije od poznega 18. stoletja do danes*, Ljubljana: Založba / *cf, str. 370.

29 Lukšič Hacin 2024, str. 30.

30 Tuji delodajalci so najprej iskali kvalificirane delavce, zlasti iz kovinarske in pozneje iz tekstilne stroke. Po letu 1960 se je pojavilo močno povpraševanje po gradbenih delavcih, zlasti samostojnih obrtnikih, ki so bili sposobni sprejemati ,dela na ključ'. S tem so se pojavile tudi potrebe po delavcih s srednjo, višjo in visoko izobrazbo tehnične smeri (elektro in strojne stroke) ter po zdravnikih kot tudi po tehnikih, medicinskih sestrah, bolničarkah in socialnih delavcih.

pogosto izkoriščani glede delovnih razmer in plač ter glede socialno-zdravstvenih odnosov, saj so bili brez zaščite. Sporazume je začela sklepiti z državami, kamor so delavci iz Jugoslavije najpogosteje odhajali.³¹

Prvi meddržavni sporazum o zaposlovanju v tujini je Jugoslavija sklenila z Avstrijo leta 1963. Zvezni sekretariat za delo je takrat tudi predpisal *Navodila o postopku pri zaposlovanju v tujini*. Za začetek organiziranega zaposlovanja v tujini pa velja leto 1965, ko je Jugoslavija sprejela zakon o organizaciji in financiranju zaposlovanja, ki je med drugim tudi določil temeljne pogoje za zaposlovanje v tujini. Z njim so želeli zaščititi že zaposlene delavce v tujini in urediti proces zaposlovanja v tujini v skladu s sprejeto zvezno in republiško gospodarsko politiko. Služba za zaposlovanje je dobila nalogo, da prepreči zakoreninjeno prakso nelegalnih selitev s tujino. V organizirano zaposlovanje državljanov Jugoslavije zunaj države so se v kooperaciji s tujimi podjetji vključili zavodi za zaposlovanje na zvezni in republiški ravni. Republiški zavod za zaposlovanje za Slovenijo je bil z devetimi regionalnimi zavodi za zaposlovanje pooblaščen sprejemati in posredovati ponudbe tujih delodajalcev v regije s presežkom delovne sile. S sklepanjem meddržavnih sporazumov o zaposlovanju v tujini je Jugoslavija želela doseči, da bi se tam zaposlovali le začasno brezposelni delavci. To je pomenilo, da naj bi organizirano zaposlovanje omogočilo odhod v tujino le tistemu delu prebivalstva, za katerega ni bilo mogoče najti zaposlitve doma.

Začasna ekonomska emigracija, ki se je v sedemdesetih in osemdesetih pogosto pretvorila v stalno izseljenstvo, je bila še posebej močna v letu 1964 in med letoma 1968 in 1971 ter vse do naftne krize leta 1973. V obdobju t. i. organiziranih selitev (1965–1975) so bili podpisani sporazumi o reguliranju migracijskega procesa s Francijo (1965), s Kraljevino Švedsko (1967) in z ZRN (1969).³² Leta 1969 je Jugoslavija z ZRN podpisala še Sporazum o zavarovanju za primer brezposelnosti (1969). V sedemdesetih letih, leta 1971, je Jugoslavija sklenila sporazume še z Republiko Francijo o sezonskih delavcih, s Kraljevino Nizozemsko o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev na Nizozemskem, s Kraljevino Belgijo o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Belgiji, z Velikim vojvodstvom Luksemburg o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v Luksemburgu, z vlado Commonwealtha Avstralije o bivanju in zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v Avstraliji ter aranžma z vlado Commonwealtha Avstralije o načinu izbora in pogojih potovanja jugoslovanskih državljanov v Avstralijo ob finančni podpori avstralske vlade. Do leta 1975 je bil sklenjen še Meddržavni sporazum o zaposlovanju z Novo Zelandijo.³³ S številnimi državami, do leta 1978 s 16 državami, so bile sklenjene tudi konvencije o socialni varnosti,³⁴ ki so jugoslovanskim delavcem zagotavljale enako obravnavo, kot so je bili deležni delavci države priselitve.³⁵ Pred sklenitvijo obojestranskih sporazumov je bil v uporabi model splošnega sporazuma Mednarodne organizacije dela, ILO.³⁶

31 Stare 1977, str. 10.

32 Malačič 2000, Lukšič Hacin 2024, str. 41.

33 Lukšič Hacin 2024, str. 41.

34 Stare 1977, str. 51.

35 Lukšič Hacin 2024, str. 41.

36 Stare 1977, str. 8–14.

Značilnosti organiziranih migracij: primer ZRN

Tokovi izseljevanja so se po jugoslovanski gospodarski reformi in z vzpostavitvijo organiziranega zaposlovanja v tujino leta 1965 vse bolj usmerjali v države Zahodne in Severne Evrope in Zahodna Nemčija (ZRN) je zaradi hitro naraščajočega standarda, še zlasti v obdobju 1967–1971, in velikih potreb po uvozu delovne sile postala glavni cilj priseljevanja ter ena izmed najbolj priljubljenih držav priseljevanja iz ekonomskih razlogov v povojnem obdobju. Po končani obnovi leta 1960 sta tehnološki napredek in uporaba tehnoloških dosežkov na proizvodnem področju omogočila nemški industriji konkurenčen nastop na mednarodnem trgu. K množičnemu priseljevanju tuje delovne sile sta prispevala predvsem naraščajoča gospodarska dejavnost države in tendenca koncentracije kapitala.³⁷ Možnost boljšega, hitrejšega kot tudi neomejenega zaslužka v nadurnem delu so bili pomembni dejavniki, ki so spodbujali množično emigracijo. Ker so industrijske družbe v tujini gradile stanovanja za samske delavce in pozneje tudi za družine, v domačem prostoru pa je vladala še vedno velika stanovanjska kriza, so bile informacije, da nemški delodajalci ponujajo tudi možnost pridobitve stanovanja, eden glavnih razlogov za odhod v tujino. Bonificirane stanarine pa so še zlasti privlačile mlade delavce, ki si niso mogli urediti stanovanjskih razmer doma.

V obdobju organiziranih selitev (1965–1975) je bilo s podporo države v ospredju prizadevanje, da bi migracije postale bolj nadzorovane in regulirane. Kljub temu pa so bili odhodi v tujino, še zlasti odhodi na začasno delo v ZRN pred sklenitvijo meddržavnega sporazuma leta 1969, še vedno pogosto stihijski. V prvem obdobju organiziranih migracij od sredine do konca šestdesetih let je v pretežni meri odhajala tudi kvalificirana delovna sila, in to večina iz zaposlitve predvsem zaradi možnosti bolje plačanega dela kot v domovini in hitrejšega dviga življenjskega standarda.³⁸ To dejstvo so potrjevali tudi statistični podatki za registrirano populacijo. Popis prebivalstva iz leta 1971, ki ga je izvedel Zvezni zavod za statistiko iz Beograda, je pokazal, da je pred odhodom na začasno delo v tujino skoraj 70 % začasnih emigrantov iz Slovenije opravljalo industrijske ali podobne poklice ali pa so kmetovali.³⁹

Odhajanje na delo iz zaposlitve je bilo po odprtju meje v konfliktu z željami uradne politike, saj je pričakovala, da bodo na delo v tujino odhajali predvsem brezposelni. Ker ni bilo tako, je Jugoslavija začela z državami imigracije sklepati meddržavne sporazume.⁴⁰

Sociološka raziskava Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij iz Ljubljane (CJMMK), opravljena med letoma 1972 in 1976 z anketiranjem začasno zaposlenih v ZRN, je pokazala, da so migranti iz domačega okolja v ZRN odhajali pretežno neorganizirano na osnovi neformalnih informacijskih kanalov, torej prek stikov s prijatelji, znanci in sorodniki, ki so že delali v ZRN. Do leta 1969, ko je bil sklenjen tudi dogovor o prenehanju objavljanja oglasov tujih delodajalcev, so za delo v tujini slovenske delavce zelo uspešno privabljali oglasi v časopisih. Odločitve za odhod na delo v tujino so spodbujali tudi neposredni stiki turistov z zaposlenimi v gostinstvu. Podobno so poslovni partnerji slovenskih podjetij iz tujine poslovna potovanja pogosto združili s proučevanjem možnosti za pridobitev, novačenje delavcev. Predvsem delavci z višjo strokovno izobrazbo so do zaposlitve v tujini prišli na

37 Glej: Lucija Stibilj, *Začasna ekonomska migracija v Nemčijo*, Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1982.

38 Gosar 1979, str. 33, 34.

39 Ivan Glonar, Poklicna sestava slovenskih zdomcev, *Prikazi in študije*, let. XIX, 1973, št. 8, str. 3–8.

40 Gosar 1979, str. 33, 34.

osnovi strokovnih ekskurzij. Sociološka raziskava je pokazala, da je 8 % anketiranih dobilo informacije prek jugoslovanskih podjetij, ki so delavce organizirano pošiljala v tujino. V urejanje formalnosti ob odhodu na delo v tujino so se v tovrstnih primerih v 15 % vključevale tudi že nemške ustanove, kot so nemško predstavništvo, nemška podjetja in mešane komisije ob pomoči zastopnikov nemškega podjetja, slednje predvsem v obdobju 1963–1970. Informacije o prostih delovnih mestih v tujini je 4 % anketiranih pridobilo prav pri zastopnikih nemških podjetij. Neformalne migracijske mreže, temelječe na znanstvih, prijateljstvu in sorodstvenih vezeh, so povečevale možnost mednarodnih migracij in omogočale boljši in lažji pretok informacij do potencialnih migrantov, hkrati pa so zmanjševale tveganja, povezana z imigracijo v nova urbana okolja in s prihodnostjo v novem okolju. Dobri tretjini anketiranim je po ugotovitvah sociološke raziskave Zavod za zaposlovanje pomagal urediti formalnosti ob odhodu na začasno delo v tujino.

Po sklenitvi Sporazuma o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v ZRN in Sporazuma o zavarovanju za primer brezposelnosti med SFR Jugoslavijo in ZRN leta 1969 je prišlo do bolj organiziranega in usmerjenega začasnega zaposlovanja v tujino.⁴¹

To je pomenilo, da se je razmerje začelo spreminjati v korist odhajanja na delo v tujino iz vrst nekvalificirane delovne sile. Opazen pa je bil tudi odliv delavcev v dežele tretjega sveta, kamor so jih napotila slovenska podjetja.⁴² Prišlo je tudi do odliva v Sloveniji predhodno usposobljenih delavcev za opravljanje kovinarskih poklicev na račun tujih delodajalcev.

Pri zaposlovanju v ZRN so se prednostno sprejemale ponudbe z možnostjo zaposlitve večjega števila delavcev pri enem podjetju. Velika podjetja, kot se je izkazalo, so bolj skrbela za tuje delavce, tudi do kršenja dogovorov o plačah skoraj ni prihajalo, redno so izplačevala tudi nadurno in nočno delo. Delavci so imeli s sporazumom zagotovljeno tudi pravico do socialnega in zdravstvenega varstva zase in za družinske člane. Do uspešnega sodelovanja pri usposabljanju delavcev je prišlo z nemškimi podjetji, kot so Demag, Man in Daimler-Benz. Za opravljanje kovinarskih poklicev so denimo organizirali tečaje v centrih na Jesenicah, v Kranju, Kočevju, Krškem, Štorah, Mariboru, Murski Soboti in Lendavi.⁴³

Politika službe za zaposlovanje se je po sklenitvi sporazuma o reguliranju zaposlovanja jugoslovanskih delavcev v ZRN spremenila v zavestno zmanjševanje odhajanja omenjene delovne sile,⁴⁴ kar je pomenilo, da so se zavodi odločili, da bodo sprejeli le tiste ponudbe delodajalcev, ki so se nanašale na nepriučene in priučene delavce, ter ponudbe, ki so se nanašale na izrazito suficitarne poklice.⁴⁵

Za ekonomsko migracijo se je pri nas uveljavil poseben termin *začasno delo v tujini*, začasne ekonomske migrante pa se je uveljavil termin *zdomci*. Z njim so bile poimenovane osebe, ki so imele stalno prebivališče v Sloveniji, začasno pa so zaradi dela ali študija bivale v drugih državah in so se po določenem času nameravale vrniti. V Nemčiji se je za gostujoče delavce uveljavil termin *gastarbeiterji*.⁴⁶

41 Peter Klinar, Silva Mežnarič, Sergej Švara, Niko Toš, *Migracije. Slovenci v Nemčiji. Prvo poročilo raziskave*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1975, bilten 3, str. 6–36.

42 Gosar 1979, str. 34.

43 Peternel 2003, str. 67, 68.

44 Franci Stare, Zaposlovanje v tujini, *Slovenski izseljenski koledar*, 74, str. 214, Franci Stare, Zaposlovanje in vračanje iz tujine, *Slovenski izseljenski koledar*, 75, str. 83–86.

45 Stare 1977, str. 58.

46 Prav tam, str. 60.

Zakon o tujcih, Grundsätze der Ausländerpolitik, je v ZRN stopil v veljavo leta 1965. Med drugim je dovoljeval doseljevanje družin začasno zaposlenih po treh letih bivanja in dela v njihovi državi. ZRN je v skladu s krožnim modelom migracij načrtovala, da se bodo delavci priseljevali za čas od treh do petih let, potem pa naj bi po potrebi dali možnost novim; in da se bo 15 % tujih/gostujočih delavcev letno vrnilo, a sistem v realnosti ni tako deloval.⁴⁷

Model gostujočih delavcev se je ujemal z interesi držav sprejema, ki so želele, da bi tuji/gostujoči delavci v njihovih državah ostali le za čas, ko bi jih njihovo gospodarstvo potrebovalo, v času morebitne krize pa bi se vrnil v izvirne države. Koncept t. i. krožnih migracij so vzajemno vzpostavljale vse države podpisnice dvostranskih sporazumov in je bil mednarodno (evropsko) konceptiran, reproduciran, predvsem pa povezan z vitalnimi interesi vseh podpisnic sporazumov.⁴⁸ Na začetku je prevladovalo prepričanje, da bo ekonomska emigracija začasna. Od srede sedemdesetih let, v razmerah omejitvenih ukrepov imigrantskih držav, pa je postalo jasno, da se začasna emigracija z reemigracijskimi tokovi pretvarja zaradi socialnih okoliščin in tudi osebnih razlogov v stalno naselitev oziroma da se vse večji del začasnih emigrantov spreminja v trajno emigracijo.⁴⁹

Delavci so v času organiziranega zaposlovanja v tujino, v ZRN, najbolj množično odhajali iz Pomurja in Štajerske. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 1971 je zaposlovanje v ZRN iz Slovenije pritegnilo posebno veliko prebivalstva, zdomcev, iz posavskih (Brežic, Krškega) in dolenskih občin. Pred letom 1965 pa so se odhodi na delo v to državo v največji meri formirali iz ljubljanske in novomeške regije. Središče Slovencev se je z rensko-vestfalskega območja iz časa med obema svetovnima vojnama preneslo v trikotnik Stuttgart–Ingolstadt–München.⁵⁰

Po letu 1974 so začasne migracije začele stagnirati, saj je ZRN v okoliščinah naftne krize 30. novembra 1973 z odlokom prepovedala zaposlovanje tujih delavcev. Začasne migracije so se začele pretvarjati v stalne.⁵¹ Veliko gostujočih delavcev, zdomcev, se je tudi vrnilo, največ v obdobju 1977–1979,⁵² a do množičnega vračanja v domovino le ni prišlo. Aktivna politika iskanja tujih delavcev v tujini se je tako končala leta 1973. Ker je bila ZRN v obdobju množičnega priseljevanja tarča priseljevanja tako tujih delavcev kot tudi beguncev, azilantov in na tujem živečih nemških potomcev, je močno zaostрила pogoje priseljevanja oziroma imigracijsko politiko. Z rastjo gospodarske recesije je prišlo do pojava številnih prisilnih reemigracij, povezanih z izdajanjem in zavračanjem začasnih delovnih dovoljenj, z zapleti pri pridobivanju pravic socialnega zavarovanja, omejevanjem pravic, diskriminacijo, brezposelnostjo in grožnjami.⁵³

Po letu 1973/74 je število imigrantov/priseljencev naraščalo predvsem zaradi združevanja družin, naravnega prirastka in neregularnega, nedokumentiranega priseljevanja. Nadaljnje delovno priseljevanje je bilo izrazito nadzorovano in v celoti povezano s potrebami gospodarstva

47 Ingrid Slavec Gradišnik, *Slovenci v Mannheimu*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1982, str. 45.

48 Lukšič Hacin 2024, str. 44.

49 Peternel 2003, str. 65.

50 Anton Gosar (1978), *Obseg, vzročnost in karakteristike slovenskega izseljevanja v tujino*, Izseljenišтво naroda i narodnosti Jugoslavije, Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, str. 149–154.

51 Slavec Gradišnik, 1982, str. 59.

52 Saška Štumberger, *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji*: magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2004, str. 100.

53 Peter Klinar, *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*, Maribor: Založba Obzorja, 1985, str. 14.

držav priseljevanja v povezavi z deficitarnostjo posameznih poklicnih skupin. Ostali so pozitivno selekcionirani, do njih je politika pristopila z integracijo in združevanjem družin.⁵⁴

Odlivanje delovne sile iz Slovenije na delo v ZRN in drugam se je začelo umirjati še pred nastopom naftne krize in gospodarske recesije, saj je na začetku sedemdesetih let zaposlitveni krč v Sloveniji delno popustil. Jugoslavija in Slovenija sta se z uvajanjem dogovorne ekonomije znova usmerjali na ekstenzivno gospodarstvo in težkoindustrijsko proizvodnjo z velikimi potrebami po delovni sili. Ker so se v okoliščinah svetovne gospodarske krize tuji delovni trgi začeli zapirati, je odpiranje številnih novih delovnih mest pospeševalo vračanje zdomcev. V novih razmerah je gasarbeiterski model, model gostujočih delavcev, v zahodnoevropskih državah prenehal funkcionirati. V Slovenijo so se intenzivno začeli doseljevati tudi delavci iz drugih jugoslovanskih republik in zanj je bil v tem času potek zunanjih migracij neugoden, saj so se v tujino odseljevali predvsem kvalificirani industrijski delavci, k nam pa so se priseljevali pretežno nekvalificirani delavci iz agrarnih predelov preostale Jugoslavije. Kljub temu se je emigracijski tok v obliki združevanja družin in pridobivanja novega znanja ohranil.

Med letoma 1980 in 1990 je reemigracija upadala, saj je globoka gospodarska, socialna in politična kriza v Jugoslaviji upočasnila proces vračanja izseljencev. Visoka brezposelnost, stagflacija in javni dolg so samo odbijali vračanje izseljencev v domovino. Tudi leta 1983, ko je Nemčija v okoliščinah rekordne brezposelnosti ponudila finančno pomoč za vrnitev v domovino, je večina tujcev to pomoč zavrnila in raje ostala. Začasne migracije so dobile dimenzijo trajnih.⁵⁵ Leta 1985, ko je bila v Nemčiji še vedno visoka brezposelnost (9,3 %), pri tujcih pa je bila še višja (13,9 %),⁵⁶ se je država odločila za njihovo integracijo. Tuja delovna sila iz časa množičnega priseljevanja se je v nemško družbo tako z ekonomskega kot tudi s socialnega vidika integrirala šele po letu 1990. Med migracijami so v tem razdobju prevladovali družinske migracije oziroma združevanje družin, pri katerih je šlo za priselitev drugih družinskih članov v tujino.

Zaključek

Kompleksnost selitvene dinamike v času socialistične Slovenije, ki je migrante s postopno zamenjavo delovnega, kulturnega, družbenega in jezikovnega okolja vpela v procese resocializacije oziroma akulturacije, daje široke možnosti za raziskovanje tematike sozvočja drugačnosti. Ena od možnosti je raziskovanje vprašanja učenja in usvajanje jezika novega okolja, odnosov, norm, pravil obnašanja. Po drugi strani pa se lahko raziskujejo vprašanja, povezana z ohranjanjem lastne identitete.

POVZETEK

Jugoslavija je po 2. svetovni vojni do začetka šestdesetih let imela zaprte meje in je dovoljevala le redke in zelo nadzorovane prehode. Evropski prostor je bil takrat prežet s premikanjem prebivalstva, najprej bolj zaradi politične dinamike in revanšizma po drugi svetovni vojni, postopno pa vse

54 Lukšič Hacin 2024, str. 46.

55 Peternel 2003, str. 65.

56 Lukšič Hacin 2024, str. 46.

bolj zaradi (neo)liberalne gospodarske dinamike in gospodarskega razvoja. Do uradnega odprtja jugoslovanskih meja 1963 je migracije v slovenskem prostoru zaznamovalo begunstvo, pregnanstvo in prebežništvo oseb slovenskega, nemškega in italijanskega izvora.

Po komunističnem prevzemu oblasti so se neposredno po vojni zaradi političnih/ideoloških razlogov pojavili beg pripadnikov domobranskih enot, protirevolucije, in njihovih družin ter beg dela civilnega prebivalstva v begunska taborišča v Avstrijo in Italijo. Posebno skupino prebežnikov so predstavljali tisti, ki so iz Slovenije/Jugoslavije zbežali zaradi ideoloških razhajanj po izključitvi Jugoslavije iz Informbiroja leta 1948. Po letu 1950, ko so se pojavile želje po združevanju družin, katerih člani so bili zaradi različnih razlogov ločeni in so živeli v različnih državah sveta, so ljudje odhajali s slovenskega prostora tudi legalno. Pojavljati pa so se začele tudi že ekonomske migracije. Politična emigracija si je zatočišče poiskala predvsem v Argentini, Angliji in ZDA, ekonomska emigracija pa je zadržala smer izseljevanja iz obdobja med obema vojnama. Emigranti so se zaposlili v prejšnjih zaposlitvenih centrih Slovencev v Porurju, Franciji, Avstriji, Belgiji in Italiji ali celo v Kanadi in Avstraliji. Med letoma 1955 in 1963 naj bi iz Slovenije prebегnilo 11 000 ljudi.

Do začetka šestdesetih let Slovenija in Jugoslavija nista poznali večjih migracij zaradi dela. Selitve so bile omejene predvsem na premike iz vasi v mesta. Z gospodarskimi reformami v 60. letih je prišlo do povečane brezposelnosti, zato se je po letu 1960 Jugoslavija vključila v evropsko selitveno ekspanzijo.

Zaradi pomanjkanja delovne sile po 2. svetovni vojni so zahodno- in severnoevropske države, predvsem ZRN (Nemčija), iskale tuje delavce. Jugoslavija je zaradi nezmožnosti zaposlovanja vseh domačih delavcev začela dopuščati začasno delovno emigracijo. Leta 1963 je bil z Avstrijo sklenjen prvi sporazum o zaposlovanju v tujini s ciljem usmerjanja migracij, glede na gospodarske potrebe. V praksi pa so delavci pogosto odhajali v tujino neposredno iz zaposlitve, ne da bi bili prijavljeni kot brezposelni.

Leta 1969 sta bila sklenjena sporazuma z ZRN o zaposlovanju in o zavarovanju za primer brezposelnosti. Začasne migracije so se najbolj povečale od sredine šestdesetih do začetka sedemdesetih let.

Po izbruhu naftne krize in gospodarske recesije v sedemdesetih letih so se migracije začele zmanjševati, delno tudi zaradi sprememb v naravi migracij – iz začasnih so vse bolj postajale stalne.

V okviru intenzivne migracijske dinamike obravnavanega časa je prihajalo do ustvarjanja sozvočja drugačnosti: na eni strani sta potekali asimilacija in integracija v novo nemško okolje, na drugi strani pa se je z ohranjanjem slovenskega jezika, kulture, vrednot ohranjala slovenska identiteta. Na eni strani so se slovenski migranti v ZRN v vsakdanjem življenju minimalno skušali prilagoditi novemu okolju. Zanje je bilo primerjalno značilno, da so bolje od drugih jugoslovanskih narodov govorili in se učili tujega jezika, prav tako so se bolj integrirali z Nemci. Slovensko identiteto so ohranjali s pomočjo kulturno umetniških društev in klubov, z izdajanjem kulturnih revij in časopisov, s spremljanjem radijskih in televizijskih oddaj, namenjenih rojakom, z branjem slovenskih časopisov in druženjem, z dopisovanjem s sorodniki in prijatelji. Kulturno umetniška društva in klubi so organizirali izlete in piknike, plese, martinovanje ter praznovanja številnih drugih slovenskih praznikov. Društva in klubi so na svojih območjih odpirali oddelke slovenske šole. Svoj pouk slovenščine, vrtec in številne dejavnosti so organizirale tudi nekatere katoliške misije, katoliški duhovniki, napoteni iz Slovenije (ali od drugod) v Nemčijo. Skrbeli so tudi za ustanavljanje

slovenskih društev in za organiziranje dopolnilnega pouka slovenščine, katerega začetki segajo v leto 1971.

SUMMARY

After World War II and until the early 1960s, Yugoslavia maintained closed borders, permitting only rare and tightly controlled crossings. At that time, Europe was marked by significant movements of population – initially driven largely by the political dynamics and retributions of the World War II, but gradually more and more due to (neo)liberal economic dynamics and economic development. Until the official opening of the Yugoslav borders in 1963, migration in the Slovene context was characterised by the flight, expulsion, and escape of people of Slovene, German, and Italian origin.

Following the Communist takeover, the immediate post-war period saw the flight of members of the defeated army that had collaborated with the German occupiers, along with their families, as well as part of the civilian population, into refugee camps in Austria and Italy. A distinct group of defectors consisted of those who fled Slovenia/Yugoslavia after the country's expulsion from the Cominform in 1948, due to ideological disagreements. After 1950, as desires for family reunification grew – with relatives separated for various reasons and living in different parts of the world – people also began to leave Slovenia legally. At the same time, the first economic migrations began to appear. Political émigrés mainly sought refuge in England and the United States, while economic emigration continued along the same routes as in the interwar period. Emigrants found employment in earlier centres of Slovene labour migration in the Ruhr region, France, Austria, Belgium, and Italy, as well as further afield in Canada and Australia. Between 1955 and 1963, some 11,000 people are estimated to have fled Slovenia.

Until the early 1960s, Slovenia and Yugoslavia did not experience any significant labour migration. Movements were limited mainly to shifts from rural areas to towns. With the economic reforms of the 1960s, unemployment rose, and after 1960 Yugoslavia became part of the wider wave of migration in Europe.

Owing to labour shortages after World War II, the countries of Western and Northern Europe – above all the Federal Republic of Germany – began to seek foreign workers. As Yugoslavia was unable to provide employment for all its domestic labour force, it gradually allowed temporary labour emigration. In 1963, the first agreement on employment abroad was concluded with Austria, with the aim of directing migration in line with economic needs. In practice, however, workers often left directly from employment, without being registered as unemployed.

In 1969, agreements were concluded with the Federal Republic of Germany concerning employment and unemployment insurance. Temporary migration increased most significantly from the mid-1960s to the early 1970s.

Following the outbreak of the oil crisis and the economic recession of the 1970s, migration began to decline, partly due to changes in its very nature – with temporary movements increasingly turning into permanent settlement.

Within the intense migratory dynamics of the period under discussion, a harmony of diversity emerged: on the one hand, processes of assimilation and integration into the new German environment took place, while on the other, Slovene identity was preserved through the maintenance of language, culture, and values. In everyday life, Slovene migrants in the Federal Republic of Germany sought only minimal adaptation to their new surroundings. Comparatively, they were noted for learning and speaking the foreign language better than other Yugoslav national groups, and for integrating more readily with Germans. At the same time, they sustained their Slovene identity through cultural and artistic associations and clubs, by publishing cultural journals and newspapers, by following radio and television broadcasts intended for expatriates, through the reading of Slovene newspapers, through social gatherings, and by corresponding with relatives and friends.

Cultural and artistic societies and clubs organised trips and picnics, dances, St Martin's Day festivities, and the celebration of numerous other Slovene holidays. In their local areas, these societies and clubs also opened sections of Slovene schools. Slovene language classes, kindergartens, and various activities were likewise organised by certain Catholic missions, with priests sent from Slovenia (or elsewhere) to Germany. They were also instrumental in founding Slovene societies and in establishing supplementary Slovene language classes, the beginnings of which date back to 1971.

VIRI IN LITERATURA

Spletni vir:

1. Vzroki za izseljevanje Slovencev v zadnjih dveh stoletjih, http://www2.arnes.si/~krsrd1/conference/Speeches/Drnovsek_slo.htm (pridobljeno: 25. 8. 2025).

Literatura:

1. Bade, Klaus J.: *Evropa v gibanju: Migracije od poznega 18. stoletja do danes*, Ljubljana: Založba / *cf., 2005.
2. Božič, Maja: Na poti v svet: prebežniki severne meje 1945–1961, *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2010, str. 413–429.
3. Detela, Lev: Povojna slovenska zdomska književnost, *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič), Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Rokus 1999, str. 122–127.
4. Deželak Barič, Vida: *Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995*, Ljubljana: Nova revija 1996, str. 99.
5. Drnovšek, Marjan: Zunanje migracije Slovencev v prvi in drugi Jugoslaviji : primerjalni vidik, *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2010, str. 114–125.
6. Gatrell, Peter: *The Unsettling of Europe: The Great Migration, 1945 to the Present*, London: Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2019.
7. Glonar, Ivan: Poklicna sestava slovenskih zdomcev, *Prikazi in študije*, let. XIX, 1973, št. 8, str. 3–8.
8. Gombač, Jure: *Esuli ali optanti?: Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU 2005.
9. Gosar, Anton: *Geografska opredelitev regionalnega migracijskega cikla zdomcev med SR Slovenijo in inozemstvom*, Magistrsko delo, Ljubljana, 1979.
10. Gosar, Anton: Obseg, vzročnost in karakteristike slovenskega izseljevanja v tujino, *Izseljenišvo naroda i narodnosti Jugoslavije*, Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1978.

11. Jaklitsch, Helena; Janežič, Helena; Rihar, Lenart: *Rojstvo novih domovin. Bogata ustvarjalnost slovenskih beguncev v Italiji in Avstriji*. Ljubljana: Družina 2017.
12. Klinar, Peter; Mežnarič, Silva; Švara, Sergej; Toš, Niko: *Migracije. Slovenci v Nemčiji. Prvo poročilo raziskave*, Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 1975, bilten 3, str. 6–36.
13. Klinar, Peter: *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*, Maribor: Založba Obzorja, 1985.
14. Lukšič Hacin, Marina: Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi, *Dve domovini : razprave o izseljenstvu = Two homelands : migration studies*, 2018, št. 48, str. 55–72.
15. Lukšič Hacin, Marina: Političnost delovnih migracij v Evropi po drugi svetovni vojni do naftne krize (1973), *Slovenske selitve v socializmu*, Ljubljana : Založba ZRC, 2024.
16. Malačič, Janez: *Demografija – teorija, analiza, metode in modeli*, Ljubljana: EF, 2000.
17. Mesić, Milan; Heršak, Emil: Evropa, integracija i (jugoslavenska) migracija, *Migracijske teme : časopis za istraživanje migracija i narodnosti*, 5, 1989, št. 1, str. 5–20.
18. Nečak, Dušan: »Nemci« na Slovenskem ob koncu druge svetovne vojne – maščevanje ali pregon? *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec), Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2010, str. 576–599.
19. Peternel, Miroslav: *Zunanje migracije Slovenije in Slovenci v izseljenstvu*, magistrsko delo, Ljubljana 2003.
20. Stare, Franci: *Migracije-Organizirane zunanje migracije Slovencev v obdobju od 1965–1975 : bilten 16*, Ljubljana : RSS, 1977.
21. Stare, Franci: Zaposlovanje v tujini, *Slovenski izseljenski koledar*, 74, str. 214.
22. Stare, Franci: Zaposlovanje in vračanje iz tujine, *Slovenski izseljenski koledar*, 75, str. 83–86.
23. Stibilj, Lucija: *Začasna ekonomska migracija v Nemčijo*, Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1982.
24. Slavec Gradišnik, Ingrid: *Slovenci v Mannheimu*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1982.
25. Štumberger, Saška: *Slovenščina pri dvojezičnih Slovencih v Nemčiji*: magistrsko delo, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2004.
26. Švent, Rozina: *Slovenski begunci v Avstriji: 1945–1950*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU 2007.
27. Troha, Nevenka: Odseljevanje in prebegi Slovencev z območja, ki je bilo z mirovno pogodbo z Italijo leta 1947 priključeno Ljudski republiki Sloveniji, *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2010, str. 432–446.
28. Verlič-Dekleva, Barbara: Učinki socialne politike na socialno strukturo, *Teorija in praksa: družboslovna revija* 25/7/8, str. 1111–1114.
29. Zupančič, Jernej: Slovensko izseljenstvo v Evropi po drugi svetovni vojni, *Slovensko izseljenstvo: zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše Štolfa, Matjaž Klemenčič), Ljubljana: Slovenska izseljenska matica 2001, str. 291–299.

Irena LAČEN BENEDIČIČ

Muzejska svetnica,
podsekretarka na Ministrstvu za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino

E: irena.benedicic@gmail.com

JESENICE – MULTIKULTURNO MESTO

Izvleček: Jesenice so se iz industrijskega mesta razvile v eno najbolj multikulturnih skupnosti v Sloveniji. Razvoj železarstva od 14. stoletja dalje je privabljal priseljence, zlasti po posodobitvi obratov in gradnji železnice. V 20. stoletju so se priseljevali predvsem delavci iz nekdanje Jugoslavije – največ iz Bosne in Hercegovine, sledili so Srbi, Hrvati, Makedonci, Črnogorci in Albanci. Statistični podatki kažejo na postopno zmanjševanje deleža Slovencev in rast deleža drugih narodnosti. Multikulturnost se izraža v jeziku, veri, kulinariki in običajih. Kulturna društva in projekti, kot sta Kulturna mavrica Jesenic, muzejski projekt Jeseničani – od kod in kam? ter programi Ljudske univerze Jesenice prispevajo k ohranjanju in vključevanju priseljencev. Teh je kar dvakrat več od slovenskega povprečja (17,3 %), kar potrjuje multikulturni značaj kraja.

Ključne besede: Jesenice, priseljenci, kultura, kulinarika

Zgodovinski oris – rast in razvoj železarstva privabi priseljence

Na severozahodu Slovenije, stisnjene ob reki Savi pod pobočjem Karavank, na severu z znano Golico in pod Mežaklo na jugu, ležijo Jesenice. Naravne danosti, kot so železova ruda, gozdovi za oglje in vodni viri, so omogočile stalno poselitev. Prvi so se na območje Planine pod Golico naselili pastirji in rudarji s Koroške, ki so tam kopali železovo rudo in jo talili. Prav zato je nastal leta 1381 Ortenburški rudarski red, ki je uzakonil rudarska razmerja med lastniki rudnikov in rudarji in je hkrati najstarejši zapis kraja. V 16. stoletju so italijanski fužinarji Bucelleniji iz Bergama in Brescie uvedli napredne talilne peči in preselili obrate k reki Savi, kjer je nastalo fužinarsko naselje Stara Sava. Fužine pa so bile tudi na Javorniku in na Plavžu. Zaradi vedno večjih finančnih težav so bili gorenjski fužinarji prisiljeni razmišljati o združitvi. Pobudniki zanje so bili Zosi, lastniki javorniških in bohinjskih fužin. Septembra 1869 so v trgovski register vpisali Kranjsko industrijsko družbo (KID) s sedežem v Ljubljani, njen predsednik pa je bil Michelangelo Zois. Tri leta zatem se je k družbi priključil še lastnik savske železarne Valentin Ruard. Ruardi so namreč računali na uspeh fužine z odprtjem nove železniške povezave Ljubljana–Trbiž leta 1870. Prvi tehnični direktor Kranjske industrijske družbe Lambert Pantz je z inovacijo prvi na svetu v plavžu pridobil 37-odstotni feromangan, za kar

so prejeli zlato medaljo. A tudi ta uspeh ni mogel ustaviti širitve splošne krize v železarstvu. Družba je k sodelovanju pritegnila nemško podjetje Vogel & Noot, ki je prevzelo vodstvo KID. Ti železarski industrialci so v letih 1889 do 1891 zgradili številne nove obrate, ki so z posodobitvijo postavili temelje sodobne železarne. Za uspešno delovanje podjetja so odkupili zemljišča v Škednju pri Trstu tik ob morski obali in tam zgradili tri plavže. Ob prižigu plavža v Škednju (Servola, danes del Trsta) leta 1897 je ugasnil plavž na Savi, jeseniški delavci pa so se s svojim znanjem in izkušnjami selili v Trst. Tako so talili rudo iz prekomorskih dežel, grodelj pa iz Škednja vozili na Jesenice, kjer so postopoma rasli novi obrati. Leta 1906 so dobile Jesenice z bohinjsko železniško progo prometno povezavo s Primorsko in s tem hitrejši dostop do morja. Istega leta so z odprtjem karavanškega predora (Področca) Jesenice povezali s Koroško, saj so po požaru v fužinah v Bohinjski Bistrici preselili žičarno v Bistrico v Rožu. Obe tovarni, tako v Škednju kot v Bistrici, sta po 1. svetovni vojni s političnimi odločitvami ostali zunaj meja nove države.

Leta 1929 so Jesenice dobile mestne pravice. Gospodarska kriza, ki je v tridesetih letih zajela Evropo, se je odražala tudi na Jesenicah. Položaj delavcev se je slabšal, kar je v letu 1935 izzvalo splošno delavsko stavko. Železarna je proizvajala tudi med vojno. Po vojni je bila ustanovljena Železarna Jesenice, ki je postala del Slovenskih železarn. Sledila je obsežna modernizacija: gradnja novih peči, valjarn, jeklarne, elektrojeklarne ... Z odpiranjem novih obratov je vse bolj rasla potreba po delovni sili.¹

Eden od glavnih razlogov za priseljevanje je bila potreba po delovni sili v železarni, ki je v določenih obdobjih zaposlovala tudi do 7500 delavcev. Priseljevanje se je začelo že konec 19. stoletja, zlasti po letu 1889, ko so se modernizirali železarski obrati, in po odprtju železnic (1870, 1906). Pomembni selitveni valovi so sledili ob gradnji karavanškega železniškega predora (1901–1906), ob italijanski zasedbi Primorske med obema vojnoma ter po drugi svetovni vojni, ko so se priseljevali delavci iz različnih slovenskih pokrajin in republik nekdanje Jugoslavije. Med priseljenci so prevladovali Bosanci, sledili so Hrvati, Črnogorci, Srbi in Makedonci. Priseljevali so se tudi iz Avstrijske Koroške, Primorske, Dolenjske, Štajerske in Prekmurja. Nekateri so prihajali zaradi političnega preganjanja, vojnih razmer ali nacionalizma, drugi pa zaradi ekonomskih razlogov.

Statistični podatki kažejo hitro rast prebivalstva:

- leta 1891: 3604 prebivalcev,
- leta 1941: 13.687 prebivalcev,
- leta 1962: 14.387 v mestu, 24.917 v občini.

Po popisu iz leta 1971 je bilo med 27.551 prebivalci:

- 24.054 Slovencev,
- 928 Srbov,
- 698 Hrvatov,
- 417 Muslimanov,
- 132 Makedoncev,
- 60 Črnogorcev,
- 42 Albancev.

1 Irena Lačen Benedičič, Mesto v sožitju z razvojem železarstva, *Jesenice, mesto jekla in cvetja* (ur. Tone Konobelj), Jesenice: GMJ 2007, str. 63–69.

Do leta 1991 se je delež neslovenskega prebivalstva močno povečal. Muslimanov je bilo že 3342, Srbov 1861, Hrvatov 889, Makedoncev 461. Leta 2002 je bilo med 21.620 prebivalci le 60 % Slovencev, 27 % drugih narodnosti, 13 % pa se jih ni opredelilo.

Multikulturnost se je na Jesenicah razvijala postopoma. V 60. in 70. letih so se priseljevale celotne družine, ne več le samski delavci. To je vplivalo na kulturno podobo mesta, ki se je iz slovenskega industrijskega mesta preoblikovalo v etnično raznoliko skupnost.

Priseljenci so se zaposlovali tudi v gradbeništvu, železnici, na carini in v drugih panogah, a največ v železarni, ki je leta 1964 zagotavljala, kar 37,6 % vseh delovnih mest v mestu.²

Rast števila prebivalstva in padec deleža Slovencev

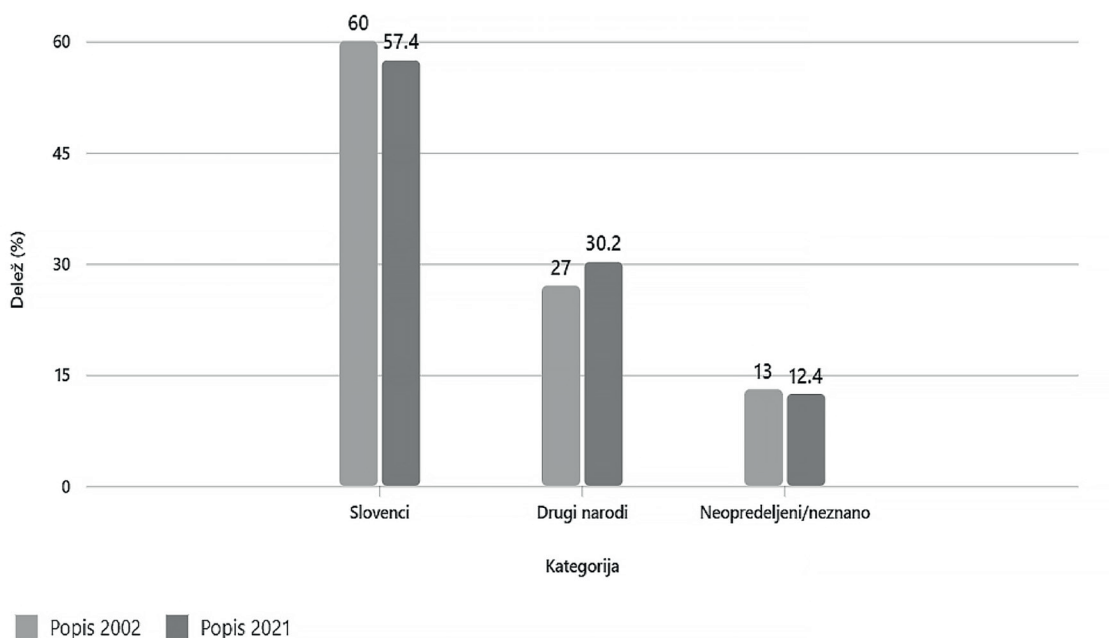
Če primerjamo narodno, versko in jezikovno sestavo prebivalstva Jesenic po popisu leta 2002 s popisom leta 2021, ugotovimo, da se je delež Slovencev postopoma zmanjšal, medtem ko se je delež priseljencev iz nekdanje Jugoslavije (zlasti Bošnjakov, Srbov, Hrvatov) povišal, kot je razvidno iz podatkov.³

Po popisu leta 2002 je bilo na Jesenicah 60 % Slovencev, v letu 2021 57,4 %. Delež drugih narodnosti (Bošnjaki, Srbi, Makedonci, Hrvati, Albanci, Črnogorci) se je povečal s 27 % na 30,2 %. Visok (več kot 12-odstoten) je tudi delež neopredeljenih, kar kaže na nadaljevanje trenda neizpostavljanja narodnosti.

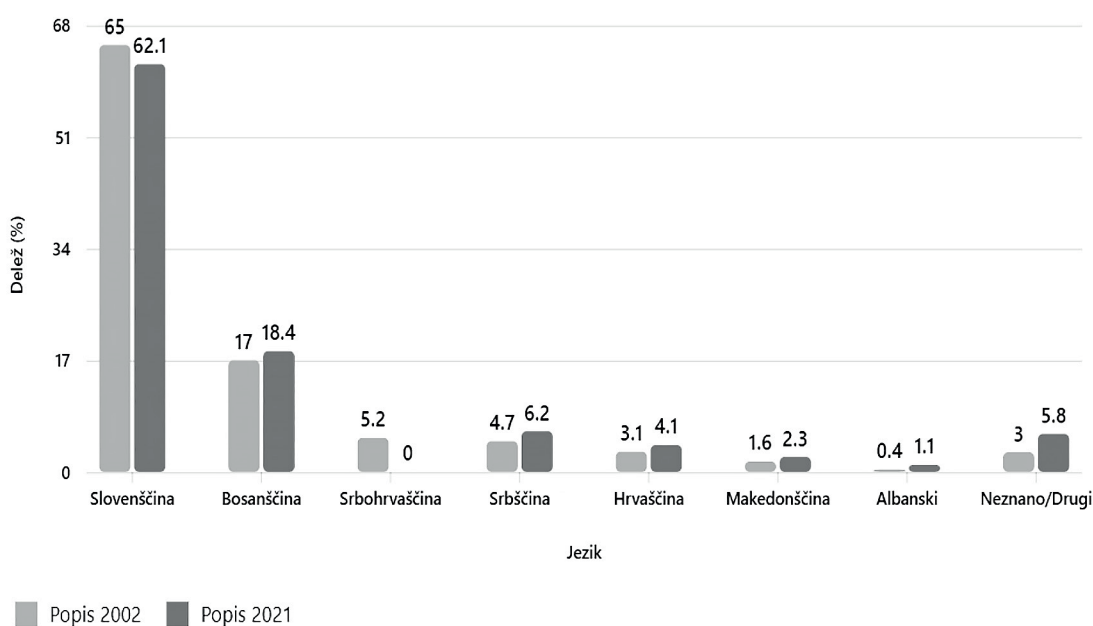
² Nina Hribar, Zdenka Torkar Tahir, *Mavričnost kulture in kulinarike Jesenice*, Jesenice: GMJ, 2020, str. 9–10.

³ Podatki Statističnega urada za leto 2002 objavljeni na spletni strani GMJ: <https://www.gmj.si/story/> (pridobljeno: 17. 8. 2025) in za leto 2021 na spletišču Statistični urad RS: <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/100/prebivalstvo> (pridobljeno: 17. 8. 2025).

Graf primerjave deležev narodnosti med popisoma 2002 in 2021:

Med prebivalstvom občine Jesenice se je v tem obdobju ohranila jezikovna raznolikost z večjo prisotnostjo bosanščine in srbsčine, spreminja pa se tudi verska sestava, pri čemer katoličani in muslimani ostajajo najštevilnejši.

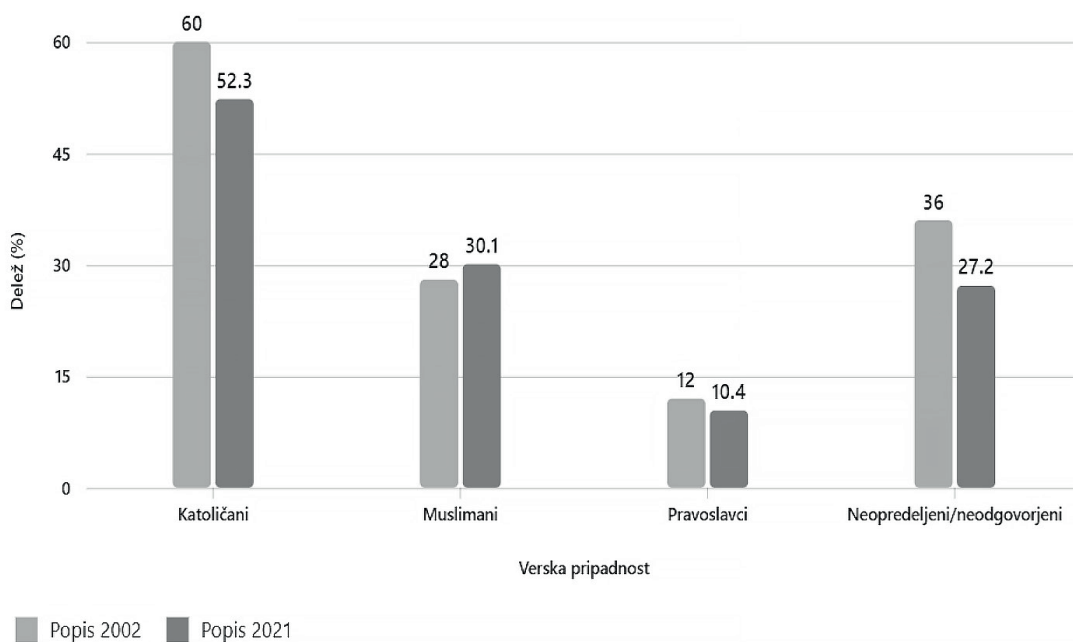
Primerjava jezikovne sestave prebivalcev kaže tudi na zmanjšanje deleža uporabe slovenskega jezika. Povečal se je delež bosanščine, kar potrjuje prisotnost Bošnjakov, pomemben jezik manjšin pa ostajajo tudi srbski, hrvaški in makedonski jezik.

Graf primerjave deležev govornih jezikov med popisoma 2002 in 2021:

Verska sestava ohranja večino katoličanov, a njihov delež se je zmanjšal. Delež muslimanov se je rahlo povečal, kar sovпада z večjo prisotnostjo Bošnjakov. Nekoliko manj je pravoslavnikov in neopredeljenih, kar lahko kaže na večjo pripravljenost za opredelitev.⁴

Primerjava verske pripadnosti med popisoma 2002 in 2021:

Glavni razlog za priseljevanje je bila zaposlitev v železarni Jesenice, ki je potrebovala veliko delovne sile, saj so bile Jesenice del industrijske osi Slovenije, kar jih je naredilo privlačne za priseljence iz drugih republik nekdanje Jugoslavije. V 60. letih so se priseljevali predvsem samski delavci, ki so se lažje vključili v lokalno okolje, medtem ko se je v 70. letih začelo priseljevanje celotnih družin, kar je močno vplivalo na strukturo prebivalstva. Za selitev so se odločali zaradi slabih življenjskih razmer v izvornih krajih, visoke brezposelnosti in nizke kakovosti bivanja kakor tudi boljše možnosti za zaposlitev, pridobitev stanovanja, izobrazbe, združitve družin in družbenega statusa. V času Jugoslavije je bila migracija spodbujana s strani države, saj je znižala stopnjo brezposelnosti v manj razvitih regijah.⁵ Priseljenci so prihajali iz severne in zahodne Bosne, vzhodne Slavonije, Bačke, Srema, Mačve, Sandžaka, Kosova in vzhodne Makedonije. Največ priseljenec je bilo iz Bosne in Hercegovine, kar potrjuje tudi popis iz leta 2002, kjer je bilo iz BiH kar 73 % vseh priseljenih na Jesenice. Med letoma 1982 in 1990 se je na Jesenice priselilo 2811 oseb, od tega 1862 iz osrednje Jugoslavije, večinoma iz Bosne.⁶ Po letu 1980 se je število priselitev začelo zmanjševati, predvsem zaradi gospodarske krize in sprememb v političnem sistemu. Ob osamosvojitvi Slovenije leta 1991 je bila na Jesenicah več kot četrtina neslovenskega prebivalstva. Od skupaj 31.939 prebivalcev v občini Jesenice se je opredelilo za Slovence 23.454 oseb, kar je predstavljalo 73,4 %. Sledili so Muslimani z 10,5 % deležem, povečala pa sta se deleža Srbov in Hrvatov. Po narodni pripadnosti se ni opredelilo 312 oseb, medtem ko se jih je 306 opredelilo za

4 <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/100/prebivalstvo> (pridobljeno: 20. 8. 2025).

5 Maša Slatnar, *Narodnostna sestava prebivalstva na Jesenicah, zaključna seminarska naloga*, FF, Oddelek za geografijo, Ljubljana, 2015, str. 25–26, https://www.academia.edu/85415630/Narodna_sestava_prebivalstva_na_Jesenicah (pridobljeno: 14. 8. 2025).

6 Prav tam, str. 31.

Jugoslovane. Rubrika neznano je predstavljala kar 2,4 % (773 oseb). Število Črnogorcev in Albancev pa se je povečalo. Po razpadu Jugoslavije se je narodna sestava še bolj spremenila, saj so se nekateri priseljenci odločili ostati, drugi pa so se vrnili v matične države.⁷

Priseljeni tujci v Slovenijo : država, državljanstva in namenu priselitve leta 2015

(Vir: Statistični urad Republike Slovenije)

	Namen priselitve - SKUPAJ	Zaposlitev	Združitev z družino	Študij	Drugo	Neznano
Država državljanstva - SKUPAJ	12665	5547	5939	568	458	153
Države EU	2762	1638	510	163	375	76
... Hrvaška	846	442	205	111	72	16
... druge države članice EU	1916	1196	305	52	303	60
Bosna in Hercegovina	4694	2128	2401	120	14	31
Srbija	1251	747	435	41	8	20
Črna gora	67	13	41	13	0	0
Kosovo	1531	260	1244	15	2	10
Druge evropske države	1719	525	1003	169	12	10
Nevropske države	641	236	305	47	47	6

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije za leto 2023 ima občina Jesenice 21.929 prebivalcev z najvišjim deležem tujcev (17,3 %) v Sloveniji, kar je povezano z industrijsko zgodovino – delavskimi migracijami. Sledita ji občini Sežana in Izola, ki tujce privabljata z razvitim gospodarstvom (logistika, turizem). V vseh treh občinah je delež tujcev skoraj dvakrat večji, kot je slovensko povprečje (9,3 %).⁸

Vključevanje priseljencev oblikuje multikulturno mesto

Multikulturna podoba Jesenic je nastala z migracijami. S tem pojmom opredeljujemo selitev oziroma preseljevanje posameznikov ali družbenih skupin v geografskem prostoru. Največ preseljevanja beležimo med letoma 1960 in 1980. Med industrijskimi mesti, v katerih se je prišlo obetalo delo, so bile poleg Velenja, Ljubljane in Celja tudi Jesenice, kamor so prihajali predvsem mladi. Selitev prebivalcev, tudi izobraženih, je spodbujala država, ki je tako zniževala stopnjo brezposelnosti. Ko se je sredi šestdesetih let odprla državna meja, pa se je začelo izseljevanje v tujino. Kot ekonomsko najrazvitejša republika nekdanje Jugoslavije je Slovenija pritegnila mnogo priseljencev. Vzrokov za priseljevanje je več. Med najpogostejšimi je prehod iz agrarne v industrijsko družbo v času socialistične države. Razvoj industrije in storitvenih dejavnosti je omogočal zaposlovanje nizko kvalificirane delovne sile. Svojevrstno privlačnost pa je odražala bližina zahodnih trgov. Med vzroki za izseljevanje so največkrat omenjeni: izobraževanje, boljša zaposlitev in življenjski standard.⁹

⁷ Slatnar 2015, str. 24–37.

⁸ <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/100/prebivalstvo> (pridobljeno: 21. 8. 2025).

⁹ <https://www.gmj.si/story/> (pridobljeno: 15. 8. 2025).

Pomembno vlogo ima tudi muzej, ki zbira življenjske zgodbe priseljencev, organizira razstave, etnološke delavnice in kulturne večere ter odraža multikulturnost mesta, pogojeno z zgodovinskim razvojem mesta.

Gornjesavski muzej Jesenice je leta 2017 predstavil projekt *Jeseničani – od kod in kam?* Zgodbe iz železarskega mesta, ki jih predstavljajo na svoji spletni strani, odgovarjajo na vprašanja, od kod so prišli Jeseničani, kam so se selili, kaj so prinesli s seboj in kaj ohranili. Zbrane so zgodbe Jeseničanov, ki so se selili, in tistih, ki so bili pri nas le kratek čas, a so vplivali na življenje mesta. Zapisane so življenjske poti Jeseničanov, katerih predniki so prišli iz drugih krajev Gorenjske pa iz Primorske, Dolenjske, avstrijskih dežel in iz nekdanje Jugoslavije. Predstavljeni so uspehi železarjev, ki so vplivali na razvoj dejavnosti, zdravniki in športniki, Jeseničani, ki so danes znani v svetu. S področja kulturne zgodovine pa so izpostavljeni nekateri jeseniški profesionalni glasbeniki in poklicni dramski igralci.¹⁰

Sočasno s programom muzeja že več kot drugo desetletje poteka projekt Ljudske univerze Jesenice, *Kako so na Jesenicah včasih živeli?* Skozi desetletja so nastale knjižice študijskega krožka, ki ga vodita etnologinji. Tako se nam ohranjajo spomini in pripovedi Jeseničanov o kulinariki, delu, otroštvu, športu, selitvah, šolstvu, družabnem življenju ... in preteklosti krajev v občini.

V projektu Gornjesavskega muzeja Jesenice, ki je tudi predstavljen in si ga je mogoče ogledati interaktivno na spletni strani muzeja,¹¹ so bili predstavljeni predmeti, ki odražajo multikulturnost. Kot ekonomsko najrazvitejša republika nekdanje Jugoslavije je Slovenija pritegnila mnogo priseljencev, ki so k nam prinesli tudi svojo kulturo pripravljanja hrane in prehranjevanja v različnih letnih časih in za praznike, tako, da se je v posameznih delih Jesenic kuhala »značilna« hrana etnij, ki so tam živele. A asimilacija in globalizacija 21. stoletja prinašata spremembe. Način življenja pa odnaša tudi uporabo predmetov za kuhanje, opremo kuhinj, postopke priprave hrane ...¹²

Povzamemo lahko značilnosti posameznih narodnosti, ki so se priseljevale na Jesenice, z vidika kulturnih, jezikovnih, verskih, družbenih in kulinarčnih značilnosti.¹³ Najštevilnejša skupina priseljencev so Bosanci ali Bošnjaki, ki so poleg svojega jezika in islamske vere prinesli tudi bajramska praznovanja s kulinariko, med katero sodijo baklave, burek in sarma.

Srbi so poleg jezika prinesli pravoslavno vero in z njo povezana praznovanja božiča in slave. Tipične srbske jedi so: sarma, gibanica, cicvara, rakija, ob slavi pa česnica. Hrvatje so poleg jezika in katoliške vere prinesli jedi, kot so fižolova juha, ričet, krofi, potica, ki je pogosto podobna slovenski. Makedonci so poleg jezika in pravoslavne vere s praznovanji svetnikov in slav prinesli zeljnik, gravče na tavče, turšijo, baklavo. Črnogorci, jezikovno blizu srbsčini, ohranjajo podobne običaje pravoslavne vere kot Srbi. Med jedmi so značilne mesne jedi, žganci, močne začimbe. Albanci so prinesli albanski jezik, močno islamsko skupnost s praznovanjem ramazana in bajrama ter jedi, kot so pite z nadevi, baklava, halva, mlečni riž.

Migracije so močno vplivale na kulturno podobo Jesenic in jo oblikovale v eno najbolj multikulturnih mest v Sloveniji. Priseljenci so s seboj prinesli jezik, glasbo, ples, kulinariko, verske običaje in družbene norme, ki so se prepletli z lokalno kulturo.

10 <https://www.gmj.si/story/> (pridobljeno: 15. 8. 2025).

11 <https://kuula.co/share/7FB1x/collection/711MS> (pridobljeno: 15. 8. 2025).

12 Nina Hribar, Zdenka Torkar Tahir, *Mavričnost kulture in kulinarike Jesenice*, Jesenice: GMJ, 2020, str. 69–77.

13 *Kulinarčne značilnosti* povzete po Hribar, Tahir, *Mavričnost*, Jesenice 2020, str. 69–77.

Na Jesenicah delujejo društva, ki ohranjajo in predstavljajo dediščino priseljencev:

- Kulturno športno društvo Bošnjakov BISER,
- Makedonsko kulturno društvo Ilinden,
- Kulturno društvo Vuk Karadžić,
- Albanska mladinska skupina Shqiponjat.

Svoje običaje in kulinariko predstavljajo na Kulturni mavrici Jesenic, ki je že več kot desetletje vsakoletna prireditev, namenjena predstavitvi kulturne raznolikosti mesta Jesenice.

Migracije so Jesenice preoblikovale iz pretežno industrijskega mesta v živahno multikulturno skupnost, kjer različne kulture ne le sobivajo, temveč se medsebojno bogatijo. Kulturna raznolikost je postala identiteta mesta, ki se izraža v vsakdanjem življenju, praznovanjih, kulinariki, umetnosti in medsebojnih odnosih.

Zaključek

Za vključenost priseljencev med drugimi skrbi tudi Ljudska univerza Jesenice,¹⁴ ki z različnimi projekti pomaga pri socializaciji. Za jeseniško priseljsko populacijo je značilno, da so na Jesenice prišle cele razširjene družine. Ne razumejo niti ne govorijo slovensko; so nizko izobraženi in imajo slabo razvite digitalne zmožnosti. V projektu Includ-EU so izvedli pilotni projekt, namenjen pridobivanju jezikovnih in digitalnih zmožnosti priseljencev, ranljivih skupin. Organizirajo pa tudi jezikovne tečaje, kulinarčne delavnice in program začetne integracije priseljencev, ki se je izvajal tudi v muzeju.

Področij raziskovanja o priseljenih med nami je veliko. V prispevku so navedeni primeri kulinarčnih značilnosti, ohranjanje običajev in navad, način oblačenja, ohranjanje jezika, hramba osebnih predmetov ... A za sožitje je pomembno medsebojno spoštovanje, ki vodi do razumevanja, spoštovanja, vključevanja in se odraža v multikulturni identiteti mesta Jesenice.

POVZETEK

Članek obravnava zgodovinski in kulturni razvoj mesta Jesenice, ki se je iz industrijskega središča preoblikovalo v eno najbolj multikulturnih skupnosti v Sloveniji. Temeljni dejavnik razvoja je bilo železarstvo, ki je že od 14. stoletja privabljal delovno silo. Zlasti po modernizaciji obratov železarne in gradnji železniških povezav (1870, 1906) se je začelo intenzivno priseljevanje, najprej samskih delavcev, kasneje celotnih družin.

Največ priseljencev je prihajalo iz Bosne in Hercegovine, sledili so Srbi, Hrvati, Makedonci, Črnogorci in Albanci. Priseljevali so se tudi iz slovenskih pokrajin in avstrijske Koroške. Vzroki za migracije so bili ekonomski, politični in družbeni – od iskanja zaposlitve do združevanja družin. Statistični podatki kažejo na stalno rast prebivalstva in postopno zmanjševanje deleža Slovencev. Leta 2002 je bilo Slovencev 60 %, leta 2021 pa le še 57,4 %, medtem ko se je delež drugih narodnosti povečal.

¹⁴ <https://lu-jesenice.net/projekti/> (pridobljeno: 22. 8. 2025).

Multikulturalnost se izraža v jeziku, veri, kulinariki in običajih. Povečala se je uporaba bosanščine in srbščine, versko pa prevladujejo katoličani in muslimani. Kulturna raznolikost se kaže tudi v kulinariki – priseljenci so prinesli značilne jedi, kot so burek, sarma, baklava, zeljnik, česnica, halva ipd. Pomembno vlogo pri ohranjanju in predstavljanju multikulture dediščine imajo lokalne institucije, kot sta Gornjesavski muzej Jesenice in Ljudska univerza Jesenice. Muzej zbira zgodbe priseljencev, organizira razstave in kulturne večere, medtem ko Ljudska univerza izvaja projekte za jezikovno in digitalno opismenjevanje priseljencev. Kulturna društva različnih narodov (BISER, Ilinden, Vuk Karadžić, Shqiponjat) aktivno predstavljajo svoje običaje na prireditvi Kulturna mavrica Jesenic. Po podatkih iz leta 2023 ima občina Jesenice najvišji delež tujcev v Sloveniji, kar potrjuje njen status multikulturenega mesta.

SUMMARY

The article discusses the historical and cultural development of the town of Jesenice, which has transformed from an industrial centre into one of the most multicultural communities in Slovenia. The fundamental factor in its development was ironworking, which has attracted labour since the 14th century. Intensive immigration began, especially after the modernisation of the ironworks and the construction of railway connections (1870, 1906), at first single workers arrived, and later whole families.

Most migrants came from Bosnia and Herzegovina, followed by Serbs, Croats, Macedonians, Montenegrins and Albanians. Others arrived from Slovene regions and from Austrian Carinthia. The reasons for migration were varied – economic, political and social – from the search for employment to family reunification. Statistical data show a steady population growth, along with a gradual decline in the share of ethnic Slovenes. In 2002, Slovenes made up 60% of the population, but by 2021, this fell to 57.4%, while the proportion of other nationalities increased.

Multiculturalism in Jesenice is expressed through language, religion, cuisine, and customs. The use of Bosnian and Serbian has increased, while Catholics and Muslims predominate in terms of religion. Cultural diversity is also reflected in the local cuisine: migrants have brought with them traditional dishes such as burek, sarma, baklava, zeljnik, česnica, and halva. Local institutions play an important role in preserving and presenting this multicultural heritage. The Upper Sava Valley Museum Jesenice (Gornjesavski muzej Jesenice) collects the stories of migrants, organises exhibitions, and hosts cultural evenings, while the Jesenice Adult Education Centre runs projects supporting language learning and digital literacy for migrants. Cultural associations such as BISER, Ilinden, Vuk Karadžić, and Shqiponjat actively present their traditions at the annual Cultural Rainbow of Jesenice festival. According to 2023 data, the municipality of Jesenice has the highest share of foreigners in Slovenia, confirming its status as a truly multicultural town.

VIRI IN LITERATURA

Literatura:

1. Hribar, Nina; Torkar Tahir, Zdenka: *Mavričnost kulture in kulinarike Jesenice*, Jesenice: GMJ, 2020.
2. Lačen Benedičič, Irena: Mesto v sožitju z razvojem železarstva, *Jesenice, mesto jekla in cvetja* (ur. Tone Konobelj), Jesenice: GMJ 2007.
3. *Naše Jesenice* (ur. Nataša Kokošinek, Špela Smolej Milat, Zdenka Torkar Tahir), Jesenice: Občinska knjižnica, 2021: <https://www.jlib.si/pdfs/Nase%20Jesenice.pdf>
4. Slatnar, Maša: *Narodnostna sestava prebivalstva na Jesenicah, zaključna seminarska naloga*, FF, Oddelek za geografijo, Ljubljana, 2015, https://www.academia.edu/85415630/Narodna_sestava_prebivalstva_na_Jesenicah (pridobljeno: 14. 8. 2025).

Spletni viri:

1. <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/100/prebivalstvo> (pridobljeno: 16. 8. 2025).
2. <https://pxweb.stat.si/SiStat/sl/Podrocja/Index/100/prebivalstvo> (pridobljeno: 21. 8. 2025).
3. <https://lu-jesenice.net/projekti/> (pridobljeno: 22. 8. 2025).
4. <https://www.gmj.si/story/> (pridobljeno: 15. 8. 2025).
5. <https://kuula.co/share/7F71x/collection/7l1MS> (pridobljeno: 15. 8. 2025).

Sandi HORVAT

Mag. medkulturnega menedžmenta, novinar in voditelj
radijskih in televizijskih romskih oddaj na RTV Slovenija

E: sandi.sonys@gmail.com

ROMI MED STIGMO IN INTEGRACIJO: VPOGLED IN PRIPOROČILA ZA DELO Z ROMSKIMI SKUPNOSTMI

Izvleček: Članek govori o romski skupnosti v Sloveniji, ki je ena najstarejših in hkrati najbolj marginaliziranih etničnih skupin. Bistvo članka so priporočila za delo z romskimi skupnostmi mentorjem študijskih krožkov za raziskovanje romske zgodovine in kulture. Prispevek zaključuje osebna izkušnja s poudarkom na pomenu izobraževanja pri vključevanju v družbo.

Ključne besede: Romi, kulturna integracija, romska identiteta, metodološka priporočila, romski jezik

Romi med stigmo in integracijo: vpogled in priporočila za delo z romskimi skupnostmi

Romi predstavljajo eno najstarejših in hkrati najbolj marginaliziranih etničnih skupin v Evropi. Njihov izvor se sicer povezuje z indijsko podcelino, od koder so se v več valovih preseljevali proti zahodu. V javnem diskurzu so pogosto obremenjeni s stereotipi in predsodki, ki izvirajo iz dolge zgodovine diskriminacije, stigmatizacije in družbene izključenosti. V slovenščini se podobno kot v številnih drugih jezikih še vedno pojavlja poimenovanje Cigani, ki ima zelo negativno konotacijo. Ta predstavlja negativne podobe o Romih kot »drugih« oziroma nezaželenih.

Splošno razširjeni stereotipi Romom pogosto pripisujejo lastnosti, kot so nezaposljivost, nedokončanje splošne izobrazbe ali celo nagnjenost h kriminalu. Gre poudariti, da tovrstne posplošitve temeljijo zgolj na družbenih konstrukcih, ne na objektivnih empiričnih podatkih. Skozi številne raziskave, članke in podatke lahko pridemo do ugotovitve, da so socialna izključenost, ekonomska deprivacija in omejen dostop do izobraževanja predvsem posledica zgodovinske diskriminacije ter institucionalnih ovir, s katerimi se Romi soočajo.¹

1 Julija Sardelić, Romani Minorities and Uneven Citizenship Access in the Post-Yugoslav Space. *Ethnopolitics* 14(2), 2015, str. 159–179.

Pri oblikovanju lastne identitete številni posamezniki iz romske skupnosti prehajajo skozi proces samorefleksije, ki pogosto vključuje razkranjanje ponotranjenih predsodkov večinske družbe. Šele skozi raziskovanje kulturnih praks, zgodovine in jezika se razkrivata raznolikost ter bogastvo romske skupnosti, ki presega okvire stereotipnih predstav.

Eden od ključnih elementov romske identitete je jezik. Romski jezik (Romani čhib) je indoevropski jezik, ki se je skozi stoletja oblikoval pod vplivom številnih jezikov okolij, v katerih so Romi živeli. V evropskem prostoru obstaja približno tisoč različnih narečij, kar je posledica razpršenosti in dolgotrajnih migracij. V Sloveniji imamo štiri potrjena narečja, čeprav je v zadnjem času zabeleženih že devet. Takšna narečna raznolikost priča o dinamičnem razvoju jezika in hkrati ponazarja tesno povezanost Romov z vsakokratnim lokalnim in kulturnim kontekstom.

Eden takih primerov je narečje romskega jezika na Dolenjskem in v Beli krajini. Poimenovanje števil v tamkajšnji romščini je kazalnik povezanosti in predvsem dolgotrajne prisotnosti Romov v omenjeni regiji, še posebej pa izraža njihovo željo po integraciji v širšo družbo. Romi v tej regiji štejejo na način: gejj, duj, trin, štar, pet, šest, sedem in tako dalje. Iz primera, kjer so samo prva štiri števila v romščini, nadalje pa v slovenskem jeziku, sledi, da so na željo romskih posameznikov po uspešnem vključevanju v družbo skozi leta začeli namensko opuščati romske besede. Enak pojav zasledimo tudi v preostalem besedišču narečja romskega jezika na tem območju, kjer namesto romskih za poimenovanje stvari in pojavov uporabljajo slovenske besede. Eno najbolj pristnih oblik romskega jezika v Sloveniji najdemo v Prekmurju, kjer recimo vsa števila še vedno poimenujejo v romskem jeziku. Na območju Maribora, kjer živi predvsem romska skupnost, ki se je v Slovenijo pred desetletji preselila z območja Albanije in Kosova, pa Romi bolj kot romsko govorijo mešanico med romščino in albanskim jezikom.

Na podlagi besed so izvor romskega jezika v preteklosti ugotovili znanstveniki. Soroden je indijskima narečjema sanskrt in dandru. Nanj sta pomembno vplivali perzijsčina in armenščina. Zaradi nenehnih selitev Romov se je izoblikovalo več romskih narečij, nanja pa so vplivali jeziki tistih držav, skozi katere so Romi potovali ali pa se v njih naselili. Zato danes poznamo več romskih narečij. V Prekmurju Romi govorijo romani čhib, na Dolenjskem dolenjsko romščino, v večjih mestih, kot so Ljubljana, Maribor in Velenje, pa balkansko romščino.²

Danes vse manj pripadnikov romske skupnosti, tudi sintske, govori romski jezik oziroma enega od njegovih narečij. Zaradi večdesetletne diskriminacije, rasizma, sovražnega govora in tudi fašizma so starši z otroki za njihovo boljše delovanje in večjo sprejetost v širši družbi opustili govor v maternem jeziku.

Romi imajo svojo tisočletno zgodovino. Zgodovinsko gledano, so bili vedno opisani kot nomadi, ki so v preteklosti vedno potovali iz kraja v kraj in niso imeli stalnega bivališča. Danes je drugače. Vendar vseeno, od kod izvirajo Romi?

Teorije, ki umeščajo izvor Romov v Indijo, so iz 17. stoletja, in sicer na osnovi jezikovnega gradiva. Prvi, ki je znanstveno proučil romski jezik in na osnovi jezikovnih spoznanj ugotovil prvotno domovino Romov v Indiji, je bil jezikoslovec Pott. Romski jezik je v osnovi enoten in izvira iz severovzhodne Indije, pokrajine Pandžab. Romi so potovali zato, ker so izvajali obrtniške storitve, ki so jih ljudje v preteklih stoletjih potrebovali. Navadno so potovali v večjih skupinah in se za določen čas ustavili, postavili šotore in taborili. Zaradi njihove temnejše

2 Rahela Hojnik Kelenc, Laura Kovač, *RomaSam, znanje odpira vrata*, Vadarci: Romski akademski klub, 2025, str. 6.

kože, jezika, ki ga ni nihče razumel, in nomadstva pa so jih v Evropi tudi začeli preganjati, saj so v 15. stoletju mislili, da so vohuni. Ohranjeni viri že od 18. stoletja naprej govorijo o različnih poskusih preprečevanja nomadizacije Romov, ki so vsebovali prepovedi in opozorila, da Romi ne smejo nenehno potovati. Zaradi tega so bili uvrščeni med ljudi, ki so imeli najmanj pravic in bili na dnu družbene lestvice. Da so Romi prišli na območje Slovenije v 14. stoletju, priča več zapisov v različnih kronikah. Prva omemba Romov na območju Slovenije je v zagrebški sodni kroniki, v kateri leta 1387 omenjajo »Cigane« iz Ljubljane. Arhivske listine, ki v 15. stoletju omenjajo Rome na slovenskih tleh:

- darilna listina samostana Bistra leta 1452 omenja Vrbana Zygeunerja;
- zapisi v Lugerjevi knjigi l. 1453 pa omenjajo ime Jerne Šmid Burger zu Laybach gennant (imenovan) Zygeuner, omenjen pa je tudi kovaški poklic.

Že v 17. stoletju so omembe Romov na slovenskih tleh v arhivskih listinah postale pogostejše, predvsem pa so to bili rabeljski računi.^{3 4}

Romi se v današnji družbi soočajo s številnimi izzivi, prav tako se z izzivi romske skupnosti sooča večinsko prebivalstvo. Zaradi čedalje bolj prisotne diskriminacije in potrjenih stereotipov je zato tudi delo z romskimi skupnostmi oteženo.

Pri svojem več kot petnajstletnem delu z romskimi skupnostmi po Sloveniji in kot pripadnik ene od romskih skupnosti sem izoblikoval naslednja priporočila za lažje delo z romsko skupnostjo.

1. Informacije

Pri raziskovanju romske skupnosti je smiselno slediti večstopenjskemu pristopu. Najprej je treba zbrati informacije o Romih, njihovi zgodovini, kulturi in družbenem položaju, nato pa raziskavo usmeriti na specifično regijo, saj se lokalne značilnosti med skupnostmi lahko bistveno razlikujejo. Poseben pomen ima neposreden stik z Romi na območju raziskave, saj omogoča vpogled v njihove vsakdanje izkušnje ter zmanjšuje tveganje posploševanja. Pri tem je priporočljivo sodelovati z lokalnimi romskimi nevladnimi organizacijami, predstavniki romske skupnosti v občinskem svetu ali javno prepoznanimi posamezniki iz romske skupnosti, kar prispevka k večji verodostojnosti raziskave in vključevanju romskih perspektiv.

2. Ciljne skupine

Pred načrtovanjem aktivnosti, namenjenih romski skupnosti, je ključnega pomena, da natančno opredelimo ciljno skupino, ki jo želimo vključiti. Potencialne ciljne skupine se razlikujejo, glede na starost, spol, družbeno vlogo posameznikov, denimo otroci, mladostniki, starši, starejši ali ženske. Jasna opredelitev omogoča ustreznejšo prilagoditev vsebine, metod dela in komunikacijskih pristopov specifičnim potrebam ter povečuje učinkovitost načrtovanih aktivnosti.

³ Kelenc et al., *RomaSam*, 2025, str. 17.

⁴ Tina Zalar, *Anti-Roma racism and punitive governance in the Habsburg and Yugoslav monarchies, 1848–1941 (Protiromski rasizem in kaznivalna politika v Habsburški monarhiji in Kraljevini Jugoslaviji, 1848–1941)*, doktorska disertacija, 2024.

3. Načrtovanje aktivnosti

Pri načrtovanju aktivnosti, namenjenih romski skupnosti, je ključno najprej opredeliti namen dela oziroma sporočilo, ki ga želimo posredovati. Aktivnosti je treba načrtovati ob upoštevanju ciljne skupine ter posebnosti romske skupnosti, kot so regionalne značilnosti, jezik in verska pripadnost. Posebej pomembno je, da se načrtovanje izvaja v sodelovanju s predstavniki skupnosti, saj to zagotavlja večjo ustreznost in sprejemljivost vsebin. Smiselno je izbrati teme, ki so Romom že znane in se hkrati navezujejo na cilje načrtovanega dela, saj tak pristop olajša vključevanje ter krepí medsebojno zaupanje.

4. Izvedba aktivnosti

Pri izvedbi aktivnosti z romsko skupnostjo se kot ključno izkaže vključevanje članov skupnosti v samo izvajanje, saj to povečuje zaupanje in občutek soudeležnosti. Dejavnosti je priporočljivo organizirati v naseljih oziroma okoljih, ki so Romom znana in domača, kar olajša njihovo sodelovanje. V primeru aktivnosti, namenjenih staršem, zlasti ženskam, je smiselno vzporedno zagotoviti programe za otroke, s čimer se zmanjšajo ovire za udeležbo. Pomembno je tudi oblikovanje vabil: namesto formalnih izrazov, kot so izobraževanje, delavnice, seminar, sestanek, je priporočljivo uporabljati bolj neformalne in vključujoče izraze, denimo srečanje, popoldanski pogovor ali druženje, ki delujejo manj odtujeno in spodbujajo večjo udeležbo.

5. Dodatna priporočila

Pri načrtovanju in izvedbi je treba upoštevati tudi časovne dejavnike, ki lahko vplivajo na udeležbo. Priporočljivo je, da se dejavnosti ne izvajajo na dneve, ko posamezniki prejmejo denarno socialno pomoč (okoli 21. v mesecu) ali otroški dodatek, saj so tedaj pogosto obremenjeni z drugimi opravki. Prav tako je smiselno upoštevati praznike in pomembne datume, ki imajo poseben pomen za romsko skupnost. Mednje sodijo trije osrednji prazniki: 8. april, svetovni dan Romov, ki simbolizira priznanje romske identitete in kulture; 2. avgust, dan spomina na žrtve romskega holokavsta (Porrajmos); ter 5. november, svetovni dan romskega jezika, posvečen ohranjanju in promociji jezikovne raznolikosti. Upoštevanje teh datumov ne povečuje le kulturne občutljivosti izvajalcev, temveč tudi krepí občutek spoštovanja in priznavanja romske skupnosti.

Če povzamem, za učinkovito delo z romskimi skupnostmi je nujno upoštevati specifične kulturne, jezikovne in lokalne značilnosti. Priporočila zajemajo več ključnih vidikov: raziskovanje in razumevanje skupnosti, opredelitev ciljnih skupin, načrtovanje aktivnosti v sodelovanju s predstavniki skupnosti ter izvedbo v njim znanem okolju. Pomembno je tudi prilagajanje komunikacije, izbira neformalnih izrazov za vabila in upoštevanje časovnih dejavnikov ter praznikov, ki imajo poseben pomen za Rome.

Celovito razumevanje zgodovine, jezika, stereotipov in lokalnih posebnosti Romov omogoča oblikovanje učinkovitejših, kulturno občutljivih in vključujočih pristopov, ki presegajo enostranske percepcije in prispevajo k večji participaciji in socialni integraciji te skupnosti.

Za zaključek še del osebne izkušnje.

Cigani, popotniki, nomadi, Romi. Nekako v tem zaporedju sem tudi sam v minulih 25 letih, odkar je name padla gromozanska bomba in sem izvedel, da sem tudi sam pripadnik te etnične skupnosti, spoznaval svojo zgodovino, kulturo, jezik in predvsem zavedanje, da sem del veliko širšega svetovnega ljudstva, ne le del stereotipnega ljudstva, ki podlega oviram najrazličnejših predsodkov v družbi. Že od malih nog sem imel neke zadaj v glavi vcepljen predsodek, da Romi kradejo, nabirajo železo, da ne delajo in niso izobraženi. Da so Romi posamezniki, ki se jih marsikdo raje otepa, kot spregovori z njimi besedo ali dve. Zato mi je danes, ko razmišljam in brskam po svoji knjigi spominov, kristalno jasno, zakaj sem tudi sam potreboval desetletje in več časa, da sem se res popolnoma sprejel. Sprejel svoj izvor, sprejel, da me bo okolica, ko bom začel naglas govoriti, da sem tudi Rom, najprej prepoznala kot takega. Toda resnica je vse prej kot to.

Ja. Danes sem tudi Rom. Ponosen, da sem del tega prečudovitega sveta. Da imam vse koščke te barvite sestavljanke, ki je polna temačnih dogodkov v svetovni zgodovini, polna predsodkov in diskriminacije, polna zavračanja in preganjanja ... To pot so morali tisti pred mano prehoditi, da lahko danes tukaj, skozi vrstice delim vse, kar še vedno ostaja zastrto s tančico skrivnosti.

Tudi sam sem na začetku razmišljal zlasti o ciganih. Kako ne bi, ko mi nihče nikoli ni razložil, da govorimo o Romih, ne o ciganih. Da ima beseda cigan res težko negativno konotacijo in skupaj s svojim pomenom prinese vse najslabše, kar si lahko predstavljamo.

Toda k sreči sem ravno zaradi iskanja svoje lastne identitete tudi sam ogromno raziskoval, še več prebiral in postavljaj prava vprašanja pravim ljudem. Čeprav ni bilo lahko, sem vedel, še kot rosní najstnik, da moram odkriti svoj izvor.⁵

POVZETEK

Romska skupnost v Evropi, vključno s Slovenijo, je ena najstarejših in hkrati najbolj marginaliziranih etničnih skupin. Dolga zgodovina diskriminacije, socialne izključenosti in institucionalnih ovir je oblikovala številne stereotipe, ki Romom pripisujejo negativne lastnosti, kot sta slaba izobrazba in nezaposljivost. Empirični podatki kažejo, da so ti predsodki družbeni konstrukt, medtem ko so dejanske življenjske okoliščine Romov povezane z zgodovinsko marginalizacijo in omejenim dostopom do izobraževanja ter ekonomskih virov. Ključno vlogo pri oblikovanju romske identitete ima jezik. Romski jezik ali »romani čhib« se v Evropi kaže z izjemno narečno raznolikostjo, ki odraža dolgotrajne migracije in lokalne kulturne vplive. Bistvo članka so priporočila mentorjem študijskih krožkov za raziskovanje romske zgodovine in kulture za delo z romskimi skupnostmi. Prispevek zaključuje osebna izkušnja s poudarkom na pomenu izobraževanja pri vključevanju v družbo.

SUMMARY

The Roma community in Europe, including Slovenia, is one of the continent's oldest and most marginalised ethnic groups. A long history of discrimination, social exclusion and institutional

5 Sandi Horvat, *Beli Rom, navdihujoča zgodba ujetih sanj*, Trbovlje, 2024, str. 216.

barriers has shaped numerous stereotypes that attribute negative characteristics to Roma, such as low education and unemployment. Empirical data show that these prejudices are a social construct, while the actual living conditions of Roma are linked to historical marginalisation and limited access to education and economic resources. Language plays a key role in shaping Roma identity. The Roma language, or 'romani čhib,' displays remarkable dialectal diversity across Europe, reflecting long-term migration and local cultural influences. The article focuses on recommendations for working with Roma communities, in the case of mentors of study circles for researching Roma history and culture. The article concludes with a personal reflection, emphasising the importance of education as a means of social inclusion.

VIRI IN LITERATURA

1. Hojnik Kelenc, Rahela; Kovač Laura: *RomaSam, znanje odpira vrata*, Vadarci: Romski akademski klub, 2025.
2. Horvat, Sandi: *Beli Rom, navdihujoča zgodba ujetih sanj*, Trbovlje: 5KA, Katapult, 2024.
3. Palaić, Tina: Družbeno angažirani muzej, vključevanje romske skupnosti v soustvarjanje muzejskih vsebin, *Etnolog* 25(76), 2015, str. 209–217.
4. Palaić, Tina: Etični razmisleki ob pripravi razstave Rojstvo, izkušnje Rominj v Slovenskem etnografskem muzeju, *Glasnik SED* 56(3–4), 2016, str. 116–124.
5. Pirc, Janez: *Od skritosti do točke na zemljevidu: socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2013.
6. Repič, Jaka: Obstoječnost romskih etničnih skupin kot posledica kontinuitete odnosov med Romi in okoliškimi prebivalci. *Glasnik SED* 42(3): 2002, str. 28–34, 94–95.
7. Sardelić, Julija: 2015 Romani Minorities and Uneven Citizenship Access in the Post-Yugoslav Space. *Ethnopolitics* 14(2), str. 159–179.
8. Zalar, Vita: *Anti-Roma racism and punitive governance in the Habsburg and Yugoslav monarchies, 1848-1941 (Protiromski rasizem in kaznivalna politika v Habsburški monarhiji in Kraljevini Jugoslaviji, 1848-1941)*, Podiplomska šola ZRC SAZU, disertacija, 2024.

Tina PALAIĆ

Dr. znanosti etnologije in kulturne antropologije, pedagoginja, muzejska svetovalka
Slovenski etnografski muzej, Ljubljana

E: tina.palaic@etno-muzej.si

SLOVENEK PO IZBIRI: MIGRACIJE V ČASU GIBANJA NEUVRŠČENIH

Izvleček: Srečevanja ljudi s slovenskega etničnega ozemlja z zunajevropskimi deželami in ljudmi so bila v preteklih stoletjih pogostejša, kot si običajno zamišljamo, vrh tovrstnih stikov pa je bil v obdobju socialistične Jugoslavije. Avtorica oriše gibanje neuvrščениh in priložnosti za številne izmenjave med državami v razvoju, ki jih je ta usmeritev zunanje politike Jugoslavije omogočala. Na podlagi izbranih refleksij tistih posameznikov, ki so kot študentje prišli z afriške celine, nato pa v Sloveniji ostali in si tam ustvarili kariero in družino, osvetljuje njihovo integracijo v slovensko družbo. Pri tem poudarja pomen raziskovanja osebnih zgodb v kombinaciji z raziskovanjem osebnih predmetov.

Ključne besede: štipendiranje tujih študentov, integracija, Jugoslavija, gibanje neuvrščениh

Spoznavanje zunajevropskih dežel in oblikovanje predstav o drugem

Srečevanja ljudi s slovenskega etničnega ozemlja z zunajevropskimi deželami in ljudmi so bila v preteklih stoletjih pogostejša, kot si običajno zamišljamo. Dolga stoletja so drobce informacij posredovale ljudske pesmi in pripovedi,¹ krožila je tudi strokovna in znanstvena literatura v evropskih jezikih.² K seznanjanju z drugimi celinami pa so zlasti od 19. stoletja naprej bistveno prispevali objave v dnevnem in revijalnem tisku, poročila, potopisi, objavljena pisma in dnevniki ter spisi v knjižni obliki. Informacije so posredovali misijonarji, popotniki, pustolovci, pisatelji, romarji, pomorščaki, trgovci, vojaki in ekonomski migranti, ki so v tujih deželah opravljali najrazličnejše poklice.³ K širjenju

1 Zmago Šmitek, *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture*, Ljubljana: Borec, 1986, str. 11–29; Anja Mlakar, *Skrivnostni tujec in demonski sovražnik: Drugi in drugost v slovenski slovstveni folklori*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.

2 Šmitek 1986; Zmago Šmitek, *Poti do obzorja: Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko*, Ljubljana: Borec, 1988.

3 Šmitek 1986, 1988; Zmago Šmitek, *Srečevanja z drugačnostjo: Slovenska izkustva eksotike*, Radovljica: Didakta, 1995.

vedenja o Drugih so prispevale še risbe, razglednice,⁴ fotografije in predmeti, ki so jih razstavljali v Kranjskem deželnem muzeju, na sejmih in misijonarskih razstavah.⁵

Ljudi z drugih celin so v 19. in v prvi polovici 20. stoletja prebivalci večine evropskih mest lahko opazovali v muzejih, cirkusih, zabaviščnih parkih in na svetovnih razstavah. To so bili etnografski prikazi, ki so z ustvarjanjem podobe inferiornih, divjaških Drugih upravičevali imperialne ekspanzije.⁶ Takšni dogodki so se odvijali tudi v Ljubljani in prispevali k širjenju zahodnega rasističnega diskurza, povezanega s črnostjo, divjaštvom, civilizacijo in modernostjo.⁷ Prebivalci slovenskih dežel so se v 19. stoletju lahko srečali tudi z otroki iz afriških dežel, ki so se v okviru misijonarske iniciative prišli k slovenskim redovnicam in redovnikom usposabljat za redovniško službo.⁸

Stiki in izmenjave z drugimi celinami pa so se po drugi svetovni vojni bistveno razširili. Ne samo da so številni posamezniki različnih profilov – podjetniki, gradbinci, politiki, ekonomisti, novinarji, kulturniki – zaposlitev našli na drugih celinah in o svojem spoznavanju Drugega poročali v domovini, temveč so v socialistično Jugoslavijo prihajali številni tuji študentje, kulturniki, politiki in drugi poklicni profili, zlasti na usposabljanje in izobraževanje. Sodelovanje z državami v razvoju je spodbudila in krepila politika neuvrščenosti, ki jo je Jugoslavija pomagala vzpostaviti in ji je sledila skoraj tri desetletja. V tem času je tako v medijskem poročanju kot v muzejskih predstavitvah zaslediti okrepljeno poročanje o drugih celinah in tam živčih ljudeh ter poudarjanje prijateljskih odnosov in solidarnosti z njimi.⁹

V prispevku bom na kratko orisala vzpostavitev gibanja neuvrščenih in priložnosti za številne izmenjave med državami v razvoju, ki jih je ta usmeritev zunanje politike Jugoslavije omogočala. Na podlagi izbranih refleksij tistih posameznikov, ki so kot študentje prišli z afriške celine, nato pa v Sloveniji ostali in si tam ustvarili kariero in družino, pa se bom posvetila vprašanju njihove integracije v slovensko družbo. Pri tem bom poudarila pomen raziskovanja osebnih zgodb v kombinaciji z raziskovanjem osebnih predmetov, ki potujejo skupaj z osebami.

4 Chikako Shigemori Bučar in Maja Veselič, *Podobe iz daljnih dežel: Stare vzhodnoazijske razglednice v slovenskih javnih zbirkah*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.

5 Helena Motoh, Azija med tigri in maliki: misijonske razstave v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 60, 2020, št. 1, str. 34–41.

6 Jana Drašler in Andreja Mesarič, *Rasna spaka: živi etnografski prikazi devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja, Med prezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik), Ljubljana 2010, str. 159, 177–179.

7 Andreja Mesarič, Racialized Performance and the Construction of Slovene Whiteness: Ethnographic Shows and Circus Acts on the Habsburg Periphery, 1880–1914, *Staged Otherness: Ethnic Shows in Central and Eastern Europe, 1850–1939* (ur. Dagnosław Demski in Dominika Czarnecka), Budimpešta 2021.

8 Bogdan Kolar, Misijonska akcija Nikolaja Olivierija in njeni odmevi na Slovenskem, *Bogoslovni vestnik*, 63, 2003, št. 1, str. 69, 72–88.

9 Tina Palaić, *Zunajevropske zbirke v Goričanah: preplet razstavnih diskurzov*, v pripravi, 2025.

Gibanje neuvrščenih in jugoslovansko odpiranje v svet

Gibanje neuvrščenih je bilo vzpostavljeno kot politična platforma številnih blokovsko neopredeljenih in po drugi svetovni vojni nastalih neodvisnih držav s kolonialno preteklostjo. Prvo srečanje¹⁰ so organizirali v začetku septembra 1961 v Beogradu z namenom povezovanja in skupnega zagovarjanja načela aktivne miroljubne koeksistence, uravnoveženega ekonomskega razvoja vseh držav in razoroževanja. Udeležili so se ga predstavniki 25 držav, ki so izrazili nasprotovanje kolonializmu, rasizmu in kulturnemu imperializmu Zahoda.¹¹

S članstvom v gibanju neuvrščenih je Jugoslavija sprva iskala politične zaveznike, kmalu pa so se odprle nove priložnosti za sodelovanje. To je potekalo na ekonomskem področju, na primer v obliki trgovinske izmenjave ter izvedbe razvojnih projektov in gradnje infrastrukture v drugih državah.¹² Jugoslovanski umetniki so redno sodelovali na velikih bienalih in mednarodnih manifestacijah v tujini in doma (Beneški bienale, Documenta v Kasslu, Aleksandrijski bienale, Bienale v São Paulu in Mednarodni grafični bienale v Ljubljani).¹³ Na podlagi meddržavnih sporazumov so organizirali tudi gostovanja razstav v jugoslovanskih muzejih, ki so jih iz neuvrščenih in drugih držav v razvoju večinoma posredovale ambasade ali vlade.¹⁴ Čeprav so meddržavni sporazumi predvideli tudi sodelovanje slovenskih in tujih gledališč, opernih in filharmoničnih ansamblov, muzejev, galerij, knjižnic, arhivov ter društev umetnikov in kulturnih delavcev, pa so bila ta uresničena v manjši meri.¹⁵

Med Jugoslavijo in drugimi državami članicami gibanja je potekalo tudi znanstveno-tehnično sodelovanje, ki so ga opredeljevali meddržavni sporazumi, konvencije, protokoli in večletni programi. V tem okviru so potekale izmenjave strokovnjakov, svetovalcev, raziskovalcev in drugih profilov v obe smeri, znanstveno in strokovno usposabljanje ter izpopolnjevanje v Sloveniji, štipendiranje tujih študentov v Jugoslaviji¹⁶ in financiranje raznovrstnih skupnih projektov. Sodelovanje je potekalo na področjih zdravstva, šolstva, kmetijstva, gozdarstva, veterine, geologije, rudarstva, metalurgije in gradbeništva.¹⁷

10 Pot do vzpostavitve gibanja je bila dolga: razumemo ga lahko kot rezultat dolgotrajnih naporov globalne mreže protiimperializma in protikolonializma, ki se je postopoma razvijala od zgodnjega 20. stoletja naprej. Dogajanje po drugi svetovni vojni – tenzije med komunističnim in kapitalističnim blokom, sueška kriza, vojaške intervencije Sovjetske zveze in Združenih držav Amerike – so prispevale h krepitvi alternativnih idej političnega povezovanja. Glej Wildan Sena Utama, *From Brussels to Bogor: Contacts, Networks and the History of the Bandung Conference 1955*, *Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities*, 6, 2016, št. 1.

11 Akhil Gupta, *The Song of the Nonaligned World: Transnational Identities and the Reinscription of Space in Late Capitalism*, *Cultural Anthropology*, 7, 1992, št. 1.

12 Jure Ramšak, *Poskus drugačne globalizacije*, *Acta Histriae*, 23, 2015, št. 4.

13 Teja Merhar, *Mednarodno kulturno sodelovanje Jugoslavije z državami članicami gibanja neuvrščenih*, *Južna ozvezdja: poetike neuvrščenih* (ur. Tamara Soban), Ljubljana 2019, str. 44.

14 Tina Palaić, *Etnološki vidiki zbiralnih politik in predstavljanj zunajevropskih zbirk v Sloveniji iz obdobja 1960–1990*, doktorska disertacija, Ljubljana, 2023, str. 126.

15 Maja Lamberger Khatib, *Arabski klub v Sloveniji: prostor redefiniranja družbenih identifikacij*, doktorska disertacija, Ljubljana, 2010, str. 107.

16 Za študij v tujini, med drugim v neuvrščenih deželah, so se zanimali tudi slovenski študentje in študentke. V ta namen so lahko pridobili jugoslovansko ali štipendijo države, kjer so študirali, nekateri pa so si študij financirali sami. Glej Palaić 2023, str. 85.

17 Lamberger Khatib 2010, str. 102–103.

Študij študentov z drugih celin v Jugoslaviji

Na področju mednarodnega izobraževanja Jugoslavija ni imela izkušenj, a je več dejavnikov prispevalo k temu, da je od le nekaj deset tujih študentov iz Azije, Afrike in Bližnjega vzhoda sredi petdesetih let številka narasla na več kot devet tisoč v letu 1984–1985. S hitrim razvojem izobraževalnega sistema, razvojem poklicev in industrije ter usmerjenostjo k povezovanju z drugimi državami članicami gibanja se je večalo število tujih študentov v Jugoslaviji.¹⁸ Sprva je v SR Sloveniji zadeve tujih študentov v zvezi z vpisom na študij urejala Komisija za študij zamejskih Slovencev in tujih državljanov, po letu 1967 pa Zavod SR Slovenije za mednarodno znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje (ZAMTES). Največ jih je študiralo v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Skopju, Novem Sadu in Sarajevu,¹⁹ izbrali pa so predvsem naravoslovne in tehnične smeri.²⁰ Namen štipendiranja je bil, da se mladi po doseženi fakultetni izobrazbi v Jugoslaviji vrnejo domov in pomagajo pri izboljšanju političnih in gospodarskih razmer v domovini.²¹

Študentje so se združevali v društva in zveze,²² kjer so dobili podporo v študijskem procesu in skupaj preživljali prosti čas, obenem pa so združevanja ponujala možnost aktivnega sooblikovanja njihovega študentskega življenja, predvsem z zavzemanjem za študentske pravice.²³ V Sloveniji so mnogi študentje, zlasti iz afriških držav, sodelovali v glasbenih in plesnih predstavah, s katerimi so gostovali v kulturnih institucijah po vsej deželi in na ta način v zelo posplošenem smislu predstavljali afriško celino. Nekateri tuji študenti so sodelovali tudi s Slovenskim etnografskim muzejem, kateremu so darovali ali prodali predmete iz svojih držav, prispevali dodatne podatke o obstoječih muzejskih zbirkah, sodelovali pri pripravi in izvedbi obrazstavnih dogodkov in nastopali v televizijskih oddajah.²⁴

Že leta 1969 je sociolog Jože Goričar izvedel raziskavo med tujimi študenti, ki so v študijskem letu 1967/1968 študirali na ljubljanski univerzi. Bilo jih je natanko 100, na njegov anketni vprašalnik pa jih je odgovorilo 69, od tega 29 študentov iz arabskih in 14 iz azijskih dežel, iz srednje in južne Afrike 25 študentov in 1 študent iz Bolivije. Med težavami, s katerimi so se srečevali, so navajali zlasti težave z jezikom, s študijem, stiki z domačini, privajanjem na hrano in življenjski ritem ter skrb, da bo njihovo vedenje napačno razumljeno. Pri tem izstopajo Afričani, ki so v večji meri kot drugi izpostavili, da doživljajo raso diskriminacijo, in sicer na plesih, pri spoznavanju prijateljev, v restavracijah, na ulici, pri iskanju stanovanja, v trgovinah in tudi v stikih s fakultetnimi učitelji. Goričar je opozoril tudi na občutek osamljenosti, o katerem je poročalo kar 52 od 69 tujih študentov, kar je pripisal

18 Leonora Dugonjic-Rodwin in Ivica Mladenović, *Transnational Educational Strategies during the Cold War: Students from the Global South in Socialist Yugoslavia, 1961–91, Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social, Cultural, Political and Economic Imaginaries* (ur. Paul Stubbs), Montreal in druga, 2023.

19 Prav tam.

20 Jože Goričar, Tuji študentje na ljubljanski univerzi, *Teorija in praksa*, 6, 1969, št. 1, str. 122.

21 Maja Lamberger Khatib, Migracijski procesi iz arabskih držav: zgodovinski kontekst na primeru Združenih držav Amerike, Evrope in Slovenije, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 49, 2009, št. 3/4, str. 33–34.

22 V osemdesetih letih je bil v sklopu obštudijskih dejavnosti študentov na Univerzi v Ljubljani (takrat se je imenovala po Edvardu Kardelju) v okviru Univerzitetne konference ZSMS, predhodnice ŠOU (Študentske organizacije Univerze v Ljubljani), ustanovljen Klub mednarodnega prijateljstva. V SR Sloveniji je delovala tudi Zveza afriških študentov, ki je bila ustanovljena leta 1969.

23 Lamberger Khatib 2009, 2010.

24 Palaić 2023, str. 118–119.

doživljanju narodnostne in rasne diskriminacije ter močnemu domotožju.²⁵ Zgodovinar Peter Wright poudarja, da so prav temnopolti študenti iz afriških držav že v šestdesetih in na začetku sedemdesetih let s svojim aktivizmom in opozarjanjem na rasizem postavljali pod vprašaj jugoslovanske politike in intelektualce glede deklarirane ideje jugoslovanskega protirasizma. Vztrajne peticije temnopoltnih študentov so spodbudile uradne, znanstvene in javne diskusije ter tudi raziskave o vprašanju rasizma v Jugoslaviji.²⁶

Po končanem študiju se je večina študentov vrnila domov ali so se preselili drugam, manjši delež pa je ostal v Jugoslaviji in si tam uredil življenje. Z namenom priprave razstave *Afrika in Slovenija: Preplet ljudi in predmetov*²⁷ smo v Slovenskem etnografskem muzeju sodelovali s petimi Afričani, s katerimi smo se pogovarjali o družbeno-politični situaciji v njihovi prvotni domovini in njihovem poznavanju Jugoslavije pred prihodom na študij, o njihovih študentskih izkušnjah, združevanju v afriških in drugih organizacijah ter o njihovih poklicnih poteh. Pripovedovali so o vključevanju v slovensko družbo, svojih identitetnih opredelitvah in povezavah s prvotno domovino. Nekateri od teh refleksij so povezali s svojimi osebnimi predmeti, ki so jih prinesli s sabo ob prihodu v Jugoslavijo ali pa ob kasnejših obiskih svoje prvotne domovine.²⁸ Pri tem smo v muzeju izhajali iz predpostavke, da je pri raziskovanju »migrantskih svetov« in izkušenj pomembno vključiti tudi predmete, povezane z njihovo prvotno domovino, saj lahko v diaspori pridobijo dodaten pomen in vrednost.²⁹

Zanimali so nas predmeti, ob katerih so sogovorniki razmišljali o integraciji v slovensko okolje ter razkrivali svojo povezanost in pripadnost večkulturnim okoljem. Njihovo vključevanje v slovensko družbo sta zaznamovala zlasti dva vidika: odziv na rasizem in marginalizacijo zgodb z afriške perspektive ter izkazovanje pripadnosti več krajem in kulturam hkrati, kar bom prikazala na izbranih primerih osebnih predmetov upokojenega inženirja metalurgije Roberta Yebuaha, upokojenega raziskovalca na Urbanističnem inštitutu RS Richarda Sendija, aktivista in nevladnika Maxa Zimanija ter zdravnika in nekdanjega župana Pirana Petra Bossmanna.³⁰

Rasizem in spregledane pripovedi o afriški celine

Max Zimani se je rodil v Zimbabveju, kjer je po končani srednji šoli konec leta 1981 vložil prošnjo za štipendijo za študij v Jugoslaviji, Rusiji, Franciji in Veliki Britaniji. Odločil se je za študij v Jugoslaviji, o kateri je imel zelo pozitivno predstavo. V Slovenijo je prišel leta 1982 in doštudiral računalništvo. Med študijem je tako kot njegovi kolegi izkusil rasizem in diskriminacijo. Največje težave je imel pri vzpostavljanju stikov z lokalnim prebivalstvom, zlasti ob druženju z domačinkami. Opozoril je tudi na mnoge stereotipe in predsodke, s katerimi se je soočal v pogovorih. Mnogi so se

25 Goričar 1969, str. 125.

26 Peter Wright, "Are there Racists in Yugoslavia?" Debating Racism and Anti-blackness in *Socialist Yugoslavia*, *Slavic Review*, 81, 2022, št. 2, str. 433–434.

27 Razstava je bila na ogled med 30. 11. 2017 in 2. 5. 2018.

28 Tina Palaić in Bojana Rogelj Škafar, Slovenski Afričani: o njihovih osebnih predmetih v prepletu identitet, *Etnolog*, 27, 2017a, str. 49.

29 Paul Basu in Simon Coleman, *Introduction: Migrant Worlds, Material Cultures, Mobilities*, 3, 2008, št. 3, str. 313.

30 Zgodbe prvih treh lahko spoznate tudi v dokumentarnem filmu *Slovenec po izbiri* (2019) režiserja Aleša Verbiča, <https://365.rtvlo.si/arhiv/dokumentarci-kulturno-umetniški/174653901> (pridobljeno: 2. 9. 2025).

namreč želeli pogovarjati zgolj o naravi, revščini in lakoti Afričanov, za teme kulture, napredka in razvoja celine pa ni bilo več interesa. Z drugimi tujimi študenti se je povezoval v študentska društva in prirejal kulturne, izobraževalne in športne dogodke, na katerih so domačine seznanjali z realnostjo Afričanov doma in v Sloveniji.³¹

S sogovorniki iz Slovenije se je redko pogovarjal o kolonializmu in rasizmu, saj jih to povečini ni zanimalo. O tem je pripovedoval ob obesku za ključe, ki ga je kupil med svojim kasnejšim obiskom Zimbabveja. Obesek predstavlja Nyami Nyami, boga ljudstva Tonga iz severnega Zimbabveja in južne Zambije, ki je imel glavo ribe in telo kače, živel pa je v reki Zambezi. Leta 1955 je federalna vlada takratne Rodezije in Nyasalanda (današnji Zambija, Zimbabve in Malavi) za gradnjo jezusa na reki Zambezi izbrala italijanski konzorcij Impresit, ki je pričel gradnjo leta 1956. Max je povedal:

Ko so ga začeli graditi, so jih Tonge opozorili, da bodo imeli težave, saj so zmotili domovanje boga in ga ločili od njegove žene. Res so sledile hude poplave, umrlo je tudi nekaj Evropejcev. Njihovih trupel niso mogli najti. Za pomoč so prosili ljudstvo Tonga. Ti so svetovali žrtvovanje teleta, ki so ga morali vreči v reko. Teleta naslednje jutro ni bilo, telesa mrtvih Evropejcev pa so se pojavila prav na mestu, kjer so v vodo vrgli tele. Po tem so kolonizatorji nadaljevali gradnjo jezusa, ki še danes zagotavlja elektriko Zimbabveju in Zambiji.

Zgodba, ki jo je pripovedal ob obesku, nosi izrazito politično dimenzijo, ki razkriva odnos med kolonizatorji in domačini ob reki Zambezi. Za Maxa pa je ta obesek pomemben tudi zato, ker predstavlja del afriške oziroma zimbabvejske kulture, ki kljub kolonializmu še vedno živi.³²

S podobnimi težavami se je soočal tudi Richard Sendi, ki je prišel na študij arhitekture leta 1972. Med študijem je bil aktiven v Zvezi afriških študentov, kjer je bil nekaj časa vodja folklorne skupine. Bil je tudi glavni pevec, igral je na boben in izvajal točko pihanja ognja. Zaposlen je bil na Urbanističnem inštitutu Republike Slovenije. Še danes v odziv na prepričanje ljudi o »nerazvitosti« in »barbarstvu« afriških ljudstev svojim znancem posoja knjižico *Bugandsko kraljestvo in njegova monarhija*, ki jo je leta 2007 napisal profesor John C. Ssekamwa z Univerze Nkumba v mestu Entebbe v Ugandi. Ssekamwa je tako s perspektive domačega raziskovalca prispeval k boljšemu poznavanju zgodovine Ugande in njenega političnega sistema. Tudi Sendi pripada ljudstvu Buganda, ki je imelo že veliko pred prihodom britanskih kolonialistov razvit izjemno kompleksen politični sistem. Kot je povedal sam:

Buganda je že pred prihodom britanskih kolonialistov imela urejen hierarhični sistem vladanja. Ta knjižica je zelo pomembna, ker znanje o tem razbija mite o ugandskih (afriških) skupnostih kot divjih, primitivnih, ki naj bi jim šele ob svojem prihodu kolonialisti prvič predstavili oziroma jim celo vsilili urejen sistem političnega vladanja. Knjižico z veseljem ponudim prijateljem, kadar koli je priložnost za to, da se seznanijo z drugo, »natančnejšo« zgodbo oziroma delim zgodovino o svoji rojstni državi.³³

31 Dokumentarni film Slovenec po izbiri, 2019.

32 Tina Palaić in Bojana Rogelj Škafar, Slovenski Afričani: o njihovih predmetih v prepletu identitet, *Afrika in Slovenija: preplet ljudi in predmetov* (ur. Bojana Rogelj Škafar), Ljubljana 2017b, str. 30–31.

33 Prav tam, str. 41–43.

Transnacionalne identitete in izražanje pripadnosti

Moj oče mi je dal to obleko kot najstarejšemu sinu, zato jo zelo čuvam. Izdelana je iz bombaža, ki je ročno tkan. To so trakovi, tkani na statvah. Uporabljene so ganske barve. Rdeča predstavlja prelito kri med bojem za neodvisnost, zelena predstavlja zelenje, naravo, rodovitnost, rumena pa predstavlja bogastvo, saj ima Gana veliko zlata. Ko sta se hčerki poročili in sem ju predal njunima možema, sem bil oblečen v kente.

To so besede Roberta Yebuaha, ki je leta 1965 iz Gane prišel v Ljubljano študirat montanistiko. Ker je njegova pogodba o štipendiranju študija v tujini narekovala, da se mora po zaključku šolanja vrniti domov in najmanj pet let delati na ustreznem področju, se je z družino, ki si jo je med študijem ustvaril v Sloveniji, vrnil v Akro, glavno mesto Gane. Tam se je zaposlil v Svetu za znanstvene in industrijske raziskave na Inštitutu za industrijsko raziskovanje, vendar se je zaradi korupcije, ki mu je oteževala delo, odločil za vrnitev v Slovenijo. Zaposlil se je v IMV-ju in nato v Revozu, kjer je delal 27 let, nato pa je bil 11 let vodja laboratorija in predavatelj za študente ob delu v Šolskem centru v Novem mestu.

Ko je prvič prišel v Jugoslavijo, je s seboj prinesel moško tradicionalno obleko ljudstva Akan, ki mu še vedno predstavlja temelj identitete. Tako pomembna dogodka, kot sta poroki hčera, je zaznamoval z obleko iz svoje kulture ter tako poudaril, da imata hčerki tudi ganske korenine. Obenem je izrazil in utrdil svojo transnacionalno identiteto in z obleko povezal dva precej oddaljena kraja in tudi družbena konteksta.³⁴

Svojo pripadnost obema prostoroma oziroma transnacionalno identiteto pa z zapestnicami s simboli Adinkra izraža tudi Peter Bossman iz Gane. Leta 1977 je moral zapustiti Gano, saj je nasprotoval vojaški hunti, ki je bila takrat na oblasti. Na Univerzi v Akri, kjer je študiral biologijo, je bil del skupine aktivnih študentov, s katerimi so večkrat demonstrativno zaprli kampus s predavalnicami in študentskimi domovi. Njegov oče je bil obveščen, da je na seznamu za aretacijo. Bossman je sicer že zaprosil za štipendijo za študij v Angliji, ker pa se je mudilo, je izbral hitrejšo opcijo in tako prišel v Jugoslavijo. Odločil se je za študij medicine in se že v prvem letniku pridružil Zvezi afriških študentov, kjer mu je bilo najpomembneje, da se afriški študentje organizirajo in pričnejo ljudi izobraževati o državah in kulturah, iz katerih so prišli. Poleg uspešne kariere zdravnika je bil dva mandata tudi župan Občine Piran.

Peter Bossman vedno nosi zapestnico s simbolom Adinkra, s čimer izraža svoje veliko spoštovanje do njih. Ti simboli izhajajo iz ganskega ljudstva Akan, prenašajo pa različna sporočila. O svojih zapestnicah je povedal:

Sam nosim zapestnico s simbolom za moč oziroma vztrajnost. V Gani je najbolj znan simbol Gye Nyame, ki pomeni: Bog je vse-mogočen. V Gani je ta simbol povsod, na obleki, na lončenih posodah, na nakitu. Simboli Adinkra so res ostali z mano. Riba pomeni izobilje, imam pa še simbol za poglavarja in simbol za vztrajnost oziroma mir.³⁵

34 Prav tam, str. 45.

35 Prav tam, str. 37–38.

Sklep

Stiki in izmenjave med slovenskim prostorom in drugimi celinami so se po drugi svetovni vojni zaradi usmerjenosti zunanje politike socialistične Jugoslavije v gibanje neuvrščenih bistveno povečali. Kljub deklariranemu protirasizmu in protikolonializmu Jugoslavije pa so izkušnje tujih študentov v Sloveniji pokazale, da so se ti v vsakodnevnih situacijah srečevali z rasizmom in diskriminacijo. O prihodu na študij, izzivih integracije v slovensko družbo, identitetnih opredelitvah in povezavah s prvotno domovino je za razstavo *Afrika in Slovenija: Preplet ljudi in predmetov* pripovedovalo pet slovenskih Afričanov. V tem članku na podlagi izbranih refleksij, ki so jih podali ob svojih osebnih predmetih, predstavim njihov odziv na rasizem in marginalizacijo zgodb z afriške perspektive ter izkazovanje pripadnosti več krajem in kulturam hkrati. Pri tem poudarim pomen raziskovanja osebnih zgodb priseljencev s pomočjo njihovih osebnih predmetov, ki so jih prinesli iz prvotnih domovin, saj lahko v novih družbenih kontekstih pridobijo nov pomen in sporočilno vrednost.

Članek je nastal v okviru projekta *Biti evropski in protikolonialen: utopični realizem jugoslovanskega neuvrščenega internacionalizma* (J6-50187), ki ga je finančno podprla Javna agencija za znanstveno-raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije – ARIS.

POVZETEK

Na slovenskem etničnem ozemlju smo informacije o zunajevropskih deželah in ljudeh dolga stoletja pridobivali s pomočjo raznolikega gradiva: od risb, razglednic, dokumentov do najrazličnejših zapisov, tako časopisnih člankov, poročil kot tudi strokovnih in znanstvenih knjig v tujih jezikih. Tisti, ki niso potovali na druge celine, so si v domačem okolju Drugega lahko ogledovali v cirkusih in zabaviščnih parkih, v primeru otrok, ki so prišli v uk k redovnicam in redovnikom, pa tudi v cerkvi. Stiki in izmenjave z drugimi celinami pa so se izjemno povečali po drugi svetovni vojni zaradi usmerjenosti zunanje politike socialistične Jugoslavije v gibanje neuvrščenih. Ta sprva politična platforma, ki je povezala po drugi svetovni vojni nastale in kolonialnega jarma osvobojene države v alternativno mrežo, je omogočala sodelovanje tudi na ekonomskem, znanstveno-tehničnem in kulturnem področju.

Mladi, ki so prihajali na študij v Jugoslavijo, so lahko pridobili jugoslovansko ali štipendijo svoje države, nekateri so študij plačali sami. Odločali so se zlasti za naravoslovne in tehnične smeri. Namen štipendiranja je bil, da se mladi po doseženi fakultetni izobrazbi v Jugoslaviji vrnejo domov in pomagajo pri izboljšanju političnih in gospodarskih razmer v svoji domovini. V Slovenskem etnografskem muzeju smo se z namenom priprave razstave *Afrika in Slovenija: Preplet ljudi in predmetov* povezali s petimi Afričani, ki so po študiju ostali v Sloveniji in si tam ustvarili družino in poklicno pot. V tem članku na podlagi njihovih pripovedi in osebnih predmetov osvetlujem njihovo vključevanje v slovensko družbo, identitetne opredelitve in pripadnost več krajem in kulturam hkrati.

SUMMARY

For centuries, information about lands and peoples outside Europe reached Slovene territory through a wide variety of sources: drawings, postcards and documents to various records, such as newspaper articles, reports, and professional and scientific books in foreign languages. Those who never travelled to other continents could see the 'Other' in their home environment in circuses and amusement parks, or in some cases, within the church, when children from faraway places were taken in by nuns and monks. After the Second World War, contacts and exchanges with other continents grew rapidly, thanks to the foreign policy of socialist Yugoslavia and its active role in the Non-Aligned Movement. What began as a political platform bringing together newly independent states freed from colonial rule also fostered cooperation in economic, scientific, technical, and cultural fields.

Many young people came to study in Yugoslavia, supported either by Yugoslav scholarships, funding from their own countries, or by covering the costs themselves. They mainly opted for natural sciences and technical fields. The aim of the scholarship programmes was that, after completing their studies, these students would return home and contribute to the political and economic development of their countries. In preparing the exhibition *Africa and Slovenia: A web of people and objects*, the Slovene Ethnographic Museum worked with five Africans who, after studying in Slovenia, decided to stay, build families, and pursue their careers here. In this article, drawing on their stories and personal belongings, I shed light on how they became part of Slovene society, how they define their identities, and how they maintain ties to several places and cultures at once.

VIRI IN LITERATURA

Vir:

1. Slovenec po izbiri, dokumentarni film, režiser Aleš Verbič, 2019, <https://365.rtvsl.si/arhiv/dokumentarci-kulturno-umetniški/174653901>, (pridobljeno: 2. 9. 2025).

Literatura:

1. Basu, Paul; Coleman, Simon: Introduction: Migrant Worlds, Material Cultures. *Mobilities*, 3, 2008, št. 3, str. 313–330.
2. Drakšler, Jana; Mesarič, Andreja: Rasna spaka: živi etnografski prikazi devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja, *Med prezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010, str. 159–181.
3. Dugonjic-Rodwin, Leonora; Mladenović, Ivica: Transnational Educational Strategies during the Cold War: Students from the Global South in Socialist Yugoslavia, 1961–91, *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social, Cultural, Political and Economic Imaginaries* (ur. Paul Stubbs). Montreal in druga: McGill-Queen's University Press, 2023, str. 331–359.
4. Goričar, Jože: Tuji študentje na ljubljanski univerzi. *Teorija in praksa*, 6, 1969, št. 1, str. 120–130.
5. Gupta, Akhil: The Song of the Nonaligned World: Transnational Identities and the Reinscription of Space in Late Capitalism. *Cultural Anthropology*, 7, 1992, št. 1, str. 63–79.
6. Kolar, Bogdan: Misijonska akcija Nikolaja Olivierija in njeni odmevi na Slovenskem. *Bogoslovni vestnik*, 63, 2003, št. 1, str. 67–88.

7. Lamberger Khatib, Maja: *Arabski klub v Sloveniji: prostor redefiniranja družbenih identifikacij. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2010.
8. Lamberger Khatib, Maja: Migracijski procesi iz arabskih držav: zgodovinski kontekst na primeru Združenih držav Amerike, Evrope in Slovenije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 49, 2009, št. 3/4, str. 28–37.
9. Merhar, Teja: Mednarodno kulturno sodelovanje Jugoslavije z državami članicami gibanja neuvrščenih, *Južna ozvezdja: poetike neuvrščenih* (ur. Tamara Soban). Ljubljana: Moderna galerija, 2019.
10. Mesarič, Andreja: Racialized Performance and the Construction of Slovene Whiteness: Ethnographic Shows and Circus Acts on the Habsburg Periphery, 1880–1914, *Staged Otherness: Ethnic Shows in Central and Eastern Europe, 1850–1939* (ur. Dagnosław Demski in Dominika Czarnecka). Budapest: Central European University Press, 2021.
11. Mlakar, Anja: *Skrivnostni tujec in demonski sovražnik: Drugi in drugost v slovenski slovstveni folklori*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.
12. Motoh, Helena: Azija med tigri in maliki: misijonske razstave v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 60, 2020, št. 1, str. 34–41.
13. Palaić, Tina: *Zunajevropske zbirke v Goričanah: preplet razstavnih diskurzov*. V pripravi, 2025.
14. Palaić, Tina: *Etnološki vidiki zbiralnih politik in predstavljanj zunajevropskih zbirk v Sloveniji iz obdobja 1960–1990. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2023.
15. Palaić, Tina; Rogelj Škafar, Bojana: Slovenski Afričani: o njihovih osebnih predmetih v prepletu identitet. *Etnolog*, 27, 2017a, str. 39–63.
16. Palaić, Tina; V Rogelj Škafar, Bojana: Slovenski Afričani: o njihovih predmetih v prepletu identitet. *Afrika in Slovenija: preplet ljudi in predmetov* (ur. Bojana Rogelj Škafar). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2017b, str. 24–47.
17. Ramšak, Jure: Poskus drugačne globalizacije. *Acta Histriae*, 23, 2015, št. 4, str. 765–782.
18. Sena Utama, Wildan: From Brussels to Bogor: Contacts, Networks and the History of the Bandung Conference 1955. *Journal of Indonesian Social Sciences and Humanities*, 6, 2016, št. 1, str. 11–24.
19. Shigemori Bučar; Chikako, Veselič, Maja: *Podobe iz daljnih dežel: Stare vzhodnoazijske razglednice v slovenskih javnih zbirkah*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021.
20. Šmitek, Zmago: *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana: Borec, 1986.
21. Šmitek, Zmago: *Poti do obzorja: Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko*. Ljubljana: Borec, 1988.
22. Šmitek, Zmago: *Srečevanja z drugačnostjo: Slovenska izkustva eksotike*. Radovljica: Didakta, 1995.
23. Wright, Peter: "Are there Racists in Yugoslavia?" Debating Racism and Anti-blackness in Socialist Yugoslavia. *Slavic Review*, 81, 2022, št. 2, str. 418–441.

Matic INTIHAR

Mag. prof. zgodovine, mag. prof. geografije
kustos dokumentalist, Slovenski šolski muzej, Ljubljana

E: matic.intihar@solskimuzej.si

IZGUBLJENA KULTURA KOČEVSKIH NEMCEV NA PRIMERU VASI KOPRIVNIK

Izvleček: Kočevska je del Slovenije, kjer so skoraj 600 let živeli Kočevarji – nemško govoreči prebivalci, ki so predstavljali jezikovni otok sredi slovenskega okolja. Leta 1941 so se zaradi vpliva nacistične ideologije in takratnih političnih ter vojaških razmer preselili na območje ob Savi in Sotli, po koncu druge svetovne vojne pa so se razselili po Evropi in svetu. Zaradi burnih zgodovinskih dogodkov je nemška skupnost s Kočevske skoraj povsem izginila, z njo pa tudi večji del njihove kulturne dediščine. Prispevek obravnava zgodovino, življenje in izginotje nemške manjšine na primeru vasi Koprivnik na Kočevskem.

Ključne besede: izseljevanje, Koprivnik, Kočevska, kočevski Nemci, kulturna dediščina, nacional-socializem

Uvod

Vprašanje sobivanja različnih kultur, religij in narodnosti je spremljalo človeštvo skozi vso zgodovino. Tudi danes ostaja sposobnost soočanja z izzivi, ki izhajajo iz razlik med ljudmi, izjemno pomembna. K spodbujanju medsebojnega razumevanja poleg družinske vzgoje pomembno prispeva tudi šola. Letošnja izvedba zgodovinskih krožkov pri ZPMS učencem omogoča poglobljeno raziskovanje teh tem. Za resnično razumevanje zgodovinskih procesov pa je ključno, da o njih najprej pridobimo ustrezno znanje. V pričujočem prispevku bomo na primeru vasi Koprivnik prikazali posledice zaostrenih zgodovinskih okoliščin, skrajnih ideologij in medsebojnega nerazumevanja, ki so vplivale na izbris kočevskih Nemcev in njihove kulture iz obravnavanega prostora. Osredotočili se bomo na obdobje od konca 19. stoletja do konca druge svetovne vojne, saj je to obdobje vas v tem smislu najmočneje zaznamovalo. Članek lahko mentorjem zgodovinskih krožkov služi kot primer raziskovanja sobivanja različnih kultur, religij in narodnosti v lokalnem okolju.

Kočevska in Kočevarji

Območje Kočevske v praksi pogosto opredeljujemo različno. Ko pa je govor o nekdanjem nemško govorečem prebivalstvu na tem območju, se izraz praviloma nanaša na pretežno hribovit, kraški in gozdnat prostor, ki ga sestavljajo trije večji gorski masivi, usmerjeni od severozahoda proti jugovzhodu: Kočevski Rog, Kočevska gora in Goteniško-reško pogorje. Poleg omenjenih to območje obsega tudi štiri podolja: Kočevsko polje, dolino Drage, Goteniško-reško podolje in Poljansko dolino. Njegova skupna površina je obsegala približno 800 km².¹ Ime pokrajine izhaja iz imena kraja Kočevje, ki je predstavljalo središče kolonizacijskega območja.²

V tem prostoru se je oblikoval izrazit jezikovni otok nemško govorečega prebivalstva – Kočevarjev, ki je v slovenskem etničnem okolju vztrajal šest stoletij. Kočevarji so bili ena izmed najstarejših skupin nemških izseljencev z območja današnje Avstrije in Nemčije. Njihova kolonizacija se je začela že v 14. stoletju, ko so naselili eno izmed zadnjih redko poseljenih območij na današnjem ozemlju Slovenije. Ponekod je prihajalo do sočasnega priseljevanja Slovencev in Nemcev. Ortenburžani, ki so leta 1247 pridobili lastništvo nad območjem Kočevske, so zaradi ekonomskih razlogov v te kraje preselili svoje podložnike z zahodnokoroških in vzhodnotirolskih posesti.³

Skozi stoletja so kočevski Nemci oblikovali edinstveno kulturo, ki je odražala tako nemške kot slovanske oziroma slovenske vplive. Njihov knjižni jezik je bil uradno nemščina, vendar se je v vsakdanji rabi ustrezno preoblikoval. Razvili so poseben narečni govor – kočevarščino. Znotraj narečja so se med posameznimi območji pojavljale tudi manjše jezikovne razlike.⁴

Vasi na območju Kočevske so bile majhne. Od skupno 176 naselij jih je tretjino sestavljalo le po dve do deset hiš. Njihovi prebivalci so bili pretežno kmetje, mali obrtniki in trgovci. Poleg poljedelstva in živinoreje je pomembno gospodarsko dejavnost predstavljalo tudi izkoriščanje gozdov. Številni Kočevarji so si življenjske razmere izboljševali s krošnjarjenjem.⁵

V splošnem so med kočevarskimi naselji prevladoval obcestne vasi, med njimi je bilo tudi naselje Koprivnik.⁶

1 Mitja Ferenc, *Kočevska: izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*, Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993, str. 15–17.

2 Mitja Ferenc, *Nekdanji nemški jezikovni otok na Kočevskem*, Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2007, str. 9.

3 Prav tam.

4 Anja Moric, *Usoda kočevskih Nemcev: ohranjanje identitete kočevskih Nemcev*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (diplomsko delo), 2007, str. 63.

5 Ferenc 2007, str. 11–12.

6 Prav tam, str. 11.

Koprivnik in njegovi prebivalci v obdobju pred drugo svetovno vojno

Ostanki rimskih grobov kažejo, da je bilo območje današnje vasi Koprivnik poseljeno že v antiki. Posamezni raziskovalci domnevajo, da sega poselitev še dlje v preteklost. Kraj se kot sedež župnije prvič pisno omenja leta 1400, pod imenom Nesselstal pa leta 1456. Po mnenju nekaterih zgodovinarjev je naselje nastalo na območju, ki je bilo pred prihodom nemških kolonistov redko ali sploh nenaseljeno.⁷

Pomen naselja v tem okolju se je vse od druge polovice 16. stoletja do druge svetovne vojne počasi, a vztrajno povečeval. Marija Makarovič je v svoji raziskavi zgodovine Koprivnika pregledala urbarje gospostva Kočevje in ocenila, da je leta 1564 v kraju verjetno prebivalo okoli 55 (na eno kmetijo povprečno pet ljudi), po enakem izračunu pa leta 1568 že 110 ljudi.⁸ Podatki o številu prebivalcev se v literaturi malce razlikujejo. Največje število prebivalcev naj bi vas dosegla leta 1880, ko je v 68 hišah živelo 344 oseb. Ekonomski in socialni razlogi so vodili v izseljevanje, zaradi česar se je število prebivalcev vasi vse do druge svetovne vojne stalno zmanjševalo. Pojav je v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja zajel vso Kočevsko, ki je pri tem izstopala tudi v primerjavi z drugimi slovenskimi pokrajinami. Izseljevali so se v druge evropske države, številni pa so odšli tudi v ZDA.⁹ Zaradi težkih življenjskih razmer – kraškega površja, pomanjkanja vode in neugodne klime – je pred drugo svetovno vojno v ZDA živelo že več Kočevjarjev kot na Kočevskem.¹⁰ Občina Koprivnik je beležila višjo stopnjo izseljevanja kot veliko drugih na tem območju. Po oceni koprivniškega župnika je po letu 1880 »pokazalo domovini hrbet« 1310 župljanov, in sicer jih je 1140 odšlo v ZDA, preostalih 170 »se je razgubilo po Evropi«, a le za desetino njih upa, da se bodo vrnil domov.¹¹ Med letoma 1910 in 1921 je prišlo do upada števila prebivalcev za kar 20 %. Čeprav so rezultati avstrijskih državnih popisov, ki so narodnost določali na podlagi občevalnega jezika, mestoma vprašljivi, je gotovo, da so v Koprivniku močno prevladovali Nemci. Le popis iz leta 1910 je zabeležil nekaj večje število slovensko govorečih prebivalcev – 27 oseb oziroma 9 % populacije. Med obema vojnoma se je delež slovensko govorečih povečal na 35 %.¹² Prebivalci vasi so v času pred drugo svetovno vojno sobivali večinoma složno. Etnične razlike med njimi niso bile v ospredju. Takratne razmere v svojih pričevanjih nazorno prikažeta prebivalca Koprivnika. V prvem je neimenovana oseba povedala: »Zelo velika razlika je s predvojnimi in sedanjimi Koprivniki. Imeli smo kontakte, Kočevjarji so bili dobri ljudje, radodarni in čisti. Čisti so bili domovi in čista je bila vas. Zdaj je vse drugače. Krava vsaj zamuka, če greš mimo nje.« Anton Korelc pa se je mlajših dni v vasi spominjal takole: »Oče in mama pa sta se v vasi tudi družila s Kočevjarji. Oče je prijateljeval s sosedom, rekli so mu Tavbe. Skupaj sta kuhala šnops. Tavbejev sin je bil star toliko kot jaz. Bila sva sošolca.«¹³ Odnos med Slovenci in Nemci pa se je začel po razpadu Avstro-Ogrske počasi slabšati.

7 Marija Makarovič, *Koprivnik in njegovi ljudje: v obdobju Kočevjarjev od leta 1456 do preselitve decembra 1941 in Slovencev do preloma 19. stoletja do danes*, Ljubljana: Maks Viktor d.o.o.; Dolenjske Toplice: Društvo Kočevjarjev staroselcev, 2010, str. 40.

8 Prav tam, str. 40–43.

9 Mitja Ferenc, *Kočevska pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*, Ljubljana: Modrijan, 2005, str. 47.

10 Ferenc 1993, str. 23–27.

11 Marjan Drnovšek, *Izseljevanje Kočevjarjev v Združene države Amerike, Dve domovini/Two Homelands*, 2005, 21, str. 25. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-UIY7JT9K/99bb6c75-ca0a-428c-9951-8bdde490910f/PDF> (pridobljeno: 29. 8. 2025).

12 Mitja Ferenc in Gojko Zupan, *Izgnane kočevske vasi: nekoč so z nami živeli kočevski Nemci, 2. del: K–P*, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2012, str. 66.

13 Makarovič 2010, str. 92.

Razpad monarhije je močno vplival na Kočevarje, ki so se morali soočiti z novo stvarnostjo. Njihove želje po priključitvi Avstriji ali po avtonomiji niso bile uslišane. V novi državi so se znašli v položaju narodne manjšine. Slovenščina je postala uradni jezik, uradovati se je začelo le v slovenskem jeziku, večina nemških uradnikov je izgubila zaposlitev, oblast je ukinila večino nemških društev, ukinjala je nemške zasebne šole, na državnih in zasebnih šolah je nemški pouk omejila na manjšinske oddelke ipd.¹⁴ Eno glavnih spornih točk je za Nemce predstavljalo prav področje šolstva. Slovenščina je postala učni jezik na vseh šolah. Nemščino so ukinili kot obvezen učni predmet, v šolah je lahko ostala le kot neobvezen predmet. Nova zakonodaja je omogočala ustanavljanje manjšinskih šol oziroma oddelkov, če jih je obiskovalo zadostno število otrok (40, kasneje 30, kasneje tudi izjemoma vsaj 25 učencev). Slovenščina je bila v tovrstnih razredih uvedena kot obvezen predmet od tretjega razreda naprej po tri ure na teden.¹⁵

Leta 1919 je bilo na Kočevskem dvaintrideset šol. Od tega so imele štiri le slovenski učni jezik, na enajstih šolah so uredili petnajst slovenskih in enaindvajset nemških oddelkov. Sedemnajst šol je imelo le nemški oddelek. V koprivniški šoli se je pred razpadom Avstro-Ogrske poučevalo izključno v nemškem jeziku, leto po koncu prve svetovne vojne pa se je šola razdelila na slovensko enorazrednico in nemško dvorazrednico.¹⁶ Navkljub novim okoliščinam v tem obdobju še ni bilo opaziti prevelikih razprtij med vaščani. O tem priča tudi zapis v šolski kroniki osnovne šole: »V letih 1925 in 1928 je učitelj tukajšnje šole priredil šolsko igro s petjem in deklamacijami v slovenskem in nemškem jeziku. Predstavi sta nad pričakovanji dobro uspeli.«¹⁷ Pritisk državnih oblasti na manjšinske šole in oddelke se je z izjemo obdobja med letoma 1930 in 1935 stopnjeval. Zaradi različnih razlogov so manjšinske oddelke začeli postopoma ukinjati v drugi polovici tridesetih let. Samo v obdobju 1935–1940 so na Kočevskem ukinili petnajst nemških oddelkov.¹⁸ Ukinitev manjšinskih oddelkov je zadela tudi šolo v Koprivniku. V šolskem letu 1936/1937 so ukinili oba nemška oddelka. Tedaj je šolo obiskovalo 77 učencev, od tega 22 nemške narodnosti. Leta 1940 so v koprivniški šoli delovali trije slovenski oddelki.¹⁹

Nacistično gibanje se je med kočevskimi Nemci začelo širiti razmeroma zgodaj, še posebej po letu 1933. Pri tem je imelo pomembno vlogo tudi novo vodstvo kočevske narodne skupine, ki je bilo nacistično usmerjeno. Med drugim so se pojavile ilegalne vaške knjižnice, ki so širile nacistično literaturo, mladino pa so ideološko oblikovali tudi prek političnega izobraževanja in pošiljanja v Nemčijo pod pretvezo strokovnega študija. Simboli nacizma, kot so kljukasti križi, so se pojavljali na fasadah hiš, prebivalci pa so skrivaj poslušali nemške radijske postaje in Hitlerjeve govore. Poleg tega so organizirali različne dogodke, kot so vaški večeri, izleti in tajni sestanki, ki so služili krepitvi nacistične ideologije znotraj skupnosti. Jugoslovanske oblasti so zato med letoma 1934 in 1936 ukinile večino krajevnih skupin Kulturbunda (Schwäbische Deutsche Kulturbund).²⁰ Leta 1939 je predsednik jugoslovanske vlade Dragiša Cvetković dovolil ponovno delovanje nemške organizacije Kulturbund. Na Kočevskem so do konca leta 1940 ustanovili kar triindvajset krajevnih skupin. Močno društvo

14 Ferenc 2005, str. 59, 63–64, 67–68.

15 France Ostanek, *Manjšinske šole na Slovenskem ozemlju (separat zbornika Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969)*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 631–635.

16 Ferenc 2005, str. 80, in Makarovič, 2010, str. 50.

17 Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa Državne ljudske šole v Koprivniku, Šolska kronika, str. 4.

18 Ferenc 2005, str. 70, 83–85.

19 Ivan Kordiš, *Šolstvo na Kočevskem nekoč in danes*, Kočevje: Muzej Kočevje, 1995, str. 30, 44.

20 Ferenc 2005, 108–109.

(šturm V) je bilo ustanovljeno tudi v Koprivniku. Vodil ga je Josef Mediz. Skupina je zajemala tudi okoliške vasi: Rajhenav, Gorenji Mačkovec, Laze, Staro Brezje, Hrib, Slabo Gorico, Gorenjo, Srednjo in Spodnjo Bukovo Goro, Tanči Vrh in Kumrovo vas. Do pomladi 1941 je bilo od skupno 891 Nemcev na tem območju kar 636 odraslih včlanjenih v Kulturbund, še 196 pa je bilo članov mladinskih skupin. 109 moških je bilo vključenih tudi v polvojaško organizacijo Volksdeutsche Mannschaft.²¹ Zaradi močne propagande in uspešne agitacije med Kočevarji so bili kočevski Nemci ob okupaciji dobro organizirani, vojaško usposobljeni in v veliki meri indoktrinirani z nacistično ideologijo.²²

Izselitev kočevskih Nemcev iz Koprivnika

Po napadu sil osi na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941 je bila Slovenija razdeljena med štiri okupatorje: Nemčijo, Italijo, Madžarsko in Neodvisno državo Hrvaško. Čeprav so kočevski Nemci upali, da bo po porazu jugoslovanske vojske tudi Kočevska pripadla Tretjemu rajhu, se njihova pričakovanja niso uresničila. Območje je pripadlo Italiji. V Koprivniku je bila ustanovljena tudi močna postaja italijanskih karabinjerjev.²³

Odločitev o preselitvi kočevskih Nemcev so nacistični funkcionarji sprejeli še med vojno z Jugoslavijo ali takoj po njenem koncu. Prvi stik med vodstvom kočevskih Nemcev in Heinrichom Himmlerjem je potekal 23. aprila 1941 v Brucku na Muri, kjer jim je Himmler razkril načrt o njihovi preselitvi na novo naseljitveno območje ob Savi in Sotli (Spodnja Štajerska).²⁴ S tega območja so Nemci pred tem izgnali večino slovenskega prebivalstva (37.000 ljudi). Kočevarji so se za preselitev odločali prostovoljno (97 %). Med glavnimi razlogi so prevladovali vpliv nacistične propagande, želja po boljšem življenju v nemški državi, strah pred osamitvijo in izključenostjo iz lastne skupnosti, pa tudi grožnje in pritiski nacističnih organov ter kočevskega vodstva. Preselitev kočevskih Nemcev je potekala med 14. novembrom 1941 in 22. januarjem 1942. Skupaj se je s Kočevske odselilo 2833 družin z 11.509 osebami. Razselitev je bila organizirana, glede na krajevne skupine Kulturbunda.²⁵ Vasi, ki jih je zajemal koprivniški šturm, so prišle na vrsto med 3. in 17. decembrom. Iz vasi se je odselilo 186 ljudi iz 25 družin. Marija Makarovič piše, da je po preselitvi kočevskih Nemcev v vasi ostalo 7 slovenskih in 2 slovensko-hrvaški družini. V prazne hiše se je v obdobju med decembrom 1941 in majem 1942 naselilo 25 družin. To so bili predvsem posamezniki iz okoliških vasi, katerih hiše je požgal okupator. Nekateri so v Koprivniku ostali za stalno, spet drugi so se izselili v prvih povojnih letih.²⁶

21 Ferenc in Zupan, 2012, str. 67–68.

22 Ferenc, 2005, str. 112.

23 Prav tam, str. 115–116.

24 Prav tam, str. 122–123.

25 Ferenc 2007, str. 31–33.

26 Makarovič 2010, str. 20.

Koprivnik v obdobju po drugi svetovni vojni

Vas med drugo svetovno vojno sicer ni bila požgana, je pa bila večkrat poškodovana, saj so se v njej zadrževali tako Italijani kot partizani. Po vojni je bilo od 70 hiš, ki so imele hišne številke, uporabna le slaba polovica. V celotni občini je bilo kar 88 % stanovanjskih hiš uničenih. Kot v nekaterih drugih izpraznjenih kočevarskih vaseh so tudi na območju Koprivnika v letih po koncu vojne prazna zemljišča združili v socialistično državno posest – Kmetijsko gozdarsko posestvo Kočevje (kmetijstvo, gozdarstvo). Tudi zaradi možnosti zaposlitve na omenjenem posestvu so se v Koprivnik začeli priseljevati ljudje iz drugih delov Slovenije in drugih jugoslovanskih republik. Po vojni je v kraju prebivalo 174 oseb, do leta 1947 pa se je njihovo število povečalo na 240. V naslednjih desetletjih je naselje zaznamovalo predvsem izseljevanje, prav tako je kraj izgubil funkcijo manjšega lokalnega središča.²⁷

Izseljeni kočevski Nemci so po koncu druge svetovne vojne dokončno izgubili svojo domovino. Zaradi nemškega poraza v vojni in maščevanja partizanske vojske so bežali v svet. Večina se jih je naselila v Avstriji, Nemčiji in ZDA, nekateri so bili tudi ubiti.²⁸

Tudi povojni čas ni prizanašal kulturni dediščini kočevskih Nemcev. Komunistične oblasti so jo obsodile na izbris. Najbolj so bili na udaru kočevarski sakralni objekti in pokopališča. Koprivniško župnijsko cerkev svetega Jakoba so leta 1949 brez vzroka polili z bencinom in zažgali. Poškodovani objekt so dokončno porušili leta 1955. Drugačno usodo je doživelo koprivniško pokopališče. V nasprotju z veliko drugimi pokopališči na tem območju lahko tukaj še vedno najdemo več nagrobnikov z nemškimi napisi.

Zaključek

Zodhodom večine kočevskih Nemcev je v Koprivniku izginilo kočevarsko nemško narečje in njihova duhovna, družbena ter materialna kultura, ki se je oblikovala skozi stoletja bivanja v Koprivniški kotlini.²⁹ Na obravnavanem primeru smo poskušali osvetliti usodo kočevarske manjšine in njene dediščine. Njunjo skoraj popolno izginotje je pojav, ki je v tem prostoru komajda primerljiv s katerim koli drugim. V kraju danes deluje zavod Nesseltal Koprivnik, ki se ukvarja z zgodovino kočevskih Nemcev, organizira prireditve, razstave ipd.³⁰ V spomin vsem Kočevarjem in za mir med ljudmi so na pobudo Ernsta Meditza leta 1997 postavili lesen križ. Stoji na vzpetinici blizu vasi, kjer je nekoč že stal misijonski križ.³¹

Naj tudi to kratko besedilo zopet priklič v naš spomin usode ljudi nekdanjega nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem. Prav tako pa naj služi kot opozorilo, kako hitro lahko določena narodna skupnost skoraj popolnoma izgine iz nekega prostora, prav tako pa iz zavesti ljudi. Tudi učenci,

27 Ferenc 2012, str. 68–67.

28 Marija Makarovič, *Resnice posameznikov: po življenjskih pripovedih Kočevarjev staroselcev in Slovencev s Kočevskega*, Dolenjske Toplice: Društvo Kočevarjev staroselcev, 2008, str. 195–196.

29 Makarovič 2010, str. 142.

30 NESSELTAL Postcards Collection - Homepage (pridobljeno: 8. 9. 2025).

31 Ferenc 2012, str. 69–76.

ki se bodo odločili za sodelovanje pri izdelavi raziskovalne naloge v okviru zgodovinskih krožkov pri ZPMS, lahko na svoj način prispevajo k poznavanju in zapisu lokalne zgodovine.

POVZETEK

Prispevek obravnava zgodovino, življenje in izginotje nemške manjšine na primeru vasi Koprivnik na Kočevskem. Kočevarji so v tem prostoru živeli več kot šest stoletij, razvili svoj jezik (kočevščino), kulturo in način življenja. Veliko večino kočevskih Nemcev so konec leta 1941 in na začetku leta 1942 preselili na ozemlje Spodnje Štajerske, od koder so predhodno izgnali Slovence. Po vojni so se razselili po svetu, v Koprivnik pa so prišli novi naseljenci. Vas je izgubila nekdanji pomen. Kulturni dediščini kočevskih Nemcev niso bila naklonjena niti leta po koncu druge svetovne vojne. Na območju Kočevske so komunistične oblasti načrtno uničevale predvsem nemško sakralno arhitekturo, s čimer so dodatno pripomogle k izbrisu nekdanj žive in bogate kulture kočevskih Nemcev.

SUMMARY

This article explores the history, life, and disappearance of the German minority in the village of Koprivnik in the Kočevje region. The Gottschee Germans lived here for more than six centuries, developing their own language (Gottscheerisch), culture, and way of life. At the end of 1941 and the beginning of 1942, the vast majority of Kočevje Germans were resettled to Lower Styria, an area from which Slovenes had first been expelled. After the war, the community dispersed across the world, while new settlers arrived in Koprivnik, and the village lost its former significance. The cultural heritage of the Gottschee Germans was not supported even in the decades following the Second World War. In the Kočevje region, the communist authorities deliberately destroyed much of the German sacred architecture, thereby further contributing to the erasure of what had once been a vibrant and numerous culture.

VIRI IN LITERATURA

Viri:

1. Drnovšek, Marjan: *Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike, Dve domovini/Two Homelands*, 2005, 21. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-UIY7JT9K/99bb6c75-ca0a-428c-9951-8bdde490910f/PDF> (pridobljeno: 29. 8. 2025).
2. NESSELTAL Postcards Collection - Homepage (pridobljeno: 8. 9. 2025).
3. Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa Državne ljudske šole v Koprivniku, Šolska kronika.

Literatura:

1. Ferenc, Mitja: *Kočevska pusta in prazna: nemško jezikovno območje na Kočevskem po odselitvi Nemcev*, Ljubljana: Modrijan, 2005.
2. Ferenc, Mitja: *Kočevska: izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev*, Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993.

3. Ferenc, Mitja: *Nekdanji nemški jezikovni otok na Kočevskem*, Kočevje: Pokrajinski muzej Kočevje, 2007.
4. Ferenc, Mitja; Zupan, Gojko: *Izgubljene kočevske vasi: nekoč so z nami živeli kočevski Nemci*, 2. del: K–P, Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2012.
5. Kordiš, Ivan: *Šolstvo na Kočevskem nekoč in danes*, Kočevje: Muzej Kočevje, 1995.
6. Makarovič, Marija: *Koprivnik in njegovi ljudje: v obdobju Kočevarjev od leta 1456 do preselitve decembra 1941 in Slovencev do preloma 19. stoletja do danes*, Ljubljana: Maks Viktor d.o.o.; Dolenjske Toplice: Društvo Kočevarjev staroselcev, 2010.
7. Makarovič, Marija: *Resnice posameznikov: po življenjskih pripovedih Kočevarjev staroselcev in Slovencev s Kočevskega*, Dolenjske Toplice: Društvo Kočevarjev staroselcev, 2008.
8. Moric, Anja: *Usoda kočevskih Nemcev: ohranjanje identitete kočevskih Nemcev*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (diplomsko delo), 2007.
9. Ostanek, France: *Manjšinske šole na Slovenskem ozemlju (separat zbornika Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969)*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
10. *Pesemsko izročilo Kočevske: Adolf Hauffen: nemški jezikovni otok na Kočevskem. Zgodovina in narečje, življenjske razmere, šege in navade, pripovedke, pravljice in pesmi: znanstvenokritična izdaja* (ur. Anja Moric), Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2024.

Anton ARKO

Prof. zgodovine in ruščine, muzejski svetovalec
Slovenski šolski muzej, Ljubljana

E: anton.arko@solskimuzej.si

(NE)SOBIVANJE JEZIKOV, KULTUR IN NARODNOSTI SKOZI OČI ŠOLARJA NA PRIMORSKEM PRED STOTIMI LETI IN DANDANES

Izvleček: Prispevek v perspektivi stotih let predstavlja pot od izjemne nestrpnosti do sobivanja slovenske in italijanske narodnosti, kulture in jezika. Prikazano je trpljenje primorskih Slovencev v času po prvi svetovni vojni, ko je Primorska padla pod Kraljevino Italijo, ta pa je, še posebej po prihodu fašizma na oblast, začela izvajati nasilno asimilacijo prebivalcev priključenega ozemlja. Prispevek kot odsev tedanjih razmer prikazuje šolski zvezek ter učbenika za prvi in drugi razred osnovne šole kot sredstvi ideološke indoktrinacije in poitalijančevanja. Kot antipod temu obdobju je predstavljeno današnje stanje, ko deluje in je zakonsko zaščitena mreža slovenskih in dvojezičnih šol onkraj italijanske meje.

Ključne besede: šolstvo, Primorska, Furlanija - Julijska krajina, učbeniki, fašizem

Uvod

Sobivanje različnih kultur in narodnosti pomeni življenje in delovanje ljudi z različnimi jeziki, navadami in zgodovino. Takšna raznolikost prinaša številne izzive, a tudi bogastvo – omogoča širjenje obzorij, medsebojno učenje in razvijanje strpnosti. Kulturno sobivanje spodbuja kreativnost, inovacije in večjo odprtost družbe, saj se skozi stik različnih pogledov oblikujejo nove ideje in načini življenja. Družbeno gledano, prispeva k večji dinamiki odnosov, obenem pa zahteva tudi vzpostavitev skupnih vrednot, kot so spoštovanje, dialog, enakopravnost itd. Občutek pripadnosti se lahko gradi na vključevanju, ne na izključevanju. Kadar je sobivanje podprto z dobrimi socialnimi politikami in medkulturnim dialogom, lahko postane temelj za bolj povezano, pravično in solidarno družbo. Poglejmo si primera (ne)sobivanja slovenske in italijanske narodnosti.

Pred stotimi leti

Po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske je prišlo do pomembnih političnih sprememb na območju Primorske. Leta 1920 je bila s podpisom rapalske pogodbe Primorska dodeljena Kraljevini Italiji, s čimer se je že začelo nasilje nad slovenstvom. S prihodom fašizma na oblast pa se je začelo obdobje, ki je za slovensko prebivalstvo pomenilo začetek sistematične nasilne raznarodovalne politike, usmerjene v izbris slovenske identitete ter v popolno asimilacijo v italijansko družbo. Eden ključnih ukrepov nove italijanske oblasti je bila Gentilejeva šolska reforma iz leta 1923, ki je določala, da mora pouk v celotni Italiji, vključno s priključenimi območji, potekati v italijanskem jeziku. Ta zakonodajni ukrep je drastično posegel v življenje slovenskih otrok in mladine ter posledično celotne slovenske populacije na Primorskem. Slovenski jezik je bil popolnoma odstranjen iz šolskega sistema, otroci pa pogosto surovo kaznovani, če so se pogovarjali v slovenščini. Slovenski učitelji so bili množično premeščani v notranjost Italije, pogosto ne glede na njihovo starost, družinske razmere ali dotedanje delovne izkušnje.¹ Njihova mesta so zasedli italijanski učitelji, ki pogosto niso imeli nikakršnega razumevanja za jezik ali kulturo lokalnega prebivalstva. Otroke so nagovarjali k vpisu v fašistične mladinske organizacije, kot sta bili Balilla in Piccole Italiane, kjer so bili deležni politične vzgoje v duhu fašizma in poveljevanja italijanske države.² Hkrati so italijanske oblasti odstranile slovenske napise, krajevna in ulična imena pa zamenjale z italijanskimi. Slovenske knjige, časopisi in publikacije so bili prepovedani ali cenzurirani.

Vse to je bilo del širšega načrta italijanske fašistične oblasti, ki si je prizadevala za popolno italijanizacijo teh območij. Kljub temu je slovenska skupnost našla načine za ohranjanje svojega jezika in kulture. Zavedni slovenski duhovniki so v cerkvenih zakristijah, župniščih ali celo na domovih posameznikov organizirali tajni pouk v slovenščini, s katerim so v težkih razmerah poskušali otrokom približati osnovno znanje v maternem jeziku. Ta oblika tajnega šolanja je predstavljala obliko tihega odpora proti fašističnemu režimu. Poučevanje v italijanskih šolah je temeljilo na italijanskih učbenikih, katerih vsebina je bila izrazito ideološka. Ponekod so uporabljali tudi nekoliko prirejene učbenike slovenskih avtorjev, ki pa so morali ustrezati italijanskemu izobraževalnemu sistemu. Kot ugotavljata Anna Ascenzi in Roberto Sani:³ »Predvsem pri slovenskih knjigah je pri nekaterih bolj očitna prilagoditev potrebam italijansko govoreče šole znotraj meja Italije. V učbeniku so le okvirne biografije italijanskih kraljev, Garibaldija, Mazzinija, večinoma kronološki zapisi o italijanskih vojnah za neodvisnost in zelo malo besed, ki bi v učencih vzbudile naklonjenost do Italije.«⁴ Po drugi strani pa so uradni italijanski učbeniki, ki so se uporabljali tudi na Primorskem, popolno nasprotje in vsebujejo ogromno vsebin, ki poveljujejo Italijo, italijansko zgodovino, vezano na tisočletno rimsko kulturo, in slavijo Benita Mussolinija, ki je bil v besedilih pogosto prikazan kot osrednja figura italijanske veličine in ponosa. S takšno vsebino so želeli vzgojiti slovenske otroke v lojalne italijanske državljane,

1 Minka Lavrenčič Pahor, *Primorski učitelji*, Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 1994, str. 30.

2 Drago Pahor, Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 331.

3 Anna Ascenzi, Roberto Sani: *Il libro per la scuola tra idealismo e fascismo: l'opera della Commissione centrale per l'esame dei libri di testo da Giuseppe Lombardo Radice ad Alessandro Melchiori, 1923-1928*, Vita e Pensiero, 2005, str. 181.

4 Per quel che riguarda i libri sloveni in particolare, è in alcuni più evi dente l'adattamento alle esigenze di una scuola alloglotta entro i confini d'Italia: in altri lo spirito d'italianità manca assolutamente. Vi si trovano scheletriche biografie dei re d'Italia, di Garibaldi, di Mazzini, appunti me ramente cronologici sulle guerre dell'indipendenza italiana, ben poche parole atte ad ispirare negli alunni l'affetto verso l'Italia.

podrejene fašistični ideologiji. Za ilustracijo bomo vzeli nekaj primerov iz dveh učbenikov za začetne razrede osnovne šole ter šolski zvezek.

Il libro della prima classe

Na naslovnici tega berila za prvi razred lahko opazimo rahlo obledel napis z ročno pisavo *Razredničarka: Venuti Silvana, Dobrovo*. Če pa se sprehodimo po historiату te šole⁵ in njegove strani dobro pregledamo, najdemo podatek, da je omenjena učiteljica poučevala na šoli v tem kraju od leta 1924, torej leto po Gentilejevi šolski reformi, pa do leta 1943, ko je Italija kapitulirala. Poglejmo si, kakšnim vsebinam so bili izpostavljeni otroci iz tega kraja, sedeža Goriških Brd.

Ko prelistamo nekaj strani z italijanskimi simboli in sliko italijanskega kralja Viktorja Emanuela III., naletimo na zgodbo, ki je postavljena ob ilustracijo mladega *balile* in nosi naslov *Una storia vera*. Ta resnična zgodba pripoveduje o življenju dečka, ki je postal mogočen mož. Odlomek, v katerem se babica in vnuk pogovarjata o tem dečku, ki je zrasel v uspešnega in mogočnega človeka, pravi: »Tako je vedno bolj ljubil svojo domovino in jo mislil narediti močnejšo in mogočnejšo od drugih dežel /.../ in po njegovem delu je Italija močna in mogočna. Vsi dobri Italijani ga imajo radi, vsi ponavljajo njegovo blagoslovljeno ime. – Tudi jaz vem, babica. Ime mu je Benito Mussolini.«⁶

Z uporabo čustveno nabitih izrazov, kot so »blagoslovljeno ime« in »vsi ga imajo radi«, se ustvarja kult osebnosti, kjer otrokova domovinska pripadnost postane skoraj religiozno predana enemu človeku. Tak pristop utrjuje brezpogojno zvestobo oblasti in spodbuja ponotranjeno prepričanje, da je Mussolini utelešenje dobrega Italijana – ideal, h kateremu naj otrok stremi.

Dalje naletimo na besedilo *Il giuramento*, kjer so besede že za spoznanje trše in delujejo kot obligatorne. V zgodbi nastopa deklica Karla, ki je od učiteljice prejela kartico Hči volkulje, na kateri je zapisano tudi njeno ime. Učiteljica nato prebere prisego: »V imenu Boga in Italije prisegam, da bom izvrševala Ducejeve ukaze ter z vsemi močmi, in če bo treba, s krvjo služila fašistični revoluciji.«⁷ Dalje pravi zapis, da so vse deklice nato prisegle, Karla pa se je ob tem zavedala, da je treba takoj in brez besed ubogati Ducejeve ukaze, ker ima Mussolini vedno prav.⁸

Besedilo prikazuje, kako so že zelo mlade otroke – v tem primeru deklico Karlo – vzgajali za slepo poslušnost fašističnemu režimu. Prisega, ki vključuje Boga, domovino in pripravljenost preliti kri, ustvarja močno čustveno zavezo, ki presega razumsko razumevanje. Učiteljica kot avtoriteta posreduje ideologijo kot nekaj svetega in nespornega. Karla ob tem dojame, da je poslušnost brez vprašanj in vera, da ima Mussolini vedno prav, osnovno pravilo vedenja. Besedilo je klasičen primer indoktrinacije otrok, kjer se osebna volja podreja volji voditelja in režima.

5 Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa šole Dobrovo.

6 Allora amo sempre piu la sua Patria e penso di farla forte e potente piu delle altre Terre /.../. E per opera sua l'Italia e forte e potente. Tutti i buoni Italiani lo amano, tutti ripetono il suo nome benedetto. – Io pure lo so, nonna. Il suo nome e Benito Mussolini.; Vera Cottarelli Gaiba, Nerina Oddi. *Il libro della prima classe*. Milano: La Libreria dello stato, 1941, str. 67.

7 Nel nome di Dio e dell'Italia giuro di eseguire gli ordini del Duce e di servire con tutte le mie forze e, se e necessario, col mio sangue la causa della Rivoluzione fascista.; Gaiba, Oddi, *Il libro*, str. 134.

8 Ibid.

Il libro della seconda classe

Nadaljujemo z berilom za drugi razred *L'Italiano nuovo*, s katerega kriči ilustracija fantka v uniformi otroške fašistične organizacije balilla, ki v eni roki drži knjigo, v drugi pa puško. Na pojnem listu lahko hitro opazimo s črnilom zapisano poitalijančeno ime Bartolomeo Erzen (verjetno Jernej Eržen) ter zapis Osnovna šola Podlanišče. Med ideološkimi vsebinami v tem učbeniku si pogledjmo zgodbo pod naslovom *L'Italia nuova* (Nova Italija). »Veliko Italijanov je v veliki vojni prelilo svojo kri za domovino. Med njimi je bil Benito Mussolini, junaški bersaljer. Njegovo orlovsko oko je gledalo daleč naprej, in ko so po koncu vojne nekateri nepremišljeni skušali izničiti sadove zmage, je vstal proti njim. Mladina in pogumni so se zbrali okoli Duceja. Tako je bilo odločeno, da se odrine proti Rimu. »Kličemo Najvišjega Boga in duha naših petsto tisoč mrtvih za pričo, da nas žene le en sam vzgib, ena sama volja nas navdihuje: prispevati k rešitvi in veličini Domovine.« Te besede je izrekel Mussolini in Viktor Emanuel III., kralj – vojak, varuh zmage, mu je zaupal vodenje kraljestva. Fašizem (tako imenovan, ker je imel kot bojni in verski simbol liktorski fascis) je zavzel Italijo. Italija je danes vstala k novemu življenju: Italija ima danes svoje Cesarstvo. Vsak Italijan je vojak in vsak dela – v vzvišenem imenu Kralja in Cesarja – pod vodstvom Vodje, da bi jo naredil še večjo, lepšo, bolj spoštovano. Svet nas opazuje z začudenjem. A zaradi tega ne smemo obstati. Zapomnite si, otroci, da je treba zmagovati vsak dan, da Mussolinijeva bakla fašistične revolucije nikoli ne ugasne in da razširja svetlobo Rima po vsem svetu.«⁹

Zdaj pa si pogledjmo nekaj manipulativnih tehnik, katere prinaša besedilo. Mussolini je prikazan kot junaški bersaljer z orlovim očesom, kar so metafore, ki poudarjajo pogum, modrost in vizionarstvo. To otroku sporoča, da je vodja nadčlovek, skoraj mitološka figura. Njegova dejanja so predstavljena kot pogumna, odločilna, odrešujoča – vstane proti nepremišljenim, reši domovino. Če je neka oseba predstavljena kot popolna in junaška, otroci pogosto prevzamejo to kot dejstvo, brez kritične distance. Besedilo uporablja tudi emocionalno nabite izraze: »junaški«, »pogumni«, »drhal«, »dvignjena zastava«, »nikoli ne ugasne« – ti izrazi krepijo patos in vzbujajo ponos, pripadnost in celo strah. Ponavljajoča se ideja: »vsak Italijan je vojak«, »vsak dela«, »treba je zmagovati vsak dan« ustvarja občutek, da ni prostora za individualnost, dvom ali drugačnost, saj tako počnejo vsi. Otroku se v mislih potem odvija tok, da mora slediti, sicer ni pravi Italijan.

9 Molti Italiani, nella grande guerra, versarono il loro sangue per la Patria. Fra essi era Benito Mussolini, eroico bersagliere. Il suo occhio d'aquila guardava lontano, e quando, finita la guerra, alcuni sconsigliati tentarono di annullare i frutti della vittoria, egli insorse contro di loro. I giovani e gli audaci si raccolsero intorno al Duce. Fu deciso così di marciare su Roma. „Chiamiamo Iddio sommo e lo spirito dei nostri cinquecentomila morti a testimoni che un solo impulso ci spinge, una sola volontà ci infiamma: contribuire alla salvezza e alla grandezza della Patria.“ Queste parole disse Mussolini, e Vittorio Emanuele III, il Re soldato, il custode della vittoria, gli affidò il governo del Regno. La bandiera tricolore, che la turba degli sconsigliati aveva tentato di gettare nel fango, fu subito risolledata. Il Fascismo (così detto perchè aveva per insegna di battaglia e di fede il fascio littorio) conquistava l'Italia. L'Italia oggi è risorta a nuova vita: l'Italia ha oggi il suo Impero. Ogni Italiano è un soldato, e ognuno lavora, nel nome augusto del Re e Imperatore, sotto la guida del Duce, a renderla sempre più grande, più bella, più rispettata. Il mondo ci guarda stupito. Ma non per questo dobbiamo fermarci. Ricordatevi, fanciulli, che bisogna vincere ogni giorno, affinché la fiaccola Mussoliniana della Rivoluzione fascista non si spenga più e diffonda sul mondo la luce di Roma.; Alfredo Petrucci, *il libro della seconda classe, L'italiano nuovo*, Rim, La libreria dello stato, 1938, str. 116–118.

Šolski zvezek

Če vzamemo v roke šolski zvezek za prvi razred osnovne šole, v katerega je šolsko snov vpisoval deček Stanislav Šušteršič, ki je leta 1935 prvi razred osnovne šole obiskoval v Zalogu pri Postojni, naletimo na številne ideološke in državljansko-politične parole. Med njimi lahko preberemo zapis v italijanščini, ki sega čez celo stran: »Rojen sem v Italiji, sem Italijan, naj živi naša zastava!«¹⁰ Slogan je podprt z ilustracijo italijanske zastave.

Slovensko šolstvo na Primorskem je bilo oživljeno v začetku leta 1944, ko je italijanskega okupatorja zamenjal nemški, ki je ponekod dovolil šolanje v domačem jeziku, dokončno pa se je uveljavilo po drugi svetovni vojni v času Zavezniške vojaške uprave. 8. avgusta 1945 je uprava z dekretom za Gorico in Trst spet omogočila šole s slovenskim učnim jezikom za kraje, kjer so slovenske šole delovale že pred prvo svetovno vojno.¹¹

Po koncu Zavezniške vojaške uprave leta 1947 je Italija v praksi priznala slovenske šole najprej v Gorici leta 1947, leta 1954 pa tudi na Tržaškem. Tu so bile šole izrecno zaščitene tudi z Londonskim memorandumom, mednarodnim sporazumom, ki še danes predstavlja pravno osnovo za zaščito slovenskih šol takratnega Svobodnega tržaškega ozemlja. Šele z zakonom iz leta 1961 pa je Italija tudi pravno priznala šole s slovenskim učnim jezikom in določila, da je njihova ustanovitev oz. ukinitvev znotraj italijanskega šolskega sistema možna le z odlokom predsednika republike. Nadalje se je zakonsko urejalo vprašanje šolskega osebja, ustanovljen je bil poseben urad za pouk v slovenskem jeziku, slovensko javno šolstvo pa se je širilo tudi v videmsko pokrajino, kjer je v obdobju pred združitvijo Italije delovalo le nekaj redkih vaških šol v Nadiških dolinah, od osemdesetih let dvajsetega stoletja pa tudi privatna dvojezična šola.¹²

Sto let kasneje

V stotih letih pridemo do diametralno nasprotne situacije. V 20. in 30. letih prejšnjega stoletja je Italija prepovedala slovensko šolo na Slovenskem, sto let kasneje pa imamo celo slovenske šole v Italiji. Treba pa je vzeti v obzir, da se lahko trenutno ugodno stanje v primeru ozračja močne in čustveno nabite nacionalistične retorike ter posledično politike tudi spremeni. Slovenske šole v Furlaniji - Julijski krajini trenutno delujejo na območju nekdanjih pokrajin Gorica in Trst. Pri svojem pedagoškem delu sledijo usmeritvam, ki jih italijanska država predpisuje za izobraževalne ustanove z italijanskim učnim jezikom.¹³ Šole s slovenskim učnim jezikom upoštevajo učne programe in pravni red italijanskih šol, le jezik poučevanja vseh predmetov, razen italijanščine in tujih jezikov, je slovenščina. Na območju Goriške in Tržaške ima slovensko šolstvo dolgo zgodovino, italijanska država pa ga je pravno priznala tudi z namenom, da bi – v skladu z mednarodnimi dogovori – zaščitila

10 Slovenski šolski muzej, šolski zvezki, Stanislav Šušteršič, šolski zvezek za 1. razred, Zalog pri Postojni, 1935.

11 Federico Tenca Montini, Poučevanje v slovenskem jeziku v tržiškem okraju: zgodovinske, gospodarske in družbeno-demografske poti, *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu* (ur. Devan Jagodic in Moreno Zago), 2022, str. 47.

12 <https://usrfvg.gov.it/sl/home/menu/uffici/ufficio-scuole-slovene/presentazione/storia> (pridobljeno: 16. 7. 2025).

13 Indicazioni nazionali per il curriculum della scuola dell'infanzia e del primo ciclo di istruzione, Indicazioni nazionali per i licei, Linee guida per gli istituti tecnici.

pravico slovenske narodne skupnosti v Italiji do izobraževanja v maternem jeziku. Danes so slovenske šole v Italiji tudi v kontekstu evropskega povezovanja odprte za celotno čezmejno skupnost, ki živi na omenjenem območju.¹⁴

Šole na območju nekdanje pokrajine Videm tudi sledijo učnim smernicam, ki jih italijanske oblasti predpisujejo za šole z italijanskim učnim jezikom, vendar uvajajo poseben model dvojezičnega izobraževanja, ki omogoča pouk v obeh jezikih – slovenščini in italijanščini. Izbira učnega jezika je odvisna od narave predmeta in didaktičnih ciljev: nekateri predmeti se izvajajo v italijanščini, drugi v slovenščini, kar spodbuja uravnoteženo rabo obeh jezikov in krepi dvojezične kompetence učencev. Učni načrti in predmetniki so enaki kot na vseh italijanskih šolah, ob slovenščini je tudi predmet italijanščina na ravni prvega jezika.

Po podatkih Urada za slovenske šole v Furlaniji - Julijski krajini šolsko mrežo tvorijo večstopenske šole in vključujejo vrtce, osnovne šole (razredna stopnja) ter nižje srednje šole (predmetna stopnja). Sedeže imajo v Dolini, v dveh mestnih četrtih Trsta, na Opčinah, v Nabrežini, Doberdobu, Gorici in Špetru. Mreža šol je zelo razvejana, zlasti na ravni vrtcev in razredne stopnje (okoli trideset enot), pouk na predmetni stopnji pa poteka na desetih šolah. Višje srednje šole so v Gorici in Trstu, kjer šest ravnateljstev ponuja dijakom raznolike izobraževalne smeri.¹⁵

Omenjene vrtce in šole vsako leto obiskuje okoli 4300 otrok, učencev in dijakov. Za nekatere učence je slovenščina materni jezik, za številne druge pa drugi jezik ali celo tuji. Prav ta jezikovna raznolikost predstavlja osrednji izziv za slovenske šole v Italiji: kako učinkovito razvijati jezikovne in sporazumevalne veščine v sodobnem večjezičnem okolju. Danes te šole niso več namenjene izključno pripadnikom slovenske narodne skupnosti, temveč so odprte vsem, ki želijo pridobiti znanje slovenščine in odraščati v dvojezičnem in dvokulturnem okolju.¹⁶

Anketna raziskava, izvedena v šolskih letih od 2014/15 do 2019/20, je proučevala razloge, ki vodijo starše k vpisu otrok v vrtce in osnovne šole, kjer je prisoten tudi slovenski učni jezik. V raziskavi so sodelovali starši otrok, vpisanih prvo leto v vrtec, ter starši prvošolcev. Ugotovitve kažejo, da je med najpogostejšimi razlogi želja po tem, da bi otroci obvladali dva jezika in se hkrati seznanjali z dvema kulturama. Ta motivacija je še posebej izrazita pri starših iz neslovenskih jezikovnih okolij. Večkulturnost in večjezičnost kot vrednoto vse pogostejše prepoznajo tudi italijanski starši – med njimi so tudi tisti, ki imajo slovenske prednike.¹⁷

Vstop v novo tisočletje je prinesel opazne in pomembne premike na področju izobraževanja v slovenskem jeziku v Italiji. Povečano čezmejno sodelovanje med Italijo in Slovenijo, ki ga spodbuja proces evropskega povezovanja, prispeva k razvoju pozitivnih medkulturnih vezi med različnimi skupnostmi v Furlaniji - Julijski krajini. V tem kontekstu narašča tudi zanimanje neslovensko govorečih staršev za vzgojno-izobraževalne ustanove, kjer je prisotna slovenščina kot učni jezik.¹⁸

14 <https://usrfvg.gov.it/sl/home/menu/uffici/ufficio-scuole-slovene/presentazione/index.html> (pridobljeno: 22. 7. 2025).

15 <https://www.zrss.si/mednarodno-sodelovanje/slovinci-izven-meja/zamejsko-solstvo/> (pridobljeno: 16. 7. 2025).

16 Ibid.

17 Norina Bogatec, Izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji, v Jazbar E. (ur.), *Koledar 2020*, Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 2020, str. 299–307.

18 Norina Bogatec, Slovensko šolstvo v Italiji, *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu*, EUT Edizioni Università di Trieste, Trst, 2022, str. 38.

V razmislek

Ob spodbudnem sobivanju slovenske in italijanske kulture ter ob razvoju dvojezičnega šolstva, ki ga je mogoče zaznati predvsem na območjih z dolgoletno prisotnostjo slovenske narodne skupnosti, se pri delu dijakov, zlasti tistih iz mešanih zakonov, odpirajo tudi vprašanja, povezana z identiteto. Šolski prostor, ki omogoča stik z obema jezikoma in kulturama, spodbuja razmislek o lastni pripadnosti ter oblikovanje bolj kompleksnih identitetnih predstav. Vedno več dijakov izraža svojo pripadnost kot dvojno ali mešano – ne dojemajo se več izključno kot pripadniki ene narodne skupnosti, temveč kot posamezniki, ki živijo in se oblikujejo v večkulturnem in večjezičnem okolju. Takšni procesi so značilni za sodobne družbe, kjer je identiteta vse manj enoznačna in vse bolj preplet različnih jezikovnih, kulturnih in osebnih izkušenj.

POVZETEK

Po koncu prve svetovne vojne, ko je Primorska pripadla Kraljevini Italiji, se je za tam živeče Slovence, njihov jezik in kulturo postopoma začelo dvajsetletno obdobje poitalijančevanja. Prihod fašizma na oblast pa je sprožil sistematično izvajanje nasilne asimilacije, usmerjene v izbris slovenskega jezika, identitete in kulturne dediščine na priključenem ozemlju. Kot zgovoren odsev takratnega časa imamo na vpogled konkretne primere šolskega vsakdana skozi šolski zvezek ter učbenika za prvi in drugi razred osnovne šole – ki sta služila kot orodji ideološke vzgoje in poitalijančevanja mlajših generacij. Izobraževalni sistem je bil v tem obdobju eden ključnih nosilcev politike raznarodovanja. V ostrem kontrastu s tem temnim poglavjem zgodovine je prikazana današnja lepša realnost: v zamejskem prostoru deluje razvejana in zakonsko zaščitena mreža slovenskih in dvojezičnih šol, ki omogoča vzgojo in izobraževanje v slovenskem jeziku ter s tem ohranjanje kulturne in jezikovne identitete slovenske skupnosti v Italiji. Današnje razmere tako ponujajo primer dobre prakse sobivanja in spoštovanja narodne raznolikosti, ki je plod dolgoletnega prizadevanja ter političnih in družbenih sprememb.

SUMMARY

After the end of World War I, when the Primorska region was annexed to the Kingdom of Italy, the Slovene population there entered a twenty-year period of gradual Italianisation affecting their language and culture. With the rise of Fascism, this process escalated into the systematic enforcement of violent assimilation, aimed at eradicating the Slovene language, identity, and cultural heritage in the annexed territory. A telling reflection of this period can be seen in concrete examples of everyday school life, preserved in school notebooks and textbooks for the first and second grades of elementary school, which served as tools of ideological indoctrination and the Italianisation of younger generations. During this time, the education system was one of the key drivers of the policy of denationalisation. In sharp contrast to this dark chapter in history, today's reality is much brighter: there is an extensive and legally protected network of Slovene and bilingual schools in the border area, which enables education and training in the Slovene language and thus the preservation of the cultural and linguistic identity of the Slovene community in Italy. Today's situation represents an example of good practice in coexistence and respect for national diversity, the result of long-standing efforts as well as political and social change.

VIRI IN LITERATURA**Viri:**

1. Cottarelli Gaiba, Vera; Oddi, Nerina: *Il libro della prima classe*. Milano: La Libreria dello stato, 1941.
2. Petrucci, Alfredo: *Il libro della seconda classe, L'italiano nuovo*. Rim: La libreria dello stato, 1938.
3. Slovenski šolski muzej, arhivska zbirka, šolski zvezki, Stanislav Šušteršič, šolski zvezek za 1. razred, Zalog pri Postojni, 1935.
4. Slovenski šolski muzej, dokumentacijska zbirka, mapa šole Dobrovo.

Spletni viri:

1. <https://www.zrss.si/mednarodno-sodelovanje/slovinci-izven-meja/zamejsko-solstvo/> (pridobljeno: 16. 7. 2025).
2. <https://usrfvg.gov.it/sl/home/menu/uffici/ufficio-scuole-slovene/presentazione/storia> (pridobljeno: 16. 7. 2025).
3. <https://usrfvg.gov.it/sl/home/menu/uffici/ufficio-scuole-slovene/presentazione/index.html> (pridobljeno: 22. 7. 2025).

Literatura:

1. Ascenzi, Anna; Sani, Roberto: *Il libro per la scuola tra idealismo e fascismo: l'opera della Commissione centrale per l'esame dei libri di testo da Giuseppe Lombardo Radice ad Alessandro Melchiori, 1923-1928*, Vita e Pensiero, 2005.
2. Bogatec, Norina: Izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji, v Jazbar, E. (ur.), *Koledar 2020*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2020.
3. Bogatec, Norina: Slovensko šolstvo v Italiji, *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu* (ur. Devan Jagodic in Moreno Zago), EUT Edizioni Università di Trieste, Trst, 2022.
4. Lavrenčič Pahor, Minka: *Primorski učitelji*, Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, 1994.
5. Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik, France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.
6. Tenca Montini, Federico: Poučevanje v slovenskem jeziku v tržiškem okraju: zgodovinske, gospodarske in družbeno-demografske poti, *Večjezičnost in identitete v obmejnem prostoru: primer šole s slovenskim učnim jezikom v Romjanu* (ur. Devan Jagodic in Moreno Zago), EUT Edizioni Università di Trieste, Trst, 2022.

Goran POPOVIĆ

Univ. dipl. soc. ped., učitelj razrednega pouka, ravnatelj,

Alenka TRAUNER

Univ. dipl. prim. slovan. jezikoslovka, prof. hrv., srb. in mak. jezika in književnosti,

Petra Kim KRASNIĆ

Dr. zgod. znanosti, mag. prof. zgod. in rušč.,

Osnovna šola Livada Ljubljana

E: tajnistvo@oslivada.si

OŠ LIVADA KOT MOST MED KULTURAMI: IZZIVI IN PRILOŽNOSTI VKLJUČEVANJA PRISELJENCEV

Izvleček: Članek predstavlja kronologijo in razvoj Osnovne šole Livada od njenega nastanka leta 1992 do danes ter opisuje pristope šole k vključevanju učencev priseljencev v slovenski izobraževalni sistem in novo šolsko okolje. Obravnava specifične izzive, s katerimi se soočajo učenci priseljenci in učitelji ter ključne dejavnike uspešne integracije v izobraževanje, kot so enakopraven dostop do šolskih institucij, enaka kakovost pouka, podpora pri učenju slovenščine in medkulturni pristop. OŠ Livada je skozi leta prešla od začetne t. i. *geto šole* do prepoznavne multikulturne ustanove, ki s strokovnim, empatičnim in individualiziranim pristopom omogoča učencem priseljencem uspešno učenje in vključevanje v družbo. Izkušnje šole predstavljajo primer dobre prakse tako v Sloveniji kot v Evropski uniji in poudarjajo pomen celovitega, sistematičnega pristopa k izobraževanju otrok različnih kulturnih in jezikovnih ozadij.

Ključne besede: integracija/vključitev, priseljenci, učenci, večkulturnost, raznolikost

Začetki Osnovne šole Livada (1992–1993)

Za lažje razumevanje in celovitejši vpogled v razvoj Osnovne šole Livada ter izzive, s katerimi se uspešno spoprijemamo že od samega začetka njenega delovanja, v nadaljevanju predstavljamo njeno kronološko pot – zgodbo šole, v kateri so vsi različni, a hkrati enakopravni.

V predmestju Ljubljane je občina Ljubljana Vič - Rudnik leta 1991 začela gradnjo nove osnovne šole zaradi izrazitega povečanja števila otrok na območju Rakove jelše. Do tedaj so bodoči učenci OŠ Livada obiskovali okoliške šole – Trnovo, Kolezija in OŠ Oskarja Kovačiča. Vsem tem otrokom je bilo skupno, da so prihajali iz priseljskih družin in da slovenščina ni bila njihov materni jezik. OŠ Livada je bila zato že v samem začetku zasnovana kot šola, ki bi bila namenjena predvsem otrokom priseljencev iz Rakove jelše.

1. septembra 1992 je šola začela delovati na treh lokacijah.¹ Organiziranih je bilo sedem razredov, učenci osmih razredov so izjemoma ostali na svojih matičnih šolah, da so lahko zaključili osnovnošolsko izobraževanje tam, kjer so ga že obiskovali. Skupaj je bilo v šolo vključenih 210 učencev, za katere je skrbelo 25 zaposlenih. Že v tem obdobju so bili vključeni v projekt *Drugačna šola*, saj je bila njena posebnost visoka zastopanost učencev priseljencev oziroma otrok, katerih materni jezik ni bil slovenski. Pouk je potekal v dveh izmenah na treh različnih lokacijah: na OŠ Trnovo, Kolezija ter v eni učilnici župnišča v Trnovem, kjer so izvajali oddelek podaljšanega bivanja. Februarja 1993 je šola prvič odprla vrata v novozgrajenih prostorih in začela izvajati dopoldanski pouk v svojih prostorih za učence od 1. do 8. razreda. V šolo je bilo tedaj vpisanih 283 učencev, število zaposlenih pa se je povečalo na 31.

Jezik kot osrednji dejavnik uspešne integracije

Od samega začetka se je celotna skupnost zavedala, da je v šoli največja težava poučevanje in osvajanje slovenskega jezika. Ta je namreč osnovni pogoj za uspešno šolanje in doseganje učnih uspehov ter učinkovito vključevanje v vsakdanje življenje. Že tedaj je bilo razmerje med učenci izrazito v prid neslovensko govorečih – ti so predstavljali približno 90 %, medtem ko jih je bilo slovensko govorečih le okoli 10 %. Na šoli so se kmalu zavedali, da potrebujejo širši šolski okoliš, ki bi zajel večje število slovenskih otrok. Ti namreč v vsakodnevni komunikaciji s sošolci priseljenci pomembno prispevajo k učenju in uporabi slovenskega jezika ter tako delujejo kot naravni »učitelji« slovenščine.²

Čeprav je šoli uspelo doseči določeno razširitev šolskega okoliša pri Občini Ljubljana Vič - Rudnik, ta ni bila zadostna. Slovenski starši so namreč svoje otroke še naprej vpisovali v okoliške šole, kar je povzročilo nadaljnji upad števila učencev na OŠ Livada.

1 Osnovna šola Livada je bila ustanovljena z Odlokom Mestnega sveta Mestne občine Ljubljana, ki je bil objavljen v Uradnem listu Republike Slovenije št. 2729 z dne 22. avgusta 1997. Šola pa je začela delovati že 1. septembra 1992, čeprav gradnja objekta še ni bila zaključena. Mestna občina Ljubljana, *Odlok o ustanovitvi javnega vzgojno-izobraževalnega zavoda Osnovne šole Livada*. Uradni list Republike Slovenije, št. 2729. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1997-01-2729/odlok-o-ustanovitvi-javne-gazgojno-izobrazevalnega-zavoda-osnovne-sole-livada> (pridobljeno: 5. 9. 2025).

2 Marijanca Ajša Vižintin, *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2017, str. 40.

V letih 2002 in 2003 je šolo obiskovalo približno 250 učencev. Zaradi stalnega upada vpisa se je Občina Ljubljana odločila, da se v OŠ Livada vključijo tudi otroci iz azilnega doma. Ta odločitev je še dodatno zmanjšala delež slovensko govorečih učencev, saj so se zaradi predsodkov in odklonilnega odnosa širše družbe do priseljencev številni slovenski starši še bolj izogibali vpisu svojih otrok v to šolo.

V naslednjih letih je bil na OŠ Livada zaznan očiten upad vpisanih učencev. V obdobju med letoma 2000 in 2010 se je število učencev zmanjšalo na 192, med njimi sta bila le dva otroka iz mešanih zakonov (z enim slovenskim staršem), vsi drugi pa so prihajali iz neslovenskih družin. K zmanjšanju vpisa so prispevale tudi posledice vojn in nacionalnih konfliktov v državah nekdanje Jugoslavije, ki so se odražale v družinah učencev.

Tudi negativne izjave in prispevki v medijih šoli niso bili v prid, saj so jo pogosto predstavljali kot šolo z vzgojno in učno težavnimi in zahtevnimi učenci. Posledično so slovenske družine svoje otroke vpisovale v okoliške, t. i. »bolj slovenske šole«, kot so Trnovo, Kolezija, OŠ Oskarja Kovačiča in OŠ Prule. V tem obdobju je obstajala resna možnost zaprtja šole oziroma njene priključitve drugi šoli.

Razvoj in rast šole po letu 2010

V letu 2010, ob menjavi ravnatelja, je šola začela sistematično izvajati dodatno pomoč učencem priseljencem. Ministrstvo je tedaj dodelilo zgolj 6 ur letne pomoči na posameznega učenca, ki je bil prvič vpisan v slovensko šolo, kar je bilo za potrebe otrok močno premalo in neučinkovito. Na šoli smo zato razvili lasten način, kako jih učinkovito uporabiti v največjo korist učencev in zagotoviti učni in jezikovni napredek. Tako smo prvič v Sloveniji z združevanjem učencev zagotovili kar 120 ur učne pomoči, ki so jo izvajali posamezni učitelji. Ta inovativna rešitev je omogočila učinkovitejšo rabo omejenih ur in opazen napredek tako v jezikovnem znanju kot v učnem uspehu otrok. Leta 2011 je Ministrstvo za šolstvo kot odgovor na prošnjo šole dodelilo 8 sistematiziranih ur pomoči učencem priseljencem. Zaradi političnih sprememb in zamenjave vlade pa so se ure začasno zmanjšale na 4 ure. Zaradi specifičnih potreb učencev ter aktivnega prizadevanja vodstva šole je takratna vlada znova odobrila 8 sistematiziranih ur pomoči. Šola je od samega začetka opozarjala na težave, s katerimi se soočajo učenci priseljenci in na izzive poučevanja takšnih učencev, ki jim slovenskih jezik ni materni ter imajo drugačno kulturno in socialno ozadje. Danes pa to postaja vsesplošen družbeni problem tako v Sloveniji kot tudi v EU. Specifiko šole v letu 2010 odlično opiše pismo, ki je bilo poslano na Ministrstvo za šolstvo gospodu Borisu Černilcu:

»POROČILO O POTREBAH NA OŠ LIVADA IN PROŠNJA ZA POMOČ

Šola se nahaja v zelo specifičnem okolju. Prva značilnost je, da je večina prebivalcev šolskega okoliša neslovenske narodnosti in se sporazumevajo v tujih jezikih. Slovenski starši pa iz različnih predsodkov všolajo svoje otroke na druge okoliške šole. Otroci, ki obiskujejo našo šolo, zelo slabo obvladajo slovenščino, ki je uradni jezik, zaradi prej omenjenega podatka pa so v šoli prikrajšani za najboljši način učenja jezika, to je učenje od vrstnikov. Slabo znanje jezika daje slabe temelje šolskemu uspehu, saj je jezik podlaga za razumevanje snovi pri vseh predmetih. Kar nekaj teh otrok

ne uspe zaključiti osnovnošolskega programa in nadaljuje svojo pot, bodisi na cesti z željo po hitrem zaslužku bodisi doma pred televizijo.

Druga značilnost je nizek socialno-ekonomski status številnih družin, ki pogojuje nizke poklicne aspiracije. V večini primerov pomanjkanje finančnih sredstev botruje nizkemu zanimanju za šolske obveznosti ter izvenšolske dejavnosti. Zaradi slabe integracije v okolje imajo skromno splošno izobrazbo. Vse naštetu povzroča otrokom slabo samopodobo, zaradi katere se slabo vključujejo v družbo ostalih vrstnikov izven okolja šole. Vzgojna vloga družine je v večji meri kot drugje prenesena na šolo. Iz okolja poznajo številne neprimerne načine reševanja problemov (fizično kaznovanje s strani staršev, družine so pogosto patriarhalne, matere so pretirano popustljive in zaščitniške, tudi pred avtoritativnimi in agresivnimi očeti).

Starši v veliki meri opravljajo večizmensko delo, otroci pa so prepuščeni sami sebi (cesti).

Starši imajo zato manj priložnosti udeleževanja govorilnih ur, šole za starše, šolskih prireditev idr. Prav tako otroci v domačem okolju ne dobijo vzpodbud za razvoj in napredovanje v izobraževanju, saj ima večina njihovih staršev nizko izobrazbo ali izobrazbe sploh nima. Mnogi starši teh otrok pričakujejo, da se bodo njihovi otroci čim prej zaposlili in tako prispevali k dohodku družine. Priseljenci na tem področju so manj izobraženi, večinoma nekvalificirani delavci, ki opravljajo družbeno manj zaželeno dela, živijo v manj primernih stanovanjih ter imajo drugačne navade in vrednote. Poleg tega so s seboj prinesli svojo kulturo. Vse to je pripomoglo, da so postali marginalni in živijo ločeni od večinskega prebivalstva, ki nanje gleda s strahom in sumničenjem. Vojna na območju nekdanje Jugoslavije jih je močno zaznamovala, saj so kot migranti postali tujci v novi državi. Iz vsega povedanega izhaja specifično vzgojno delo vseh pedagoških delavcev šol, sprotno in takojšnje reševanje vseh konfliktnih situacij. Vrata svetovalne službe so vedno odprta in svetovalna služba je učencem vedno na voljo za pomoč pri reševanju težav, vendar dnevno zaradi poplave konfliktov ne zmore sprejeti vseh. Učitelji svoje odmore, čas po pouku in prosti čas pogosto namenjajo pogovorom z učenci (s starši se doma o svojih težavah skoraj ne pogovarjajo). Učenci se v šoli zadržujejo dlje časa po že zaključenem pouku, ker iščejo družbo vrstnikov, odraslih ljudi in ker na ta način uidejo prostorski in osebnostni stiski, ki jo imajo doma. Veliko je povpraševanja po uporabi sodobne tehnologije, predvsem interneta, ki mnogim doma ni na voljo. Šola jim je kot drugi dom, v njej in pri zaposlenih iščejo tisto, česar doma ne dobijo. Ker starši slabo razumejo slovenski jezik, potrebujejo dodatno informiranje in usmerjanje. Na roditeljskih sestankih so o vsem obveščeni, vendar mnogi izmed njih informacij ne razumejo in potrebujejo individualne pogovore. Staršem nudimo tudi pomoč pri urejanju birokracije, kot je prošnja za socialno pomoč, regresirana prehrana, prošnje za delo idr. Tu se pokaže potreba po sistemizaciji še enega pedagoga na šoli oziroma učitelja z asistenco. Velika koncentracija priseljenjskih učencev je povzročila segregacijo šole na socialno-ekonomski osnovi. Veljamo za običajno šolo, ki pa deluje z neobičajnimi specifikami. Ugotavljam pa, da se kljub nenehnemu reševanju težav na naši šoli reševanja ne lotimo celostno in s strokovno pomočjo institucij, ki so za to pristojne. V OŠ Livada je vpisanih 98 % učencev neslovenske narodnosti, ki predstavljajo tako otroke druge generacije migrantov, ki imajo slovensko državljanstvo, kot otroke, ki so se pred časom priselili v Slovenijo in imajo dovoljenje za stalno ali začasno bivanje, ter prosilce za azil. Populacija je etnično zelo pestra, vsem učencem je skupno, da jim slovenščina ni materni jezik, večina jih izhaja iz nizkega socialno-ekonomskega statusa. Zaskrbljujoče je, da se vsi ti otroci izobražujejo v istem šolskem sistemu, z istimi učbeniki in standardi znanja kot učenci, katerih materni jezik je slovenščina. Za

učence šole Livada pa je slovenščina drugi tuji jezik. Ugotavljamo, da bi bilo potrebno poseči v učni načrt slovenščine vsaj v prvem triletju.

Na šoli ugotavljamo, da nimajo težav le tisti učenci, ki so prvo leto v Sloveniji. Ob všolanju potrebujejo veliko pomoči, učitelji sami jim je pri rednih urah ne morejo ponuditi. Na naši šoli bi zatorej morali imeti zaradi velikega števila učencev z migrantskim poreklom manjše normative ali pa bi moral biti v prvem in drugem triletju ob slovenskem učitelju prisoten še učitelj z znanjem jezikov iz bivše Jugoslavije. V tretjem triletju pa bi morali imeti na voljo več ur dodatne strokovne pomoči, saj je učna snov zahtevnejša.

Slovenski šolski sistem pogosto diskriminira migrantske družine, ker vsebuje precej samostojnih domačih nalog, saj starši nimajo jezikovnega znanja, da bi pomagali svojim otrokom pri reševanju le-teh. Takšni učenci potrebujejo dodatno pomoč po končanem pouku. Učni uspeh je pomemben dejavnik, ki vpliva na samopodobo učencev. Pri neuspešnih učencih so pogoste vedenjske in čustvene težave. Dobro razvita pismenost, ki je osnova dobrega učnega uspeha, tako ni pomembna le zaradi otrokovih šolskih ocen, ampak vpliva na njegovo vedenje in mu omogoča nadaljnje izobraževanje.

Ni pa dovolj le delo s priseljenci, tudi slovenski otroci morajo začutiti, da nas različnost bogati. Predsodki so še vedno močni, kar priseljenci pogosto občutijo. V času ekonomske krize se običajno nestrpnost do tujcev še poveča. Sporočila strpnosti in spoštovanja različnosti še niso zaživela v praksi.

Učenci OŠ Livada se morajo opismeniti v dveh jezikih. Všolajo se z velikimi primanjkljaji na govornem in socialnem področju, teh primanjkljajev med šolanjem velikokrat ne nadoknadijo. Pomembna je ugotovitev, da na izobraževalne možnosti socialni razred vpliva še bolj kot narodnost. Otroci imajo zaradi razpetosti med dvema kulturama težave z identiteto, nižji učni uspeh pa vpliva na njihovo vedenje. Vemo, da naši učenci radi hodijo v šolo, so zaupljivi do učiteljev, iščejo pomoč in potrditve tudi pri tehničnem osebju ter pri knjižničarki.

Značilnost kolektiva OŠ Livada je, da vsi zaposleni delujemo kot ena velika družina, čeprav smo zaradi poplave težav nemalokrat na robu izčrpanosti. Goran Popović, Ljubljana, 25. 8. 2010.»³

Begunska kriza in evropsko priznanje (2016–2017)

Največje spremembe na šoli so se zgodile leta 2016 z začetkom begunske krize (Sirija, Afganistan, Libija, Iran)⁴ in spremembami politike do tujcev v EU. Tedaj se je šola izkazala kot izredno uspešna pri vključevanju begunskih otrok,⁵ s čimer se je njena podoba postopoma preoblikovala iz stereotipov, kot so »čefurska šola« ali »bosanska šola« v prepoznavno multikulturno šolo. Ministrstvo za šolstvo RS

3 Arhiv OŠ Livada. Poročila.

4 Begunska kriza se je začela že leta 2015, ko je v Evropo prišlo rekordno število beguncev in migrantov, predvsem zaradi vojn in nestabilnih razmer. Med letoma 2015 in 2016 je Slovenija postala tranzitna država na balkanski poti. V Sloveniji so bili najštevilnejši begunci iz Sirije, Afganistana in Iraka, pa tudi posamezne skupine iz Irana, Pakistana in severne Afrike. UNHCR, 2015: *Leto begunske krize v Evropi*. <https://www.unhcr.org/news/stories/2015-year-europes-refugee-crisis> (pridobljeno: 5. 9. 2025).

5 UNHCR navaja, da približno 1,75 milijona otrok beguncev po svetu ne obiskuje osnovne šole, 1,95 milijona mladostnikov pa ni vpisanih v srednjo šolo. Za begunske otroke je petkrat bolj verjetno, da bodo ostali brez izobrazbe, kot pa njihovi vrstniki brez mednarodne zaščite. UNHCR, *Kriza na področju izobraževanja begunskih otrok, 2016*. <https://www.unhcr.org/si/401-sinovice2016kriza-na-podrocju-izobrazevanja-begunskih-otrok-html.html> (pridobljeno: 5. 9. 2025).

je v želji, da na ustrezen način pomaga večjemu številu šol, ki so se znašle prvič v situaciji vključevanja učencev priseljencev, izpostavilo način našega dela kot primer dobre prakse ter ga predstavilo drugim šolam po Sloveniji. Od takrat naprej so tudi mediji izpostavljali našo šolo kot odličen primer dobre prakse, kar je bistveno izboljšalo podobo ustanove.

Naše izkušnje so pripeljale do tega, da so zaposleni na OŠ Livada postali člani različnih komisij na Ministrstvu za šolstvo RS ter predavatelji na seminarjih na temo priseljenstva in priseljencev.

Uspešna integracija begunskih otrok je bila prepoznana tudi na ravni EU, saj je šola leta 2017 dobila nagrado Evropske komisije *Zlato jabolko kakovosti* kot najuspešnejša šola v EU glede vključevanja priseljenških otrok v šolski sistem države.

Krepitev vizije in prepoznavnost šole

Skozi leta se je OŠ Livada nenehno razvijala in svojo vizijo prijaznega pristopa ter pomoči učencem priseljencem dodatno utrjevala tudi s sistemskimi ukrepi. Bili smo vključeni v projekt Za medkulturno sobivanje in v sklopu projekta smo zaposlili učiteljico za izvajanje pripravljalnice slovenskega jezika. Redno izobražujemo zaposlene za delo z učenci priseljenci ter krepimo dobre odnose in pozitivno vzdušje v kolektivu. V zadnjih letih OŠ Livada ni več prepoznana le kot šola za priseljence iz republik nekdanje Jugoslavije ali azilne otroke, temveč postaja znana po uspešnem vključevanju učencev priseljencev in rednem izvajanju pripravljalnice za slovenski jezik. To je pripeljalo do tega, da se v zadnjih letih v našo šolo vpisujejo otroci priseljenci z visoko izobraženimi starši, ki ne spadajo v naš šolski okoliš.⁶ Šola prav tako postaja pomemben prostor za izobraževanje bodočih pedagogov; pogosto imamo na hospitacijah ali praksi študente iz Slovenije in tujine. Za ponazoritev njihovega vtisa smo v članek vključili nekaj mnenj študentov Pedagoške fakultete v Ljubljani, ki so hospitalirali pri pouku na OŠ Livada:

»Menim, da bi moral vsak učitelj vsaj enkrat poskusiti učiti v takem razredu.«

»Zelo poučna hospitacija, saj sem videla čisto drugačno skupino in vzdušje v njej (ni običajna šolska skupina). Učitelj se precej prilagaja na razmere v razredu, prilagaja kriterije in zahteve glede na predznanje otrok.«

»Ura je bila drugačna, prilagojena učencem, ki jim znanje ni ena izmed vrednot, vendar izpeljana strokovno.«

»Učitelju vse pohvale. Mislim, da se je prilagodil okolju in sprejel učence take, kot so. Veliko učiteljev tega ni sposobnih.«

»V takem razredu je težko izvajati učni načrt. Učence zmoti vsaka malenkost, ne ozirajo se na avtoriteto. Pouk je bil prilagojen razmeram, razmere pa so skrajne.«

»Všec mi je komunikacija učiteljev s temi učenci. Učitelji niso ‚živčni‘, kar bi v dani situaciji lahko postali.«⁷

6 Šolski okoliš Osnovne šole Livada danes obsega KS Rakova jelša, del KS Barje in del KS Zeleni log. <https://www.oslivada.si/osnovni-podatki-osnovne-aiole-livada/> (pridobljeno: 5. 9. 2025).

7 Arhiv OŠ Livada. Poročila.

Zaključek

OŠ Livada je v svoji zgodovini prehodila dolgo pot – od šole, ki je delovala na več lokacijah z majhnim številom učencev, do prepoznavne multikulturne ustanove z uspešnim vključevanjem učencev priseljencev. Šola dokazuje, da sta empatičen pristop in sistematična podpora učencem priseljencem ključna za njihovo uspešno učenje in vključevanje v družbo. Izkušnje OŠ Livada predstavljajo vzor dobre prakse, ki spodbuja razumevanje, spoštovanje raznolikosti in povezovanje različnih kultur, kar je pomembno tako na lokalni kot tudi na evropski ravni. Osnovna šola Livada je dokaz, da je integracija učencev z drugačnim jezikovnim in kulturnim ozadjem možna ter da lahko vodi do merljivega učnega in jezikovnega napredka, hkrati pa oblikuje okolje, kjer se spoštujejo raznolikost in medkulturno razumevanje. Na ta način prispeva k oblikovanju družbe, ki mladim omogoča, da postanejo enakopravni, aktivni in odgovorni člani skupnosti.

POVZETEK

Članek osvetljuje razvoj Osnovne šole Livada od leta 1992 dalje in obravnava pristope šole k vključevanju učencev priseljencev v slovenski šolski sistem ter njihovo prilagajanje novemu šolskemu okolju. Obravnava izzive, s katerimi se soočajo učenci priseljenci in učitelji ter pojasnjuje, kdaj govorimo o uspešni integraciji: ko imajo priseljenci enakopraven dostop do šol, uspešno zaključujejo stopnje izobraževanja, imajo enake možnosti za nadaljnje šolanje in dosegajo izobrazbeno raven svojih vrstnikov iz večinskega prebivalstva. Pri tem je ključnega pomena učenje maternega jezika in medkulturni pristop na vseh ravneh.

OŠ Livada je začela delovati 1. septembra 1992, čeprav gradnja samega objekta še ni bila končana. Pouk je bil zato organiziran na treh različnih lokacijah in v dveh izmenah. V prvem šolskem letu je šolo obiskovalo 224 učencev od 1. do 7. razreda. Skozi leta se je število učencev spreminjalo, šola je zamenjala tri ravnatelje, večkrat se je znašla pred grožnjo zaprtja oziroma priključitve k drugi, večji šoli. Danes osnovno šolo obiskuje 420 učencev, v njej pa je zaposlenih 55 delavcev (25 % zaposlenih ni slovenske narodnosti). Posebna značilnost in prepoznavnost šole je njena raznolika sestava učencev, saj je kar 75 % otrok priseljskega oziroma neslovenskega rodu, pouk pa kljub temu poteka v slovenskem jeziku.

V članku smo predstavili problematiko in izzive, s katerimi se Osnovna šola Livada sooča od svoje ustanovitve vse do danes, ter pokazali pot njenega razvoja od tako imenovane »geto šole« do sodobne in večkulturne šole, ki se odlikuje z uspešnim vključevanjem otrok priseljencev, prijaznim in individualiziranim pristopom ter strokovnimi in empatičnimi učitelji. Naš namen je prikazati, da je bilo mogoče iz številnih izzivov – od začetne nepripravljenosti okolja na sprejemanje drugačnosti, socialnih in kulturnih razlik, etiketiranja šole z negativnimi oznakami ter splošno slabega slovesa »problematične šole priseljencev« – ustvariti zgodbo o uspehu. S skupnim delom in premišljenimi pristopi se je postopoma oblikoval »most«, ki danes povezuje različne kulture, religije in jezike z avtohtonim prebivalstvom in slovenskim družbenim okoljem. Po tem »mostu« danes ponosno stopa Osnovna šola Livada, ki je prepoznana kot primer dobre prakse ne le v Sloveniji, temveč tudi v Evropski uniji.

SUMMARY

The article highlights the development of Livada Primary School since 1992 and examines the school's approaches to integrating migrant pupils into the Slovene education system and helping them adapt to their new school environment. It discusses the challenges faced by both pupils and teachers, and explains what is meant by successful integration: when migrant pupils have equal access to schooling, complete levels of education successfully, enjoy the same opportunities for further study, and reach educational standards comparable to their peers from the majority population. A key part of this process is learning the mother tongue alongside Slovene, as well as adopting an intercultural approach at every level of school life.

Livada Primary School began operating on 1 September 1992, even though the construction of the building had not yet been completed. Lessons were therefore held in three different locations and in two shifts. In its first school year, the school was attended by 224 pupils from Years 1 to 7. Over the years, pupil numbers have fluctuated, the school has had three head teachers, and it has repeatedly faced the threat of closure or merger with a larger school. Today, Livada Primary School has 420 pupils and 55 staff members, 25% of whom are of non-Slovene nationality. What makes the school distinctive and well known is the diversity of its pupils: as many as 75% come from migrant or non-Slovene backgrounds, yet lessons are still conducted in the Slovene language.

This article presents the problems and challenges that Livada Primary School has faced since its establishment to the present day and traces its transformation from a so-called 'ghetto school' to a modern and multicultural school, which is distinguished by the successful integration of migrant children, a friendly and individualised approach, and professional and empathetic teaching staff. Our aim is to show how the school managed to turn many challenges – from the community's initial reluctance to accept difference, to social and cultural barriers, the stigma of negative labels, and its reputation as a "problematic migrant school" – into a success story. Through collective effort and carefully considered strategies, a "bridge" was gradually built, connecting different cultures, religions, and languages with the local population and the Slovene social environment. Today, Livada Primary School proudly walks this bridge and stands as a recognised example of good practice not only in Slovenia but also within the European Union.

VIRI IN LITERATURA

1. Arhiv OŠ Livada. Poročila.
2. Mestna občina Ljubljana, Odlok o ustanovitvi javnega vzgojno-izobraževalnega zavoda Osnovne šole Livada. Uradni list Republike Slovenije, št. 2729. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1997-01-2729/odlok-o-ustanovitvi-javnega-vzgojno-izobrazevalnega-zavoda-osnovne-sole-livada> (pridobljeno: 5. 9. 2025).
3. Portal Osnovna šola Livada. <https://www.oslivada.si/osnovni-podatki-osnovne-aiole-livada/> (pridobljeno: 5. 9. 2025).
4. UNHCR, 2015: *Leto begunske krize v Evropi*. <https://www.unhcr.org/news/stories/2015-year-europes-refugee-crisis> (pridobljeno: 5. 9. 2025).
5. UNHCR, 2016: *Kriza na področju izobraževanja begunskih otrok, 2016*. <https://www.unhcr.org/si/401-sinovice-2016kriza-na-podrocju-izobrazevanja-begunskih-otrok-html.html> (pridobljeno: 5. 9. 2025).
6. Vižintin, Marijanca Ajša: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2017.

KOMISIJA ZA DELO ZGODOVINSKIH KROŽKOV PRI ZPMS

ZLATA PRAVILA

Zlata pravila za sestavljanje raziskovalnih nalog

Raziskovalna naloga je skupno delo mladih raziskovalcev, ki pod mentorskim vodstvom naredijo prve korake na področju raziskovanja preteklosti. Namen naloge je spodbujanje uvajanja v raziskovalno delo, spoznavanje metodologije dela, literature in virov ter usmerjanje k naklonjenosti do širokega področja kulturne dediščine.

1. Obseg pisnega izdelka naj bo skupaj z grafičnim gradivom (tabele, grafikoni, fotografije ...) **20 do 30 strani besedila**, kar pomeni 30.000 do 40.000 grafičnih znakov. Format strani A4, listi so zvezani s spiralo. Na naslovnici naj bosta poleg raziskovalne teme in posebnega naslova raziskave tudi ime in kraj šole. Na eno od prvih strani sodijo tudi ime, priimek in delovno mesto mentorja ter obvezna navedba avtorjev raziskave (učenk in učencev) z navedbo njihove starostne skupine – razreda.
2. Vsak zgodovinski krožek z enim mentorjem praviloma predloži **le eno raziskavo**. Namen programa je skupinski izdelek mladih raziskovalcev. Če učenci opravijo več ločenih raziskav, so vendar te toliko sorodne (na isto razpisano temo), da jih je mogoče povezati v eno zgodbo. Komisija je pripravljena v ocenjevanje sprejeti le predhodno dogovorjene in dobro utemeljene izjeme.
3. Nalogi mora biti dodano **kratko poročilo mentorja**, kjer naj bodo na kratko popisani potek dela in posebne značilnosti ter predstavljeni tudi učenci, ki so nalogo delali (starost, razred).
4. Raziskovalna naloga mora **vsebovati naslednje sklope**: utemeljitev izbrane teme, načrt in metode raziskovalnega dela, potek raziskave in posamezni rezultati dela, skupne ugotovitve in sklep, priloge, sezname (posebej tudi uporabljene literature in virov), kazalo. **Vsebina raziskovalne naloge naj bo podana smiselno**, pregledno povzeti in v zaokroženi obliki naj bodo izpeljani tudi izsledki raziskave.
5. Iz besedila mora biti jasno razvidno, **od kod je informacija**, ki jo navajate.
6. Smiselno je navesti, kdo je kaj delal, vključno s pomočjo mentorja, posebej če v krožku sodeluje večja skupina učencev, pri čemer je **delitev dela** in vlog nujna.
7. Priloženo **slikovno gradivo** mora biti opremljeno tako, da je jasno razvidno, kaj priloga predstavlja, časovna datacija in izvor. Priporočamo komentar neposredno pod slikovno prilogo.
8. Če so bile na isto ali podobno temo že kdaj **prej opravljene raziskave**, je v sklepnem delu smiselno povzeti razlike ali potrditi starejše raziskovalne rezultate ter jih mogoče primerjati s podobnimi znanimi raziskavami za druge kraje oziroma za širše območje.

9. **Predstavitev naloge** (ustni zagovor) na končnem srečanju lahko traja 3 do 5 minut. V njem naj učenci predstavijo bistvo svoje raziskovalne naloge. Večji poudarek naj bo namenjen predvsem novim ugotovitvam raziskav. Zaželeno je, da predstavitev vsebuje kakšen zanimiv način prezentacije (skeč, dvogovor idr.).
10. Komisija pri pregledovanju in **ocenjevanju raziskovalnih nalog** ter predstavitve nalog upošteva:
- izvirnost izbrane raziskave,
 - vsebino raziskovalne naloge,
 - nove ugotovitve,
 - upoštevanje literature o izbrani temi,
 - citiranje – navajanje virov in literature,
 - metodo dela in njene učinke,
 - način povezovanja podatkov v skupno zgodbo,
 - ujemanje ilustriranega gradiva s potekom zgodbe,
 - sklepe (kaj vam je iz raziskave uspelo ugotoviti, povzetek),
 - razumljivost in jasnost poteka dela,
 - opremljenost naloge,
 - količino vloženega dela,
 - jezikovno neoporečnost,
 - dovršenost,
 - zbrano in uporabljeno gradivo,
 - lokacijo šole, ki vpliva na dosegljivost in izbor gradiva,
 - število in starost sodelujočih učencev,
 - samostojen nastop in jasno podana vsebina naloge in nove ugotovitve na predstavitvi,
 - uspešno mentorsko delo, ki je prepoznano pri končnem izdelku raziskovalne naloge.
11. **Rok za oddajo** raziskovalnih nalog je **31. marec** tekočega šolskega leta:
- oddati morate natisnjen izvod naloge, ki ga skupaj s poročilom mentorja pošljete na naslov Zveza ZPMS, Dimičeva ul. 9, 1000 Ljubljana in
 - elektronski izvod naloge, ki ga skupaj s poročilom oddate na e-naslov: iris.furlan@zpms.si.

Navajanje opomb:

Opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani, velikost pisave 10.

Arhivski viri

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva, sicer pa:

Arhiv/ustanova, oddelek, številka fascikla/škatle: Vsebina.

Primer: SŠM, arhivska zbirka, fasc. 9: Spisi trivialke v Trnovem v Ljubljani (1831–1870).

Ustni viri

Navedite ime in priimek, starost osebe, kraj ter leto, ko je posredovala podatke, kot tudi, kdo hrani zapis posredovanih podatkov (če želi oseba ostati anonimna, se predstavi le s kraticami).

Primer: Marija Novak, 40 let, Ljubljana, 2025, zapis hrani Osnovna šola ...

Primer anonimnega zapisa: M. N., 40 let, Ljubljana, 2025, zapis hrani Osnovna šola ...

Spletni viri

Če gre za knjižno delo v digitalni različici, potem navedemo tako, kot bi navedli ustrezno delo v tiskani obliki, in za piko dodamo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto).

Za vsak drug spletni vir zapišemo: spletni naslov (pridobljeno: dan. mesec. leto).

Primer: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/aboutmuseum.php?page=9> (pridobljeno: 12. 3. 2015).

Monografije

Ime Priimek, *Naslov dela*, kraj: Založba, leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*, Ljubljana: Modrijan, 2010, str. 325.

Serijske publikacije

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov revije*, številka letnika, leto izdaje, št. številka zvezka, str. številka strani.

Primer: Tatjana Hojan, Nekaj stoletnih šol v letu 2013, *Šolska kronika: zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, 23, 2013, št. 3, str. 542.

Zborniki in katalogi

Ime Priimek, Naslov članka, *Naslov zbornika* (ur. Ime Priimek urednika), kraj (brez vejice) leto izdaje, str. številka strani.

Primer: Branko Šuštar, Ven iz šole! Od majskih izletov do kulturnih dnevor in šolskih ekskurzij, *Kultura je izraz najboljšega v družbi: kulturna ustvarjalnost v mojem kraju: zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov* (ur. Marjetka Balkovec Debevec), Ljubljana 2023, str. 31–40.

Ponovne opombe

Če se ponovna opomba sklicuje na isto delo kot opomba pred njo, se zapiše: Prav tam ali Ibid., številka strani. Če gre za isto stran: Prav tam ali Ibid.

Če se ponovna opomba sklicuje na delo, ki ni bilo omenjeno neposredno pred njo: Priimek avtorja (brez vejice) leto izida, str. številka strani.

Primer: Vodopivec 2010, str. 325.

Viri in literatura

V tem sklepnem poglavju morajo biti po abecednem vrstnem redu navedeni najprej vsi viri in nato vsa literatura, ki so v prispevku citirani v opombah.

Vire navajamo v skladu s predpisi posameznega arhiva (kot v opombah).

Literaturo navajamo tako, da najprej zapišemo: Priimek, Ime: – od tod naprej pišemo enako kot v opombah, le da ne navajamo strani.

Iris FURLAN

Strokovna sodelavka ZPMS,
vodja programa Mladi raziskovalci zgodovine pri ZPMS
in Komisija za delo zgodovinskih krožkov

E: iris.furlan@zpms.si

PREDSTAVITEV PROGRAMA MLADI RAZISKOVALCI ZGODOVINE

Program Mladi raziskovalci zgodovine organizirata Komisija za delo zgodovinskih krožkov in Zveza prijateljev mladine Slovenije. Poslanstvo raziskovalnega programa je raziskovanje družbe in dogodkov v preteklosti (polpretekla zgodovina) ter popularizacija znanosti in znanja med mladimi. Med cilji raziskovalnega programa je med mladimi oblikovati pravilen odnos do kulturne dediščine in pomen njenega ohranjanja. Pri tem ne zanemarimo usmerjanja mentorjev v kakovostno metodološko in pedagoško delo zgodovinskih krožkov, uvajanja mladih v sistematično raziskovalno delo in v samostojno oblikovanje izsledkov raziskovanja ter tudi v samostojno predstavitev dosegov raziskovanja. Temeljno vodilo pri tem je, vzpodbujati skupinsko delo zgodovinskih krožkov in krepiti odgovornost posameznika do dela v skupini za doseg cilja.

Komisija sodeluje pri krepitvi pravic otrok do izobraževanja, ki sodi med osnovne človekove in otrokove pravice in jo je 20. novembra 1989 sprejela Generalna skupščina Združenih narodov, zapisana pa je v Konvenciji o otrokovih pravicah.

V Komisiji za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS deluje trenutno pribl. 20 slovenskih zgodovinarjev in etnologov, ki so sicer zaposleni v različnih slovenskih znanstvenih in kulturnih institucijah. Članstvo in delo v Komisiji sta prostovoljna in neplačana. Člani Komisije imajo status prostovoljcev pri ZPMS.

Delo Komisije poteka po dolgoletnem uveljavljenem delovnem redu. Komisija se srečuje na sejah, kjer običajno obravnava tekoče delo, na skupnem ocenjevanju raziskovalnih nalog in na državnem srečanju z mladimi raziskovalci zgodovine. Za mentorje zgodovinskih krožkov organizira izobraževalni seminar, na katerem izda zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov, ki je dostopen tudi na spletni strani ZPMS. Med naloge Komisije sodijo izbor raziskovalnih tem, priprava izobraževalnega seminarja za mentorje zgodovinskih krožkov in njihovo usmerjanje v kakovostno metodološko delo z mladimi raziskovalci, prebiranje in ocenjevanje raziskovalnih nalog ter organizacija državnega srečanja z ustnimi predstavitvami raziskovalnih rezultatov in priprava strokovne ekskurzije.

Komisijo vsebinsko in programsko vodi predsednik, ki predstavlja komisijo navzven. Njegov mandat traja dve leti od junija do junija. V tem času izpelje dve raziskovalni obdobji: dva zbornika, dva

seminarja, dve ocenjevanji in dve srečanji z možnostjo ponovne izvolitve oz. podaljšanja mandata. O delovanju obvešča zainteresirano javnost. V skladu z akti ZPMS po potrebi sodeluje pri organih ZPMS.

Naloge predsednika Komisije za delo zgodovinskih krožkov so:

- vodi Komisijo in vodi seje Komisije,
- tesno sodeluje s strokovnim sodelavcem ZPMS,
- vodi seminar za mentorje zgodovinskih krožkov,
- vodi srečanje mladih raziskovalcev zgodovine,
- sodeluje pri pripravi, urejanju in izdaji zbornika za mentorje zgodovinskih krožkov (kontaktira s predavatelji, se dogovarja za vsebino, po potrebi sodeluje z drugimi člani Komisije, obvezno napiše uvodnik za zbornik z vsakokratno obrazložitvijo raziskovalne tematike, je glavni urednik zbornika, sodeluje pri korekturah ...),
- po potrebi se udeležuje drugih sestankov.

Na začetku šolskega leta Komisija pripravi seminar za mentorje zgodovinskih krožkov, na katerem mentorji dobijo osnovne strokovne informacije o razpisani raziskovalni tematiki. Raziskovalno vsebino določi Komisija za delo zgodovinskih krožkov na eni svojih spomladanskih sej. Na seminarju povabljeni strokovnjaki z razpisnega področja predstavijo članek, ugotovitve, strokovno literaturo in vire ter izpostavijo raziskovalne možnosti, ki bi bile posebej zanimive za mlade raziskovalce.

Raziskava, ki jo izvedejo mladi raziskovalci, poteka v lokalnem okolju od oktobra do konca marca. Raziskovalne naloge morajo ustrezati razpisnim navodilom in kriterijem, ki veljajo za raziskovalno delo. Učenci zbirajo gradivo, se seznanjajo s primarnimi in sekundarnimi viri, sodelujejo z lokalnimi institucijami, opravljajo terensko delo, iščejo informacije po arhivih, knjižnicah, na internetu ter se naučijo temeljnega pristopa k obravnavanju oz. znanstvenemu proučevanju gradiva in oblikovanju zaključkov. Pri tem je zelo pomembno, da si znajo mladi pod vodstvom mentorjev delo razdeliti in da so sposobni svoja dognanja združiti in oblikovati v enotno zgodbo ter izpostaviti ugotovitve. Končno raziskavo oblikujejo v pisni obliki – raziskovalni nalogi. Pri raziskovalnem delu in izdelavi raziskovalne naloge je zelo pomembna vloga mentorja, ki učence nauči osnovnih zakonitosti raziskovalnega dela, jih usmerja pri delu in jim pomaga z nasveti.

Člani Komisije raziskovalne naloge prebirajo v mesecu aprilu. Ocenjevalci morajo izpolniti ocenjevalne liste in napisati pisno oceno. Vsak ocenjevalec ima pravico oziroma dolžnost samostojno napisati in podati svojo oceno. Ocenjevalec mora prebrati nalogo in jo samostojno oceniti. Vsako nalogo preberejo najmanj trije ocenjevalci. Na seji Komisije se poda skupna ocena naloge. V primeru vmesne ocene mora Komisija oceno uskladiti in znova ovrednotiti nalogo. Ocenjevalna seja Komisije je praviloma pred zaključkom srečanja. Pri ocenjevanju nalog člani Komisije poleg strokovnih, znanstvenih, splošnoizobraževalnih in drugih zahtev upoštevajo še zlasti delo mladih, njihovo prizadevanje in pridobljeno znanje. Raziskovalne naloge se ocenijo z zlatim, srebrnim ali bronastim priznanjem. Člani Komisije so odgovorni za tajnost ocen raziskovalnih nalog do končne podelitve priznanj.

Ob koncu raziskovalnega leta je enodnevno ali dvodnevno zaključno srečanje mladih raziskovalcev. Kraj in termin se določita v okviru organizacijskih možnosti.

Del skupne ocene je tudi ustna predstavitev naloge. Učenci na zaključnem srečanju svojo raziskovalno nalogo predstavijo in utemeljijo ugotovitve. V primeru izjemnih okoliščin lahko Komisija predstavitev nalog zahteva že ob oddaji raziskovalnih nalog in jih takrat tudi oceni.

Ob ustni predstavitvi nalog je zagotovljena prisotnost članov komisije za delo zgodovinskih krožkov. Pri ustni predstavitvi tem se učenci učijo samostojnega nastopanja, jasnega izražanja ter sposobnosti ustnega oblikovanja in predstavitve celotnih idej. Istočasno drugi učenci, ki poslušajo predstavitve, evalvirajo svoje delo in pridobijo dodatne izkušnje, poglede na oblikovanje ter pristop k raziskovalni nalogi.

Na zaključnem srečanju člani Komisije organizirajo razgovor članov komisije in mentorjev. Razgovor je lahko individualen ali skupinski. Predstavitev naloge ocenijo prisotni člani Komisije z ocenami: odlično, primerno, manj primerno. Ocena ustne predstavitve je sestavni del dokončne ocene naloge. Zgodovinskemu krožku, ki svoje naloge brez opravičljivega razloga ne predstavi na zaključnem srečanju, se raven priznanja po posvetovanju članov ocenjevalne komisije zniža. Utemeljeno opravičilo je mentor dolžan posredovati Komisiji pred zaključnim srečanjem. O opravičenosti izostanka odločata predsednik/ca in en član/ica komisije.

Na zaključnem srečanju je lahko v okviru organizacijskih možnosti tudi strokovna ekskurzija s krajšimi strokovnimi vodstvi.

Če tekmovalci ali mentorji menijo, da so bili nepravilno ocenjeni, lahko v roku 8 (osmih) dni od objave rezultatov vložijo pisni ugovor, ki mora biti obrazložen. Ugovor se vloži na Komisijo za delo zgodovinskih krožkov pri ZPMS. Po prejemu ugovora Komisija izmed članov izbere tri nove ocenjevalce, ki nalogo znova ocenijo in podajo mnenje o ugovoru, ki je dokončno.

Ker osnovni namen raziskovalnega dela ni tekmovalnost, temveč spodbujanje uvajanja v raziskovalno delo, pomeni že sodelovanje s sprejeto raziskovalno nalogo velik skupni uspeh. Priznanja pa pomenijo predvsem to, da so učenci dosegli prva tri mesta. Včasih ima mentor bolj, drugič manj navdušene in nadarjene učence, včasih je tema bolj, drugič spet manj uspešno izbrana, glede na dostopnost virov, vsekakor pa je glavni uspeh vedno popotnica učencem za nadaljnje šolanje: dragocene izkušnje, ki so jih uspešno pridobili pod mentorstvom, znanje, kako opraviti raziskavo in kakšno vrednost ima kulturna dediščina domačega kraja.

Mladi raziskovalci zgodovine so pod dobrim mentorskim vodstvom sposobni izpeljati zelo kakovostne raziskave, ki z arhiviranjem končnih izdelkov v Slovenskem šolskem muzeju ohranjajo trajno vrednost z zbranim in na ta način ohranjenim gradivom na nacionalni ravni.

Sodelujoče osnovne šole v raziskavi

**SOBIVANJE ČLOVEKA IN ŽIVALI SKOZI ČAS
V ŠOLSKEM LETU 2024/2025**

	Mentor/mentorica	Osnovna šola
1	Angelika Koncut Žorž	OŠ Frana Erjavca Nova Gorica
2	Darja Kugonič	OŠ bratov Letonja Šmartno ob Paki
3	Dijana Klačnja	OŠ Bežigrad
4	Aleša Premrl	OŠ Pirniče
5	Nina Vidonja	OŠ Puconci
6	Jasna Žižek	OŠ I Murska Sobota
7	Nina Lebar	OŠ Martina Krpana
8	Katjuša Batič	OŠ Milojke Štrukelj Nova Gorica
9	mag. Marjeta Šifrer, Damjana Debenec	OŠ Naklo
10	Polona Krajnc, Tanja Škafar	OŠ Petrovče
11	Urška Bubnič	OŠ Pivka
12	Jožica Štauber	OŠ Kajetana Koviča Poljčane
13	Vilma Vrtačnik Merčun	OŠ Rodica
14	Patricija Redenšek, Gordana Kenda Kozinc	OŠ Sava Kladnika Sevnica
15	Luka Kosi, Silva Mesarič	OŠ Turnišče
16	Marjetka Čas	OŠ Gustava Šiliha Laporje
17	Josipa Žilič Hozjan	Waldorfska šola Maribor
18	Eva Bregar	OŠ Toneta Čufarja Jesenice
19	Monika Vižintin	OŠ Ivana Roba Šempeter pri Gorici
20	Vesna Kores	OŠ Gabrovka-Dole
21	Jožica Rupar	OŠ Danile Kumar
22	Mateja Bevc	OŠ Blaža Kocena Ponikva
23	Nina Intihar	OŠ Dutovlje
24	Ana Kobal	OŠ Draga Bajca Vipava
25	Vilma Vrtačnik Merčun, Andreja Bečan	OŠ Vodice
26	Urška Černi, Helena Zanjko	OŠ III Murska Sobota

Naslov raziskovalne naloge	Doseženo priznanje
ČEBELNJAK - DOM ZA LJUDI IN ŽIVALI	ZLATO
PIKAPOLONICA, POKAŽI MI, KJE JE SREČA SKRITA	ZLATO
POLICIJSKI IN REŠEVALNI PSI	SREBRNO
SOBIVANJE SLOVENCEV IN LIPICANCEV Primer dobre prakse z lokalnega okolja Kmetija Janhar	ZLATO
RAZVOJ ODNOSA MED ČLOVEKOM IN ŽIVALMI OD PRVIH CIVILIZACIJ DO SODOBNE ZAKONODAJE	SREBRNO
ŽIVALI - ZVESTE SPREMLJEVALKE CERKVENIH MOTIVOV	ZLATO
S ŠAPO V ROKI: POMEN ŽIVALI V ČLOVEKOVEM ŽIVLJENJU	SREBRNO
ŽIVALI SO BILE, SO IN BODO	ZLATO
KINOLOŠKO DRUŠTVO NAKLO	ZLATO
PO Š' ROKIH CESTAH FURAJO, PA TEŽKE VOZE BAŠEJO	ZLATO
ČLOVEK IN DIVJE ŽIVALI NA PIVŠKEM	SREBRNO
TKANJE ZGODBE SKOZI ČAS MED ČLOVEKOM IN ŽIVALMI	SREBRNO
SKRB ZA MAČKE SREDI 20. STOLETJA IN DANES	ZLATO
VETERINARSKA POSTAJA SEVNICA	SREBRNO
SOBIVANJE ČLOVEKA IN ŽIVALI SE JE SPREMENILO	ZLATO
S KONJEM V GALOP	SREBRNO
SKRB ZA OGROŽENE ŽIVALI SKOZI ČAS	ZLATO
POMEN DELOVANJA GORSKE REŠEVALNE SLUŽBE NA JESENICAH IN OKOLICI TER REŠEVALNIH PSOV	ZLATO
KONJ, NAŠ SODELAVEC	SREBRNO
KO SO PRIŠLI TRAKTORJI, SO VOLI ODŠLI	SREBRNO
ZANIMIVOSTI DOMAČIH IN DRUGIH ŽIVALI V SLOVENIJI	POSEBNO
ZGODBE PREDANOSTI: ZAŠČITA IN REŠEVANJE ŽIVALI KOT NAČIN ŽIVLJENJA	SREBRNO
OSEL – KONJ TA UBOGIH, KOZA – KRAVA TA REVNIH Sobivanje človeka in živali na Krasu skozi čas	ZLATO
TUDI OTROCI SO SKRBELI ZA ŽIVALI NA KMETIJI	ZLATO
VARUH PRAVIC ŽIVALI SKOZI OČI REVIJE OSVOBODITEV ŽIVALI (2005-2024)	ZLATO
ZGODOVINA TERAPIJE S POMOČJO ŽIVALI: TERAPEVTSKI PSI	ZLATO

Zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov
za mentorje zgodovinskih krožkov